

БЕЗБЕДНОСТ

ЧАСОПИС
МИНИСТАРСТВА
УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

БЕОГРАД, година LXII 2/2020

УРЕДНИШТВО

Доц. др Божидар Оташевић, доцент Криминалистичко-полицијског универзитета,
Проф. др Милицој Допсај, редовни професор Факултета спорта и физичког васпитања Универзитета у Београду,
Доц. др Ивана Бодрожих, доцент Криминалистичко-полицијског универзитета,
Проф. др Тијана Шурлан, судија Уставног суда Републике Србије,
Проф. др Бојан Милисављевић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду,
Проф. др Миле Шикман, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Бања Луци, начелник Управе за полицијску обуку, Министарства унутрашњих послова Републике Српске,
Проф. др Младен Милошевић, ванредни професор Факултета безбедности Универзитета у Београду,
Катарина Томашевић, помоћник министра, начелник Сектора за људске ресурсе, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Др Слободан Малеших, помоћник директора полиције, Дирекција полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Др Жељко Бркић, начелник Центра за полицијску обуку, Сектор за људске ресурсе, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Др Жељко Нинчић, начелник Одељења за оперативну полицијске вештине и опремање полиције, Управа полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Др Наташа Радосављевић-Стевановић, начелник Одељења за физичко-хемијска и токсиколошка вештачења, Национални центар за криминалистичку форензику, Управа криминалистичке полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Доц. др Владимир Шебек, шеф Одсека за борбу против корупције, Управа криминалистичке полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Илија Раџић, главни координатор I, Дирекција полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Марина Васић, главни службеник за управљање каријером запослених, Одељење за развој запослених и организације, Сектор за људске ресурсе, Министарства унутрашњих послова Републике Србије.

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Доц. др Божидар Оташевић

УРЕДНИК

Јасмина Владисављевић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА

Јасмина Милетић

ЛЕКТОР ЗА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

Весна Анђелић-Николенџић

АДРЕСА УРЕДНИШТВА:

Булевар Зорана Ђинђића 104
011/3148-734, 3148-739, e-mail: upobr@mup.gov.rs

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРИ ПУТА ГОДИШЊЕ

(тираж: 800 примерака)

ШТАМПА: Комазец,

Краља Петра I, бб, Инђија

PDF верзија часописа доступна је на адреси:

<http://www.mup.gov.rs/> публикације,

и архива бројева од 2000. до 2015. године доступна је на адреси:

<http://prezentacije.mup.gov.rs/upravazaobrazovanje/bezbednost.html>

САДРЖАЈ

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАДОВИ

Доц. др Божидар ОТАШЕВИЋ **5** КАРАКТЕРИСТИКЕ ИЛЕГАЛНИХ ЛАБОРАТОРИЈА ЗА
Проф. др Даг КОЛАРЕВИЋ ПРОИЗВОДЊУ МАРИХУАНЕ У СРБИЈИ

Др Оливер ЛАЛИЋ **28** ПРИПАДНИЦИ КРИМИНАЛИСТИЧКЕ ПОЛИЦИЈЕ У
Др Марта ТОМИЋ КЛАСНОЈ ПОДЕЛИ СРПСКОГ ДРУШТВА

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАДОВИ

Проф. др Снежана ЖИВКОВИЋ **50** ПСИХОФИЗИОЛОШКЕ ОСНОВЕ БЕЗБЕДНОСТИ
Проф. др Драган МЛАЂАН У РАДНОМ ОКРУЖЕЊУ
Проф. др Миланко ЧАБАРКАПА

Доц. др Дејан ЛАБОВИЋ **69** КАПАЦИТЕТИ ФОРМАЛНИХ И НЕФОРМАЛНИХ СРЕДСТАВА
Доц. др Жарко БРАКОВИЋ КОНТРОЛЕ ПРИВАТНОГ ОБЕЗБЕЂЕЊА У СРБИЈИ

Др Дарко ДИМОВСКИ **82** ХОМОСЕКСУАЛНОСТ У ПРАКСИ ЕВРОПСКОГ СУДА ЗА
ЉУДСКА ПРАВА

Проф. др Муамер НИЦЕВИЋ **100** ПРОЦЕСУИРАЊЕ ЗЛОЧИНА ИЗ МРЖЊЕ У РЕПУБЛИЦИ
Самра ДЕЧКОВИЋ, МА СРБИЈИ И БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Саша ДМИТРАШИНОВИЋ **118** КАРАКТЕРИСТИКЕ КРИВИЧНОГ ДЕЛА ИЗНУДЕ У
КРИМИНАЛИСТИЧКОЈ ПРАКСИ ПУ У СОМБОРУ

Марија ТАСИЋ **141** АКТУЕЛНЕ ПРАВНЕ И КРИМИНАЛИСТИЧКЕ МОГУЋНОСТИ У
Thomas STRAUB СПРОВОЂЕЊУ ПОСТУПКА ПРЕПОЗНАВАЊА ОД СТРАНЕ СВЕДОКА
– КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА СТАНДАРДА У НЕМАЧКОЈ И СРБИЈИ

Миодраг РАДИВОЈЕВИЋ **157** СИСТЕМ ИНТЕРНЕ КОНТРОЛЕ И РЕВИЗИЈЕ У
Проф. др Бранко ТЕШАНОВИЋ МИНИСТАРСТВУ ОДБРАНЕ И ВОЈСЦИ СРБИЈЕ

Милица ЋУРЧИЋ, МА **174** ЖЕНЕ СА ТЕРИТОРИЈЕ ЗАПАДНОГ БАЛКАНА У
Милан ВУКЕЛИЋ, МА ИСЛАМСКИМ ТЕРОРИСТИЧКИМ ОРГАНИЗАЦИЈАМА

194 УПУТСТВО САРАДНИЦИМА ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА

CONTENTS

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

- Assistant Prof. Božidar OTAŠEVIĆ, PhD
Prof. Dag KOLAREVIĆ, PhD **5** CHARACTERISTICS OF ILLEGAL LABORATORIES FOR MARIJUANA PRODUCTION IN SERBIA
- Dr Oliver LAJIĆ
Dr Marta TOMIĆ **28** MEMBERS OF THE CRIME INVESTIGATION DEPARTMENT IN THE CLASS DIVISION OF SERBIAN SOCIETY

REVIEW PAPERS

- Prof. Snežana ŽIVKOVIĆ, PhD
Prof. Dragan MLAĐAN, PhD
Prof. Milanko ČABARKAPA, PhD **50** PSYCHOPHYSIOLOGICAL FOUNDATIONS OF WORKPLACE SAFETY
- Assistant Prof. Dejan LABOVIĆ, PhD
Assistant Prof. Žarko BRAKOVIĆ, PhD **69** CAPACITIES OF FORMAL AND INFORMAL MEANS OF CONTROLLING PRIVATE SECURITY IN SERBIA
- Dr Darko DIMOVSKI **82** HOMOSEXUALISM IN THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS CASE LAW
- Prof. Muamer NICEVIĆ, PhD
Samra DEČKOVIĆ, MA **100** PROSECUTION OF HATE CRIMES IN THE REPUBLIC OF SERBIA AND BOSNIA AND HERZEGOVINA
- Saša DMITRAŠINOVIĆ **118** THE CHARACTERISTICS OF THE EXTORTION CRIMINAL OFFENSE IN THE CRIMINAL PRACTICE OF THE POLICE ADMINISTRATION IN SOMBOR
- Marija TASIĆ
Thomas STRAUB **141** CURRENT LEGAL AND CRIMINALISTICS POSSIBILITIES IN EYEWITNESS IDENTIFICATION PROCEDURE – A COMPARATIVE ANALYSIS OF GERMAN AND SERBIAN STANDARDS
- Miodrag RADIVOJEVIĆ
Prof. Branko TEŠANOVIĆ, PhD **157** INTERNAL CONTROL AND AUDIT SYSTEM IN THE MINISTRY OF DEFENSE AND SERBIAN ARMED FORCES
- Milica ĆURČIĆ, MA
Milan VUKELIĆ, MA **174** WOMEN FROM THE WESTERN BALKANS IN ISLAMIC TERRORIST ORGANIZATIONS
- 194** INSTRUCTION FOR THE ASSOCIATES ABOUT EDITING THE MANUSCRIPTS

Доц. др Божидар ОТАШЕВИЋ

Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд

Проф. др Даг КОЛАРЕВИЋ

Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд

ДОИ: 10.5937/bezbednost20020050

УДК: 351.761.3:[663.992:542.2](497.11)

Оригинални научни рад

Примљен: 21. 4. 2020. године

Ревизија: 28. 7. 2020. године

Датум прихватања: 5. 8. 2020. године

Карактеристике илегалних лабораторија за производњу марихуане у Србији

***Апстракт:** Марихуана се производи у готово свим земљама на свету, што је чини најзаступљенијом илегалном дрогом на светском нарко-тржишту. Број лабораторија које су последњих година откривене у нашој земљи један је од потенцијалних показатеља све већег ширења домаће производње марихуане у лабораторијски контролисаним условима. Циљ рада је утврдити распрострањеност и карактеристике илегалних лабораторија за производњу марихуане у затвореном простору. Узорком је обухваћено 136 илегалних лабораторија за унутрашњи узгој марихуане које су откривене у Србији (без Косова и Метохије) у периоду од 1. 1. 2013. до 30. 6. 2019. године. У раду је дат приказ распрострањености лабораторија и њихових основних карактеристика у погледу локације, производних капацитета, квалитета опреме, броја ухапшених лица и количине заплетеног новца и оружја. Од укупног броја откривених лабораторија 80,9% било је инсталирано у градским срединама, а 8,1% било је опремљено високопрофесионалном опремом. У тим „професионалним“ лабораторијама пронађена је највећа количина оружја у нелегалном поседу. У откривеним лабораторијама ухапшено је укупно 196 лица, просечне старости 38 ± 10 година.*

Аутори се нису бавили детаљном анализом количине заплетење дроге због непостојања стандардизованих образаца за извештавање. Заплетења дрога се налазила у различитим фазама

процеса производње, у појединим извештајима је пријављено одузимање целих биљака различитих величина, а у неким количина сирове и/или осушене дроге изражена у килограмима. Пошто су доступни подаци о производњи канабиса издељени, нестандардизовани и обично научно неутемељени, аутори сматрају да је тренутно немогуће проценити укупну производњу канабиса у Србији са дозом научно засноване прецизности која би била задовољавајућа за практичне сврхе.

Кључне речи: марихуана, илегална производња, унутрашњи узгој, лабораторије.

Увод

Канабис (лат. *Cannabis Sativa*) јесте биљка од које се производе индустријска конопља и марихуана. Индустријска конопља се добија од стабла или семена биљке (користи се за комерцијалну производњу хране, папира, детерџента, пластике, грађевинског материјала и садржи само 0,3–1,5% ТХЦ-а односно делта-9-тетрахидроканабиноида), док се марихуана добија од цветова биљке и садржи 5–35% ТХЦ-а (Goloborbin – Kon et al., 2015: 130–131), користи се рекреативно¹ и изузетно у медицинске сврхе.

Према Закону о контролисаним психоактивним супстанцама Републике Србије² забрањено је поседовање, узгајање и промет варијетета канабиса који могу садржати више од 0,3% супстанци из групе тетраhydroканабинола (члан 58). Истим законом дозвољено је гајење конопље само правном, односно физичком лицу које има дозволу коју је издало министарство надлежно за послове пољопривреде.

Канабис међу дрогама заузима прво место по популарности и то је најзаступљенија дрога у свету. Према појединим иностраним истраживањима, просечан уживалац марихуане је најчешће средњошколац или млађи мушкарац, 30% уживалаца је млађе од 18 година, више од 50% почиње са конзумацијом пре 14 године живота, а скоро 90% пре 18 године живота. Класични уживалац марихуане није у радном односу, незапослен је, или је студент

¹ Повремено узимање рецимо само када се оде у неки клуб.

² Службени гласник Републике Србије, 99/2010 и 57/2018.

(UNODC, 2011: 181). Ова дрога појачава већ постојеће душевно стање. Ефекти узимања могу бити различити и крећу се од релаксације до параноје. Дејство престаје два до три сата по узимању, а код дугогодишњих наркомана развија се постепена физичка зависност. Управљање моторним возилом под дејством марихуане веома је ризично због поремећене визуомоторне координације и продужења тзв. психичке секунде. То за последицу има закаснило реаговање у ванредним ситуацијама у саобраћају и погрешну процену надлазеће опасности, са свим ризицима како по возача тако и по остале учеснике у саобраћају (Петровић, 2003: 115).

Cannabis sativa је космополитска врста која се прилагодила расту у готово свим деловима света, а данас се налази готово на свим континентима осим Антарктика. Од три продукта канабиса који се злоупотребљавају (марихуана, хашиш, канабисово уље), марихуана садржи најмањи проценат ТХЦ-а (до 3%), тако да приликом конзумирања има најблаже дејство. Марихуана се конзумира пушењем цигарета које се у наркоманском сленгу називају *чоинт* или *стик*, а може и помоћу луле или специјално конструисаних муштики. Дим има веома оштар мирис, сличан мирису запаљене суве траве. Марихуана може и да се жваће, гута, ушмркава и припрема као чај, али овакви облици уживања су ретки међу корисницима у Европи (Петровић, 2003: 115).

Канабис се узгаја напољу, на земљиштима различитог квалитета и у готово свим деловима света осим у поларним регионима. Чест је и унутрашњи узгој у лабораторијским условима, на свим локацијама где је доступан извор струје и воде. Када се узгаја напољу, канабис може бити засађен као засебна култура или у комбинацији са неком другом биљком, као што је кукуруз. Иако у принципу спољни узгој даје један принос годишње, постоје непотврђени извештаји који указују на три приноса годишње (Bloomer, 2008). Унутрашњи узгој канабиса, супротно томе, може имати шест приноса годишње³. Сматра се да су технике гајења канабиса у лабораторијама еволуирале у готово свим земљама Европе, као резултат смањења могућности откривања од стране полиције, али и због могућности контролисања климатских услова који директ-

³ Види шире: *EMCDDA Insights: (2012). Cannabis Production and Markets in Europe*, European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, Lisbon, p. 31–37.

но утичу на количину и квалитет производа. Неоспорно је да лоши климатски услови ограничавају илегалне произвођаче да производе сталну и „сигурну“ количину током читаве године.

На подручју Југоисточне Европе и Западног Балкана присутан је узгој канабиса на отвореном и у затвореном простору. Регистрован је тренд да криминалне групе користе незавидну позицију рањиве популације, већином старијих грађана угрожених економском кризом, који се за њих у руралним крајевима баве узгојем канабиса на отвореном простору. Најзначајнију улогу у снабдевању Југоисточне Европе марихуаном имају организоване криминалне групе албанског етничког порекла, а кријумчарење марихуане из Албаније постало је последњих година значајан регионални безбедносни проблем.⁴ Према подацима финансијске полиције Италије, на подручју Албаније открије се око 500 плантажа са засадима канабиса, на којима се произведе 1.000 тона марихуане на годишњем нивоу, чија се вредност процењује на око 4,5 милијарде евра.⁵ У последњој деценији готово у свим европским државама, а самим тим и у Србији, забележена је константна производња канабиса у затвореним просторима, као резултат смањеног ризика од откривања (Bouchard, 2008), могућности контроле услова гајења као и могућности добијања већих приноса и добијања финалног производа са већим процентом ТХЦ-а (Leggett and Pietschmann, 2008). Гајење канабиса у затвореним просторима омогућава контролу климатских услова, чиме се заобилазе све тешкоће које се могу јавити током гајења канабиса на отвореном простору, а то су најчешће: дневни природни циклуси, унакрсно опрашивање, мраз и томе слично.

Методологија истраживања

Спроведено истраживање је неексперименталног експлоративног карактера.

⁴ Види шире: Управа полиције Црне Горе (2014). Процјена опасности од тешког и организованог криминала у Црној Гори – јавна верзија, бр. 01/3 – 240/14-7611, стр. 34. Подгорица.

⁵ Исто.

Општа хипотеза гласи: У Републици Србији постоји значајан број илегалних лабораторија за производњу марихуане који је у сталном порасту.

У складу са циљевима овог истраживања постављене су и посебне хипотезе.

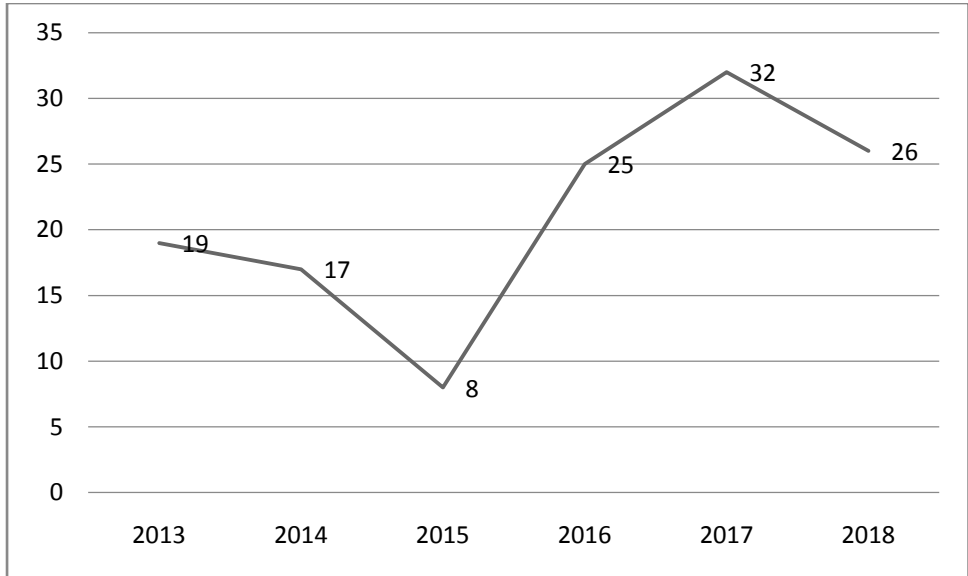
1. Илегалне лабораторије за унутрашњи узгој марихуане значајно чешће су дистрибуиране у градовима него у селима зато што су куповина опреме и узгој дискретнији, а и ризик од откривања мањи.
2. Постоји значајан број високопрофесионалних илегалних лабораторија под контролом организованих криминалних група чији производни капацитети превазилазе потребе српског нарко-тржишта.
3. У илегалним лабораторијама се приликом откривања проналазе веће количине оружја у нелегалном поседу.

Истраживањем је обухваћено 136 илегалних лабораторија за производњу марихуане (унутрашњи узгој марихуане у лабораторијским условима). У питању су све откривене лабораторије за производњу марихуане на територији Републике Србије (без Косова и Метохије) у периоду од 1. 1. 2013. до 30. 6. 2019. године (2019. непотпуна). Коришћени су подаци Одељења за аналитику МУПРС, које евидентира све случајеве откривених тајних лабораторија на територији Србије, без обзира на то да ли је у питању производња природних или синтетичких дрога. Анализирани су број откривених тајних лабораторија за производњу марихуане по годинама, број ухапшених лица и њихова старосна доб, локација на којој је откривена лабораторија, да ли је лабораторија била инсталирана у изнајмљеном простору или простору који је био у власништву илегалних произвођача, те квалитет опреме која је била инсталирана у илегалним лабораторијама. Даље су анализом обухваћене различите фазе процеса производње у којима се налазила заплењена дрога, да ли је поред марихуане заплењена и нека друга врста дроге, као и количина заплењеног новца и ватреног оружја које су поседовали илегални произвођачи.

За статистичку обраду података коришћен је *IBM SPSS Advanced Statistics 20.0*. пакет. Употребљена је дескриптивна статистика, утврђивана је дистрибуција фреквенције. Поред тога, вршена је анализа табеле контингенције и примењен је χ^2 тест.

Резултати истраживања

У периоду од 1. 1. 2013. до 30. 6. 2019. године откривено је 136 илегалних лабораторија за производњу марихуане (унутрашњи узгој) (Otašević, Kolarević, Radovanović, 2019: 1129), и то: у 2013. години 19 лабораторија, у 2014. години 17 лабораторија, у 2015. години 8 лабораторија, у 2016. години 25 лабораторија, у 2017. години 32 лабораторије, у 2018. години 26 лабораторија и у првих шест месеци 2019. године 9 лабораторија. У откривеним лабораторијама ухапшено је укупно 196 лица, просечне старости 38 ± 10 година живота (Табела бр. 1). Добијени резултати нам указују да се последњих година повећао број илегалних произвођача који се баве узгојем канабиса у затвореном простору. Међутим, приликом доношења закључака ваља бити опрезан јер прикупљени подаци могу указивати на приоритете у раду полиције и на повећање свести и знања о начинима производње канабиса на домаћем нарко-тржишту, а не на реалан обим и трендове у производњи марихуане. Органи који се баве сузбијањем нарко-криминалитета у нашој земљи јединствени су у ставу да је криминалитет повезан са дрогама велика претња по национални и међународни поредак у целини. У складу с тим, они стално покушавају да пронађу адекватне одговоре (кроз законодавне активности и нове методе рада) на савремене криминалне претње тог карактера.

Графикон 1. Број откривених лабораторија за илегалну производњу марихуане (без 2019. године јер подаци нису били потпуни)

У 136 откривених лабораторија лишено је слободе 196 лица просечне старости 38 ± 10 година. Од тога је у 96 (68,4%) откривених лабораторија ухапшено по једно лице, у 7 лабораторија у моменту упада полиције није затечено ниједно лице, док је у 6 лабораторија ухапшено више од 5 лица, а у две лабораторије више од десет лица (Табела 1). Број ухапшених лица у илегалним лабораторијама нам указује, између осталог, да веома мали број откривених лабораторија спада у мегалабораторије у којима се може производити на стотине килограма ове дроге. Такве лабораторије су откривене у Холандији, Чешкој, Аустрији, Шпанији, али у новије време и у Србији. Тако је крајем 2019. године, у акцији полиције и тужилаштва, у пластеницима пољопривредног добра „Јовањица“, које је било регистровано за производњу органске хране, откривена илегална производња марихуане у контролисаним, лабораторијским условима. Том приликом полиција је лишила слободе већинског власника пољопривредног добра „Јовањица“ и још осам чланова организоване криминалне групе који су били за послени на овом пољопривредном добру. У поменутој полицијс-

кој акцији, на више локација на територији Старе Пазове и Инђије заплењено је 649,9 килограма марихуане спремне за даљу продају и чак 65.581 стабљика канабиса у сировом стању, тежине 3.954 килограма.⁶

Табела 1. Број ухапшених лица по лабораторијама

Број лица	Број лабораторија	%	f
1	93	68,4	93
2	25	18,4	50
3	5	3,7	15
4	3	2,2	12
6	1	7	6
10	2	1,5	20
Укупно	129	94,9	196
Није било ухапшених	7	5,1	
Укупно	136	100	

У посматраном периоду 129 лабораторија је откривено од стране Подручних полицијских управа (ППУ), док је њих седам откривено оперативним радом Службе за борбу против организованог криминала (СБПОК). Такође, 134 лабораторије су откривене оперативним радом полиције, док су две лабораторије откривене, условно речено, након инцидентата. У једном случају лабораторија је откривена након избијања пожара, а у другом случају произвођач је рањен у оружаном обрачуну у Београду, те пошто је након указане лекарске помоћи одбио да да исказ припадницима криминалистичке полиције, уследио је претрес стана и других просторија у којима је пронађена инсталирана лабораторија за илегалну производњу марихуане.⁷

Приликом упада полиције у лабораторију, затечена лица су у пет случајева покушала бекство.

Највише илегалних лабораторија за производњу канабиса откривено је у градским срединама, укупно 110 (80,9%), док је у

⁶ Подаци МУП-а Републике Србије

⁷ Подаци Одељења за аналитику МУП-а Републике Србије

сеоским или приградским срединама откривено 26 таквих лабораторија (Табела 2).

Табела 2. Локација на којој је откривена лабораторија

	f	%
Град	110	80,9
Село	26	19,1
Укупно	136	100

Простор у коме су откривене илегалне лабораторије у највећем броју случајева је био у власништву илегалних произвођача (132 односно 97,1%), док су у изнајмљеном простору биле инсталиране само четири илегалне лабораторије. Овај резултат потврђује тврдњу да узгајивачи најчешће држе лабораторију уз себе, како би је лакше контролисали и штитили. Најразличитија су места где се илегалне лабораторије инсталирају, а потом и откривају. На основу приказаних резултата може се тврдити да је највећа вероватноћа да ће лабораторија бити откривена у стамбеним и другим просторијама, односно приватним кућама и становима, а изузетно у изнајмљеним просторима. Међутим, криминалистичка пракса познаје случајеве у којима су илегалне лабораторије откриване у подрумима, ауто-сервисима, радионицама, помоћним објектима, пословним објектима, магацинским просторима и викендицама.

У највећем броју случајева (125 односно 91,9%) производња се одвијала на једној локацији, док се само у 11 случајева (8,1%) производња одвијала на више локација (Табела 3). У последње време, готово у свим земљама европског континента примећена је тенденција да се произвођачи одлучују за илегалну производњу канабиса на више различитих локација, зато што је узгој дискретнији уколико постоји више добро изолованих просторија које су међусобно удаљене. Самим тим је и ризик од откривања далеко мањи – ако се открије једна илегална лабораторија, друге могу наставити са радом.

Табела 3. Број лабораторија у којима се производња одвијала на једној или више локација

	f	%
Једна локација	125	91,9

Више локација	11	8,1
Укупно	136	100

Приликом упада у 57 лабораторија (41,9%) откривене су саднице различитих висина, од оних тек засађаних до оних виших од једног метра, спремних за бербу. У појединим лабораторијама полиција је затекла саднице у фази резања пупољка, затим одређене количине марихуане која је била издробљена и која се налазила у фази сушења. Било је и готових паковања (обично тежине од једног килограма), а у неким случајевима су пронађени и готови цоинти. Подаци о откривеним садницама различите висине и различитих стадијума зрелости и заплени дроге у различитим фазама процеса производње указују да су илегални произвођачи водили рачуна да у сваком моменту имају одређену количину робе за илегално нарко-тржиште. Тек засађеним садницама је потребно осам до девет недеља да би биле спремне за бербу. Узгајивачи у затвореном простору могу да произведу најмање шест усева годишње, тако да је одређени број биљака спреман за сетву у сваком тренутку. При томе треба имати у виду да је квалитет канабиса најлакше контролисати у затвореном простору.

Када је у питању опрема, у 125 лабораторија (91,9%) била је инсталирана јефтина и импровизирана опрема, док је у 11 откривених лабораторија (8,1%) била инсталирана високопрофесионална опрема (Табела 4). Мања лабораторија за производњу канабиса може се опремити за неколико хиљада евра, док су веће лабораторије скупље, али су и приноси у њима далеко већи, а самим тим је већи и потенцијал за остваривање профита.

Табела 4. Опрема која је коришћена процесу производње

	f	%
Импровизирана опрема	125	91,9
Професионална опрема	11	8,1
Укупно	136	100

У пет случајева (3,7%) поред марихуане је откривена и нека друга дрога. Тако су у појединим лабораторијама уз марихуану откривене мање количине хероина, екстазија и амфетамина. Међутим, без обзира што су у питању мање количине дроге, с обзи-

ром да илегални произвођачи нису били зависници, може се претпоставити да су и те мале количине заплењене дроге биле намењене локалном нарко-тржишту.

У 15 случајева (11%) илегални произвођачи су поседовали оружје, а у појединим лабораторијама били су инсталирани савремени системи за видео-надзор. У четири случаја код произвођача је пронађена одређена количина новца у различитим апоенима, у укупној вредности од 11.500 евра.

Приликом упада у лабораторије полицајци су пронашли 15 пиштоља, пет аутоматских пушака, два пригушивача, два оптичка нишана, седам бомби, 300 комада муниције различитог калибра, као и одређену количину ловачког наоружања. Чињеница да су откривене значајне количине различитих врста оружја, пре свега аутоматског, говори нам да ове групе негују културу насиља, која је највероватније посебно хоризонтално изражена између различитих криминалних група. Генерално, насиље је најчешће резултат сукоба због нарко-тржишта, непоштовања споразума, неплаћања робе, итд. Стиче се утисак да се начин деловања ових група не разликује од метода које користе криминалне групе које се баве другим облицима нарко-криминала.

У циљу утврђивања да ли постоје евентуалне зависности између варијабли, испитиван је однос између броја ухапшених лица и локације на којој је лабораторија пронађена (село или град), затим да ли је лабораторија била инсталирана у простору који је био изнајмљен или у простору који је био у власништву илегалних произвођача, те да ли се у лабораторији налазила импровизирана или професионална опрема. Исто је покушано са лабораторијама у којима је приликом откривања и упада пронађено оружје и осталих варијабли. Статистичка значајност нађена је укрштањем варијабли лабораторије у којима је приликом откривања и упада пронађено оружје у илегалном поседу и лабораторије опремљене импровизованом или професионалном опремом ($\chi^2 = 7,83$, $p \leq 0,05$).

Табела 5. Однос броја лабораторија у којима је пронађено оружје током откривања и лабораторија опремљених импровизованом и професионалном опремом

	Било оружја	Није било оружја	Укупно
Импровизована опрема	11	114	125
Професионална опрема	4	7	11
Укупно	15	121	136

Резултат у табели 6 приказује статистички значајну разлику броја лабораторија у којима је пронађено оружје током откривања и лабораторија опремљених импровизованом и професионалном опремом ($p \leq 0,05$). Из табеле се види да је од 125 лабораторија у којима је била инсталирана импровизована опрема, у 11 случајева (8%) пронађено оружје, док је од 11 лабораторија у којима је била инсталирана професионална опрема, у четири (приближно трећина) случаја пронађено оружје. Овај податак нам указује на степен организованости, али и спремности за испољавање насиља лица која се баве производњом марихуане у високопрофесионалним и добро опремљеним лабораторијама.

Дискусија

Једноставне процедуре производње, детаљне инструкције и рецепти до којих се може доћи путем интернета, лако доступне неопходне супстанце, које се често користе и у свакодневној употреби, утицале су на пораст илегалне производње марихуане у лабораторијским условима.

У периоду од 1. 1. 2013. до 30. 6. 2019. године откривено је 136 илегалних лабораторија за производњу марихуане (унутрашњи узгој), готово у свим већим градовима у Србији. Највише лабораторија је откривено 2017. године, чак 32 (23,6%). Међутим, полиција све чешће открива и стамбене објекте у којима је илегално организована производња марихуане. Подруми су претворени у лабораторије, а у кућама је све прилагођено да услови буду идеални за узгој ове дроге. Наведене податке потврђује и *Стратешка процена јавне безбедности* коју је израдило Министарство унутрашњих послова 2017. године, у којој се између осталог наво-

ди: „У Србији се илегално производи марихуана, због чега је широко доступна. У производњу у вештачким условима се све више улаже, почев од опремања лабораторија и побољшања услова у њима, до куповине високо квалитетне опреме која се користи и у легалној пољопривредној производњи. Због чињенице да се производи у Србији, марихуана је далеко јефтинија од осталих дрога, што је сврстава у дроге за којима је потражња константна. Када је реч о уличној продаји, тргује се у количинама између 0,5 и једног килограма марихуане. Цена варира од 1000 евра у околини Рашке и Пчињског округа, до 1500 евра за килограм у већим градовима (Београд и Нови Сад)“.

Семенке за узгој канабиса углавном се кријумчаре из иностранства, а неретко у нашу земљу стижу и у пошиљкама брзе поште. Пошиљаоци су махом из Холандије, а у последње време и из Шпаније. Тако су, примера ради, цариници током 2019. године открили 31 семенку канабиса, као и адитиве за раст ове биљке и папир за увијање, у само једној од низа сличних пошиљки из Шпаније које примаоцима у Србију стижу курирском службом DHL.⁸

У 136 откривених лабораторија лишено је слободе 196 лица. У 96 откривених лабораторија (68,4%) ухапшено је по једно лице, у 25 лабораторија (18,4%) по два лица, у пет лабораторија (3,7%) три лица, десет лица је лишено слободе само у две лабораторије (1,5%), док чак у седам лабораторија (5,1%) није лишено слободе ниједно лице. Чињеница да се у 68,4% случајева број откривених лабораторија поклапа са бројем ухапшених лица може да указује на неспремност полиције да се снађе у новонасталим околностима, јер се у току оперативне обраде не утврђује у довољној мери веза између илегалних произвођача и остатка криминалне организације, иако је општепознато да су кривична дела у вези са опојним дрогама по правилу групна кривична дела. У ланцу илегалне производње, кријумчарења и продаје дроге постоји стриктна подела посла у којој се тачно зна ко шта ради и ко је за шта задужен. Мали број ухапшених лица може указивати и на чињеницу да је оперативни рад полицијских службеника који раде на откривању и доказивању ових кривичних дела отежан због пажљиве логистике и организације криминалних група, али и да је

⁸ Подаци МУП-а Србије.

овај вид криминала резултат специјализације у којој су ћелије за производњу дроге издвојене од осталих елемената у ланцу трговине дрогом, као што су транспорт, куповина ради даље продаје или улична продаја (Otašević, et al. 2019: 1135).

На могуће пропусте у раду полиције указује и податак да постоји неколико случајева у којима приликом упада у лабораторији није откривено ниједно лице. Када се оперативним радом дође до сазнања о постојању илегалне лабораторије, онда постоји могућност да се њен рад прати неко време, а самим тим и да се упад у лабораторију планира (Otašević, 2018: 13). Упад у лабораторију и прекид њеног рада најбоље је извршити у време када се сумњиве и праћене особе налазе у њој. Упад у празну лабораторију (без људи) или упад у лабораторију у тренутку кад се у њој не врши производња у већини случајева је контрапродуктиван. У таквим случајевима доказивање шта је лабораторија тачно производила може бити веома компликовано (Otašević, et al. 2019: 1135)

Поједини аутори сматрају да кључан отежавајући фактор у процесу откривања ових кривичних дела представљају организоване криминалне групе, које имају велики број чланова, мреже препродаваца и посредника који остварују огромне профите, а самим тим и константан раст тржишта забрањених психоактивних супстанци (Чворовић и Vince, 2019: 165). Предузимање посебних доказних радњи у предистражном поступку представља изузетно значајан инструмент реализације превентивног аспекта криминалне политике код наведених кривичних дела, посебно тајног надзора комуникације, тајног праћења и снимања и контролисане испоруке. Од ефикасности надлежних државних органа током предистражног поступка за кривична дела повезана са опојним дрогама директно зависи ефикасност кривичног поступка (Чворовић и Vince, 2019: 165).

Не спорећи значај посебних доказних радњи у спречавању, откривању и доказивању кривичних дела, модерне полицијске службе у свету могу се похвалити све већом употребом савремених техничких средстава. Тако, на пример, припадници полиције све чешће за откривање илегалне производње марихуане, између осталог, користе термовизијске камере. Оне функционишу тако што бележе емисију топлоте, претварајући инфрацрвену радијацију у радијацију која је видљива људском оку. Информације доби-

јене на овај начин саме за себе не пружају довољно основа за закључак да се у неком затвореном простору одвија нека криминална активност. Због тога се искључиво могу окарактерисати као индиције, на основу којих би се могле предузимати друге полицијске мере и радње у циљу детектовања кривичних дела. (Kesić, Vjelovuk, 2019: 1011).

Примена термовизијских камера у Републици Србији није прописана ниједним законом или подзаконским актом, већ би се могла подвести под опште одредбе о употреби техничких средстава при спровођењу оперативно-тактичких мера и радњи и доказних радњи (Kesić, Vjelovuk, 2019: 998). У сваком случају, при спровођењу појединих посебних доказних радњи могле би се користити термовизијске камере, под истим условима под којима се предузима и посебна доказна радња, али и приликом обављања редовних полицијских послова (позорничка и патролна делатност, секторски начин рада), с тим што остаје отворено питање процесног значаја информација које су прикупљене на овај начин. У сваком случају, информације добијене на овај начин су основа за предузимање доказних радњи као што су тајно праћење и снимање и претресање.

Резултати спроведеног истраживања показују да су 134 лабораторије откривене оперативним радом полиције, док су две лабораторије откривене, условно речено, након инцидената. Такође, 110 лабораторија (80,9%) откривено је у градским срединама, најчешће у приватним кућама и становима који су били у власништву илегалних произвођача (132 односно 97,1%). Лабораторије су биле инсталиране у собама, подрумима и хладњачама. Саднице су биле засађене у ормарима, кутијама од компјутера, стакленицима за узгој, специјалним *gro box* кутијама са хранљивом подлогом и вештачком расветом која омогућава раст биљке без присуства светлости.

Данас се примењују и иновативне методе у гајењу марихуане, укључујући и хидропонски начин гајења, када се биљка гаји у лабораторијским условима без додира са тлом (Risimović, 2018: 260).

За особе које живе у градовима очекивано је да се одлучују за унутрашњи узгој канабиса јер плантажно гајење подсећа на традиционалну пољопривредну производњу и захтева велики фи-

зички рад. Засад је потребно окопавати и штитити од крађа и штеточина који се налазе у природи. У време суше, биљке је потребно обилно заливати, а ако има превише кише, биљке се морају заштитити од натапања водом. Високе температуре узрокују сушење биљака, док ниске температуре изазивају такозвани „температурни шок“. Уз то, потребно је пронаћи добро изоловану локацију која дневно има минимум шест сати директне сунчеве светлости и која има воду. Код унутрашњег узгоја канабиса постоји контрола над свиме што биљка треба да уноси у себе, од нутријената и воде, преко светлости и топлоте, до земље, због чега је овај начин илегалне производње погодан за почетнике.

Основне карактеристике гајења канабиса у лабораторијским условима у односу на плантажно гајење јесу: краће време узгоја, више сетви годишње, далеко већи приноси, велики почетни трошкови неопходни за опрему и велики трошкови електричне енергије. Резултати нашег истраживања показују да узгој канабиса у затвореном варира у обиму, од гајења неколико биљака у кућним условима од стране индивидуалних произвођача до високопрофитабилних лабораторија иза којих стоје организоване криминалне групе. Као резултат тога, постоји широк избор техника које се користе за гајење у затвореном простору.

У једном истраживању које је спроведено 2006. године прикупљени су узорци биљака канабиса са 77 одвојених локација за гајење у затвореном простору у десет различитих полицијских региона широм Холандије. Најмање по 12 узорака узето је са сваке локације и послато на анализу у року од 24 сата од заплена. Поред тога, забележени су детаљи о затвореном месту узгајања: број биљака, величина површине за узгој, удео биљне површине коју заузимају биљке, развојна фаза биљака, врста подлоге, врста коришћеног грејања, сузбијање штеточина, вентилациони системи, снага лампе која се користила, додатни CO₂ у употреби и употреба ђубрива. Резултати истраживања говоре да је у то време средњи број биљака у једној холандској собној лабораторији био 259. Аутори су проценили просечан принос женских цветних пупољака по биљци од 33,7 грама и просечан принос по квадратном метру 505 грама. Холандски биро за одузимање кривичне имовине предложио је примену доње границе једноставног интервала

поверења од 95%, који је у овом случају био 28,1 g/биљка, или 399 g/m² (Toonen, Ribot, Thissen, 2006: 1052).

У највећем броју случајева (125 односно 91,9%) производња се одвијала на једној локацији, а само у 11 случајева (8,1%) на више локација. У будућности се може очекивати да ће комерцијални узгајивачи канабиса усмеравати своју производњу на неколико међусобно удаљених мањих плантажа истовремено (до 250 биљака или мање), уместо на једну велику плантажу на којој би се нашао велики број биљака. Овакво гајење канабиса у затвореном простору од стране организованих криминалних група забележено је у Белгији, Холандији и Уједињеном Краљевству.⁹

Овај приступ се користи из више разлога:

- да би се избегло откривање (потребно је мање простора и мања је потрошња струје);
- казне за организовање и управљање малим плантажама далеко су мање него за управљање великим плантажама;
- више мањих плантажа на неколико локација смањује финансијски трошак који може настати као резултат пожара, откривања или крађе.¹⁰

Резултати нашег истраживања показују да је у 11 откривених лабораторија (8,1%) била инсталирана високопрофесионална опрема за производњу марихуане. Ова опрема се у нашој земљи може купити јер су у питању апарати који се користе у пољопривредној производњи и налазе се у свакодневной употреби. Најчешће су то: халогене лампе, специјалне сијалице, трафои, тајмери, стабилизатори за струју, термостати, алуминијске ребрасте цеви за вентилацију, цеви за наводњавање, прскалице, вентилатори, пречистачи ваздуха, филтери за ваздух, коморе за сушење, дробнице, ваге за прецизно мерење и томе слично. Сви ти уређаји су неопходни јер се у лабораторијском узгоју марихуане ништа не препушта случају, од одабира земљишта, процеса наводњавања и прехране биљака, преко температуре, ваздуха у просторији и изолације која спречава расипање топлоте, до сталног излагања вештачким изворима светлости. Уз то, комплетан процес производње контролише се компјутерски.

⁹ Више о томе у: *EMCDDA Insights: (2012). Cannabis Production and Markets in Europe*, European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, Lisbon.

¹⁰ Исто.

Илегални произвођачи марихуане обично не купују опрему у нашој земљи јер тако избегавају могућност откривања на основу рачуна. Из тог разлога, они се одлучују за набавку опреме из иностранства, а та опрема се сада може набавити широм Европе. Криминалне групе у Србију апаратуру увозе или кријумчаре у етапама како не би били сумњиви цариницима и полицајцима. Код опремања великих лабораторија у набавку опреме је укључено више особа, па једни набављају халогене лампе, други пречистаче ваздуха, трећи дробилице итд. Пречистачи ваздуха су саставни део илегалних лабораторија јер марихуана има специфичан и јак мирис.

Резултати истраживања показују да се оружје статистички значајно више проналази у лабораторијама које су опремљене професионалном опремом и које имају већи степен организованости и веће производне капацитете у односу на лабораторије које су опремљене импровизованом опремом. То потврђује криминалистичко правило да, што је већи степен организованости криминалитета у вези са опојним дрогама, то је и већа тенденција ширења у друге области (формирање банди за контролу тржишта, лично насиље, оружани обрачуни између супротстављених наркогрупа, међусобна убиства криминалаца, убиства потенцијалних сведока, претње, изнуде, уцене). Произвођачи и трговци наркотицима, када се нађу у улози жртве, одлучују се за неформално поступање и узимају закон у своје руке, сматрајући да им државни инструменти заштите и постизања правде не могу бити од користи, те да чак и могу бити кажњени за своје незаконите поступке, без обзира на улогу жртве у конкретном случају (Маринковић, Милић: 2019: 105). С друге стране, и сами полицијски службеници сматрају да жртве које потичу из криминалног миља не заслужују њихову помоћ (Jacques, Wright, 2013: 14).

Закључак

Резултати спроведеног истраживања потврдили су постављене хипотезе. Наиме, пораст броја илегалних произвођача и број откривених лабораторија највероватније утичу на то да марихуана буде присутна на локалном тржишту у довољној количини, по ниској цени и лако доступна млађој популацији као најризичнијој

категорији за конзумирање ове врсте дроге. Анализом добијених резултата може се закључити да је највећа вероватноћа да лабораторије буду откривене у градским срединама, у кућама или становама који су у власништву илегалних произвођача, са садницама различите висине (у различитим фазама раста), што доприноси томе да произвођачи у сваком тренутку имају спремну дрогу за комерцијално тржиште. Лако доступна опрема за узгој марихуане, једноставан поступак производње, детаљна упутства која се могу наћи на интернету, уз могућности стицања великог профита, у будућности ће свакако утицати на пораст броја илегалних произвођача и развој врло софистицираних лабораторија за унутрашњи узгој и производњу све већих количина марихуане, не само за потребе нарко-тржишта у Србији већ и шире. Резултати нам такође указују и на то да је могуће очекивати да ће произвођачи у будућности организовати илегалну производњу канабиса на више различитих локација, у складу са тенденцијама које постоје у Европи, а све са циљем смањења ризика од откривања.

У 136 откривених лабораторија лишено је слободе 196 лица просечне старости 38 ± 10 година. Податак да је у 96 откривених лабораторија (68,4%) ухапшено по једно лице указује на неспремност полиције да се снађе у новонасталим околностима и докаже везу произвођача са другим деловима организације. Опште је познато да илегална производња и промет дроге подразумевају организацију и строгу поделу посла, где се тачно зна ко је за шта задужен у ланцу илегалне производње и промета ових супстанци. Такође, када се дође до сазнања о постојању илегалне лабораторије за производњу марихуане, онда њен рад одређени период треба тајно надзирати и детаљно испланирати упад и хапшење лица која су укључена у различите фазе процеса производње.

Одређене количине нелегалног оружја које је пронађено у поседу илегалних произвођача, посебно у лабораторијама са професионалном опремом, говоре нам о степену организације и култури насиља коју негују ове криминалне групе. Као резултат таквог понашања, преступници повезани са различитим видовима нарко-криминалитета често прибегавају спровођењу неформалне правде, укључујући насилне сукобе, одмазду, освете и убиства, а све то најчешће због примата на илегалном тржишту дроге.

С обзиром да се интензивни мириси хемикалија, појачана вентилација, неуједначена потрошња струје и/или воде, као и повремени скокови у потрошњи струје и воде јављају као основни индикатори који указују на постојање илегалних лабораторија за производњу марихуане, помоћ полицији у откривању могу пружити грађани и јавна предузећа, пре свих Електродистрибуција, јавна водопривредна предузећа и томе слично. Полиција у борби против овог вида нарко-криминалитета, уз примену посебних доказних радњи, непрестано мора да усавшава техничка средства и друге методе откривања, као и да прати технике производње и дистрибуције марихуане, где се из дана у дан могу уочити техничке и логистичке иновације. Једна од технологија које се примењују у иностранству у детекцији засада марихуане заснива се на употреби термовизијских камера (*thermal cameras*) које могу дати информације о повећаној емисији топлоте на одређеном простору. У циљу детектовања кривичних дела, посебно илегалних засада марихуане или илегалног преласка државне границе, питање њихове употребе у будућности треба уредити и у српском законодавству.

Литература

1. Голочорбин – Кон, С., Павловић, Н., Рашковић, А., Лалић – Пуповац, М., Милић, Н., Милошевић, Н., Милков, М. (2015). Примена канабиса у медицини и фармацији, *Медицински часопис*, 49(4): 130–138.
2. Bloomer, J. (2008), *A political ecology approach to extra-legal rural livelihoods: a Lesotho-based case study of cultivation of and trade in cannabis*, PhD thesis, Department of Geography, University of Dublin, Trinity College, Dublin.
3. Bouchard, M. (2008). Towards a realistic method to estimate cannabis production in industrialized countries, *Contemporary Drug Problems*, 35, 291–320.
4. *Закон о психоактивним контролисаним супстанцама*, Службени гласник Републике Србије, бр. 99/2010, 57/2018.
5. Извештај Одељења за аналитику МУП-а Републике Србије за период од 1. 1. 2013. до 1. 7. 2019.

6. Маринковић, Д., Милић, Н. (2019). Структура и динамика илегалних тржишта у спектру организованог криминала, *Безбедност*, 61(2): 89–110.
7. Kesić, T., Bjelovuk, I. (2019). Application of thermal imaging cameras in crime detection *Teme*, 53(4): 997–1011.
8. *EMCDDA Insights*: (2012). *Canabis Production and Markets in Europe*, European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, Lisbon.
9. Jacques, S., Allen, A. (2015). Drug Market Violence: Virtual Anarchy, Police Pressure, Predation, and Retaliation. *Criminal Justice Review*, 40(1): 87–99.
10. Jacques, S., Wright, R. (2013). How victimized drug traders mobilize police. *Journal of Contemporary Ethnography*, 42: 545–575.
11. Leggett, T. and Pietschmann, T. (2008), ‘Global cannabis cultivation and trafficking’, in *A cannabis reader: global issues and local experiences*, EMCDDA Monographs No 8, Vol. 1, EMCDDA, Lisbon, doi 10.281052426.
12. Оташевић, Б. (2018). Процедуре на месту откривања тајних лабораторија за производњу дрога, *Безбједност, полиција, грађани*, 14(1): 3–20.
13. Оташевић, В., Коларевић, Д., Радовановић, И. (2019). Clandestine drug production laboratories in Serbia, *Teme*, 53(4): 1125–1140.
14. Петровић, С. (2003). *Дрога и људско понашање*, Партенон, Београд.
15. UNODC (2011b), *Drug seizures*, UNODC, Vienna, available online at: http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/WDR2011/Seizures_2011_Final.pdf, доступан 1. 3. 2020.
16. *Процјена опасности од тешког и организованог криминала у Црној Гори* – јавна верзија (2014). Управа полиције Црне Горе бр. 01/3 – 240/14-7611, Подгорица.
17. Risimović, R. (2018). Da li je opravdana legalizacija medicinske i rekreativne upotrebe kanabisa? *NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo*, 23(3): 251–265. doi:10.5937/nabepo23-18781.
18. Toonen, M., Ribot, S., Thissen, J. (2006), Yield of illicit indoor cannabis cultivation in the Netherlands, *Journal of Forensic Science* 51, 1050–1054.

19. *Стратешка процена јавне безбедности* (2017). Министарство унутрашњих послова Републике Србије, Дирекција полиције, Београд.
20. Чворовић, Д., Vince, V. (2019). *Казнена политика и кривична дела која се односе на забрањене психоактивне супстанце – нови законски изазови*. У: „Измене у кривичном законодавству и статусу носилаца правосудних функција и адекватност државне реакције на криминалитет (међународни правни стандарди и стање у Србији)“, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, стр. 461–476.

Characteristics of Illegal Laboratories for Marijuana Production in Serbia

Abstract: *Marijuana is produced in almost every country in the world, what makes it the most prevalent illegal drug in the global drug market. The number of laboratories that have been discovered in our country in recent years is one of the potential indicators of the increasing expansion of domestic marijuana production under laboratory-controlled conditions. The aim of this study is to determine the prevalence and characteristics of illegal indoor marijuana production laboratories. The sample included 136 illegal marijuana cultivation laboratories discovered in Serbia (excluding Kosovo and Metohija) in the period from 01.01.2013. to 30.06. 2019. The paper presents the distribution of laboratories and their basic characteristics in terms of location, production capacity, quality of equipment, number of arrested persons and the quantity of money and weapons seized. Out of the total number of detected laboratories, 80.9% were installed in urban areas, 8.1% were equipped with highly professional equipment and it was in these "professional" laboratories that the largest quantity of illegal weapons was found. A total of 196 people, of average age of 38 (+/- 10) years, were arrested in discovered labs.*

The authors did not engage in a detailed analysis of the quantity of drug seizure due to the lack of standardized reporting forms. The seized drug was at different stages of the production process, with seizures of whole plants of different sizes reported in some reports, the amount of raw and / or dried drug being expressed in kilograms. Because available cannabis production data is isolated,

non-standardized and usually scientifically unsubstantiated, the authors find it currently impossible to estimate overall cannabis production in Serbia with precise data that would be satisfactory for practical purposes.

Keywords: *marijuana, illegal production, indoor cultivation, laboratories*

Др Оливер ЛАЈИЋ

Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду

Др Марта ТОМИЋ

Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду

ДОИ: 10.5937/bezbednost2002028L

УДК: 351.746.2:316.342(497.11)

Оригинални научни рад

Примљен: 16. 1. 2020. године

Ревизија: 19. 5. 2020. године

Датум прихватања: 5. 8. 2020. године

Припадници криминалистичке полиције у класној подели српског друштва¹

***Апстракт:** Циљ овог рада је да се припадници криминалистичке полиције у Србији, као стручњаци и професионалци, позиционирају на друштвено-класној лествици у савременом српском друштву. Теоријски оквир рада има ослонац у теоријама о класним поделама савременог друштва, првенствено у теоријско-аналитичком приступу Младена Лазића. Подаци коришћени у анализи класног положаја припадника криминалистичке полиције Министарства унутрашњих послова Републике Србије прикупљени су на основу индикатора: порекло, образовање, брачни и породични статус, приходи, структура потрошње и стамбене прилике.*

***Кључне речи:** друштвена класа, друштвени слој, припадници криминалистичке полиције, Србија*

Класна или стратификацијска подела друштва?

Истраживања о друштвеној стратификацији откривају како се стварају и одржавају друштвене неједнакости и шта те неједнакости могу да кажу о глобалним структурама друштвених неје-

¹ Рад је резултат рада на пројекту „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција“, који под покровитељством Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 179045) реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2020).

днакости, чији су део (Chan, Goldthorpe, 2010). У том смислу, истраживачи покушавају да потврде своја становишта о постојању или непостојању класа у савременом друштву. Социолошке расправе о друштвеној стратификацији и друштвеним класама у последњих неколико деценија постављене су око два теоријска концепта: неовеберијанског и неомарксистичког. Основне дилеме које се појављују у оквиру ових поставки односе се на чињеницу да су данашња развијена (постиндустријска, углавном западна) друштва претрпела велике промене у односу на век раније и да су постала различитија у тржишном, политичком и културном смислу, те су зато друштвене класе изгубиле јасне и оштре границе које су имале у преиндустријским друштвима.

Међутим, аутори који сматрају да је појам класе још увек адекватан аналитички инструмент за проучавање друштвене структуре слажу се да класе могу да пруже одговор на неколико питања – како људи, индивидуално и колективно смештају себе и друге у оквиру друштвене структуре неједнакости; како су људи објективно лоцирани у дистрибуцији материјалних неједнакости; шта објашњава неједнакости у економски дефинисаним животним шансама и животном стандарду; које су то економске поделе у друштву које могу да створе конфликте; како се могу објаснити историјске разлике у друштвеној организацији које стварају неједнакости; која врста трансформације је потребна да би се уклониле економске поделе и експлоатација у капиталистичким друштвима (Wright, ed., 2002: 2-4). Са становишта које негира постојање класних подела, као и могућност класне анализе савременог друштва, тврди се да су друштва данас мултидимензионална и да су хијерархије конструисане према различитим пољима друштвеног живота (раса, порекло, политика, култура, род, итд.) и ниједна од њих није кључна у стварању општих неједнакости, подела и друштвене динамике. Главни представници овог правца су Пакулски и Вотерс (Pakulski, Waters, 1996), Лаш (Lash, 1990) и Бауман (Bauman, 1992). Пакулски и Вотерс тврде да основне претпоставке о класама, на основу емпиријских података, нису утемељене у стварности: класе нису фундаментално економски феномен (власништво и положај на тржишту рада нису фундаментални принципи структурирања и организације друштвених група); класе нису основни

облик организације друштвених група које, као такве, показују међусобну неједнакост и дистанцу; припадност одређеној класи не утиче каузално на политичко опредељење, животне изборе и стил живота, праксе у васпитавању деце, приступ образовању, шансама за боље психофизичко здравље, итд.; класе нису потенцијални носиоци друштвене акције која се свесно усмерава ка друштвеним променама (Pakulski, Waters, 1996: 669-671).

С друге стране, налазе се теоријски концепти који појам класе имају као основно аналитичко средство у тумачењу друштвених неједнакости, па и друштвених промена. Разлике између схватања појма класе виде се у одређивању основних карактеристика класа: за неовеберијанце (ослонац имају у Веберовој дистинкцији између класе и статуса) карактеристично је да класу одређују као ентитет чији чланови заузимају одређену позицију на тржишту рада, а за неомарксисте (ослонац на Марковом поимању класе) карактеристично је да класу схватају као структуру која почиња на одређеним односима у производњи (и формира се према власништву или невластништву над средствима производње, степену контроле и аутономије). Све у свему, основни принцип по ком се формирају класе јесте економски – друштвене класе су економске категорије и имају утицаја на сва остала поља друштвеног живота. Главни представници ове две позиције у схватању класа су Голторп (Goldthorpe, 1980), који се афирмисао у емпиријским истраживањима класа и статуса и развио познату не-хијерархијску класну шему, разрађивану у дугогодишњим истраживањима о вертикалној друштвеној покретљивости и повезаности класа и статуса са различитим пољима друштвеног живота као што су пријатељство, брак, економске шансе, културна потрошња, политичка опредељења, итд. (Goldthorpe, 1980; Erikson, Goldthorpe, 1992; Chan, Goldthorpe, 2002, 2004, 2007, 2010), и Рајт (Wright, 2002), који афирмише класну хијерархију и однос доминације и експлоатације у класној структури.

Емпиријска истраживања су створила потребу да се класе операционализују како би се могла мерити дистрибуција појединаца по класама, па је класна локација место појединца у класној структури које показује његов однос према средствима за производњу. У капитализму постоје две класе, капиталисти и радници. Међутим, овако поједностављена схема није прецизна за емпириј-

ско одређивање врсте и броја класних фракција, па је Рајт увео критеријум степена одлучивања (овлашћења) који послодавац има у односу на запослене. Степен одлучивања представља специфичан облик дистрибуције права/моћи над процесом производње. Рајт је конструисао класну схему од дванаест категорија у којој су две основне класе (власници и радници) подељене на фракције: власничка класа има три подгрупе – буржоазија, мали послодавци и samozапослени, а радничка класа има девет подгрупа – стручњаци менаџери, стручњаци надзорници, стручњаци, полуквалификовани менаџери, полуквалификовани надзорници, полуквалификовани радници, неквалификовани менаџери, неквалификовани надзорници, пролетеријат.

Рајт је конструисао и посебне схеме историјских облика друштвене репродукције, па је тако, на пример, схема за социјализам подељена на две основне класе које чине стручњаци, с једне стране, и радници, с друге. Основна идеја је, дакле, да се класни односи стварају према основном ресурсу (имовини), који је неједнако расподељен у друштву, па су у капитализму основни ресурси средства за производњу, а у социјализму знање, односно образовање (Wright, 2002).

У нашем раду заступаћемо неомарксистичку позицију о постојању класа у оквиру друштвене структуре.

Класе у Србији, актуелно стање

Наш рад се ослања на неомарксистичко схватање о постојању класне подељености друштва, а пошто се односи на стање у Србији, ослонац ће имати у теоријској концепцији коју нуди Младен Лазић, која би се оквирно могла сврстати у неомарксистичке. Лазић (2011: 25-56) нуди концепцију у којој је друштвена класа не само део структуре већ и делатни актер друштвених промена и кретања. Истовремено, класе се не могу одредити исто на различитим нивоима апстракције, тако да предлаже четири нивоа анализе: глобални оквир начина производње друштвеног живота (феудализам, капитализам, социјализам, итд.); оквир друштвено-историјског система (капиталистичко друштво, социјалистичко друштво, итд.); конкретно-историјски оквир друштва (америчко капиталистичко, југословенско социјалистичко друштво, итд.); оквир

свакодневног живота појединца који је припадник одређене класе. На сваком од ова четири нивоа класе се дефинишу различито, тако су на најопштијем нивоу класе групе које се формирају на темељу глобалне поделе рада и у антагонистичком су односу због контроле над условима репродукције доминантног начина производње друштвеног живота, односно над ресурсима (земља, капитал, знање, итд.).

На nižем нивоу анализе, класе су групе чији су припадници или носиоци или су лишени контроле над својином, политичком моћи и културним ресурсима. На следећем нивоу, класе су подељене на слојеве (фракције) који располажу различитим врстама и количинама капитала (економским, културним и политичким). Последњи, микросоциолошки ниво анализе, класе одређује као групе појединаца који у сличним животним околностима имају приближно једнаке животне шансе и обрасце понашања (животни стил).

На нивоу конкретног друштва, Лазић је (што је за овај рад значајно) између осталог утврдио да су се након 2000. године и политичких промена које су се тада десиле (након владавине социјалистичке политичке опције на изборима побеђује демократска опција) као и општих друштвених промена које се односе на макроекономску стабилизацију, приватизацију и тржишну реформу, у погледу друштвене структуре десиле следеће промене: на врх пирамиде успиње се нов слој приватних предузетника, и расте слој ситних предузетника. Настаје и нова политичка елита, првенствено из слоја стручњака. Слој стручњака трпи процес материјалне диференцијације услед отвореног тржишта (неки остају без посла, неки имају мање шансе да се запосле, неки раде за стране фирме или невладин сектор који је финансиран из иностранства, итд.). Слој мануелних радника који је у социјализму био заштићен државом, тј. сигурношћу радних места и платама, сада трпи исте тржишне законитости као слој стручњака, с тим што је тржиште за њих неповољно па одлазе на маргину друштва. Слој пољопривредника остаје на дну хијерархије (услед узрока као што су старачке године, депопулација, неопремљена насеља, традиционална инертност) (Лазић, 2010).

Лазићева шема изгледа овако: класе и слојеви се разликују у степену поседовања три типа капитала – економског, организа-

ционог и културног; на тој основи разликујемо седам основних слојева:

1. крупни и средњи предузетници,
2. виши и средњи директори, политичари и микро предузетници,
3. нижи директори, крупни пољопривредници,
4. стручњаци, samozапослени и слободне професије, нижи руководиоци са универзитетским образовањем,
5. службеници, техничари и нижи руководиоци без универзитетског образовања,
6. висококвалификовани и квалификовани (не)мануелни радници, полуквалификовани и неквалификовани (не)мануелни радници,
7. ситни пољопривредници.

Ово је класно-слојна схема која је први пут анализирана у раду из 2004. (Лазих, Цвејић, 2004). Класе су изнутра сложене и подељене на подгрупе које чине појединци које карактеришу слични или исти животни услови. То значи да је класна структура истовремено релациона и хијерархијска. Под претпоставком сличних животних услова постоји и четворослојна класификација на виши слој (1), средњи (2+3), прелазни (4) и нижи (5+6+7). Ако се анализа фокусира на неједнакости и разлике у интересима, из седмочлане слојне схеме се изводи и операционална подела на три основне класе: вишу (1), средњу (2+3) и нижу (4+5+6+7).

У вези с поседовањем капитала (капитал у смислу бурдијевске поделе на економски, социјални и културни капитал, Бурдије, 1984), у српском друштву припадници виших друштвених слојева располажу већим капиталом, ма које врсте он био. Једино одступање се може наћи код економског капитала, с обзиром на то да власничка структура друштва још увек није у потпуности учвршћена те се дешава да и припадници нижих друштвених слојева (као што су ситни пољопривредници и многе категорије ситних предузетника или samozапослених попут занатлија, превозника, ситних трговаца и сл.) понекад располажу значајним економским капиталом. Много важније је да виши друштвени слојеви доминирају када је реч о културном и посебно социјалном капиталу.

Истраживања (Миладиновић, 1992) казују да већ дуже време постоји тенденција да деца из средње и више класе од самог

почетка бивају усмеравана ка стицању високог образовања, те да се на тај начин укључују у активан друштвени живот преко истих или сличних социјално-класних позиција које има породица из које потичу (Миладиновић, 2006: 126). Новија истраживања о културном капиталу и културној потрошњи у оквиру породица у Србији, кажу да културу испитаници доживљавају као пасивну потрошњу, забаву и доколицу. Културни живот је неизграђен и сиромашан. Преко 70% испитаника не гледа позоришне и биоскопске представе, не посећује концерте класичне и поп музике. Присутна је снажна оријентација ка остваривању високог образовања деце и инвестирању у разне врсте обука (страни језици, часови музике и спорта) (Секулић у: Милић, 2010). Образовање је, дакле, основни канал промоције друштвених класа и поље стицања културног капитала, а затим и основни елемент који утиче на културну партиципацију и културну потрошњу.

У истраживању спроведеном 1989, 2003. и 2012. године под насловом „Нови трендови у класно-слојној покретљивости у Србији“, Лазих и Цвејић (2012) утврдили су да је омогућена кристализација класне структуре, у којој се јасно разликују материјални положаји више класе, средње класе (стручњака и ситних предузетника) и ниже класе (сви остали). Тренд диференцијације унутар средње класе посебно је занимљив и значајан за објашњење класних односа у Србији данас, али је то питање превише сложено и тражи много детаљнију анализу него што наш наслов дозвољава.

Ми смо у нашем раду, на основу прикупљених података, покушали да сместимо припаднике криминалистичке полиције (као професионалне групе) у актуелну класну шему српског друштва.

Криминалистичка полиција у оквиру полицијске професије

Када говоримо о полицији и криминалистичкој полицији, у теоријским и стручним текстовима на просторима бивше Југославије обично су већу пажњу привлачили феномени који се тичу појавних облика криминала из делокруга рада криминалистичке полиције, односно стратешки и/или индивидуални приступи у откривању таквих дела, њиховом расветљавању и обезбеђењу доказа неопходних за криминалистичку истрагу, односно кривичну ис-

трагу и каснији кривични поступак, док је сама криминалистичка полиција (односно њене специфичности као колективитета) у мањем обиму била у фокусу истраживања (Лајић, Баић, Ивановић, 2018). Већа пажња овим питањима посвећена је на прелазу из 20. у 21. век, у склопу транзиције социјалистичких друштава и највећим делом под утицајем различитих међународних организација или иностраних партнера, пре свега у вези с равноправнијим присуством жена у полицији, док су остали сегменти овог колективитета и даље највећим делом неистражени од стране домаћих аутора.

Полиција, генерално, представља изузетно важан сегмент државног апарата, а њена мисија сузбијања криминала, што је суштина постојања криминалистичке полиције, врло често је виђена као један од темељних праузрока за настанак полиције, константа њене функције и *conditio sine qua non* без кога се положај и значај полиције у друштву не може лако објаснити (Милосављевић, 1997: 161). Криминалистичка полиција је одговорна за извршавање и организовање послова у откривању и сузбијању свих облика организованог криминала, као и за превенцију и сузбијање осталих облика криминала и, с тим у вези, планира и организује благовремено информисање и извештавање, координацију рада служби и примену оперативно-техничких и тактичких мера ради осветљавања и документовања свих кривичних дела у складу са законом (Милидраговић, Милић, 2019: 64).

Па ипак, полиција као таква није свемогућа, а поједини аутори примећују да у појединим друштвеним околностима она није у потпуности могла да се посвети грађанима и реши њихове проблеме (Бошковић, 2015: 106), што је отворило пут трасирању својеврсних алтернатива, у виду приватног сектора безбедности и детективске делатности. Штавише, Милосављевић указује да су емпиријска истраживања Куминга (Cumming) и Бантона (Banton) из шездесетих година 20. века показала да припадници полиције свега 20–30% радног времена проводе на пословима који се тичу сузбијања криминала, што доводи у питање тезу о њеној функцији сузбијања криминала као конститутивном елементу полицијске функције (Милосављевић, 1997: 161–162).

Када се говори о овим истраживањима, треба узети у обзир да она имају у виду нешто другачији модел организације полиције, својствен земљама англосаксонске правне традиције, и да су

полицајци заиста у току свог радног времена посвећени, поред сузбијања криминала, и другим пословима, попут контроле и регулесања саобраћаја, послова у вези с јавним редом и миром, рада у заједници или послова административне природе итд., али и да се под полицијом обично мисли на полицију опште надлежности (што је у колоквијалном говору синоним за појам полиције), а не на специјализовану форму полиције у виду криминалистичке полиције, чији је једини задатак управо рад на сузбијању криминала.

У вези с полицијом као субјективитетом значајни су и други феномени који се односе специфичну „полицијску“ супкултуру, неформално рангирање у оквирима саме полицијске организације и карактеристике полицијске професије, као што су цинизам, мачизам, конзервативизам и сл. Настанак посебне професионалне полицијске супкултуре потенциран је осећајем социјалне изолованости, ризицима посла, специфичним овлашћењима и одговорностима, нужношћу међусобне солидарности у заједничким акцијама, интерним системом обуке и стицања професионалног знања у пракси и природом информација које се користе у раду (Милосављевић, 1997: 587). С друге стране, присутни су и трендови специјализовања посебних полицијских формација, које нужно намећу и проблеме везане за сарадњу различитих полицијских одељења, те је у том контексту занимљиво посматрати и односе између криминалистичке полиције и других видова полицијске организације.

Поједини аутори наводе већи број фактора који лоше утичу на сарадњу међу субјективитетима у оквиру полиције, као што су строго одређене границе њихове територијалне надлежности, различит ниво овлашћења, ривалитет, рад полиције заснован у првом реду на статистичким подацима, као и неадекватна комуникација и размена информација међу актерима (Schneider, Hurst, 2008: 360). Очигледно, старе навике усађене током основне обуке тешко се мењају (Le Beuf, 2001: 9). Међутим, има ставова према којима би се решење већине набројаних проблема могло пронаћи у мењању и усклађивању система основне обуке са стварним потребама (Лајић, 2012: 81).

Имајући у виду описани контекст, ауторе је занимало у ком степену су карактеристике као што су образовање, место порекла, место становања, статус супружника (образовање, радно место), приходи, културна потрошња и др. припадника узорковане групе

криминалистичке полиције утицале на њихов класни положај и да ли су они у теоријском и реалном смислу припадници прелазне класе. С обзиром на чињеницу да се све теоријске концепције о класама ослањају на индикаторе који показују да припадници прелазне класе треба да поседују високо образовање, да имају одређену висину прихода, да су релативно самостални у оквиру професије (имају одређен степен моћи и одлучивања, приступ одређеним ресурсима, итд.), да имају одређен ниво културне потрошње и да су материјално сигурни (поседују некретнину и сл.), испитали смо колико се идеално-типско стање поклапа са реалним.

Посебно нас је занимало да ли степен образовања и радно место, као централне карактеристике прелазне класе, у српском друштву омогућавају да професионални припадник криминалистичке полиције иде ка средњем месту у класној структури.

Подаци истраживања и анализа

Индикаторе класног положаја поделили смо у две групе. Прву групу су сачињавали индикатори помоћу којих смо утврдили позицију испитаника у друштвеном простору, односно позицију њихових родитеља. Операционално су се индикатори односили на родитеље (отац и мајка, с тим што је носилац класног положаја родитељ са вишим положајем); отац: радно место на којем је провео највише радног века; образовање-стручна спрема; место рођења (рурално, урбано).

С обзиром да смо користили Лазићеву класну шему, преузели смо и операционализацију појма класе која се своди на индикаторе радног места (не професија, као код Голторпа) и степена образовања појединца, па (хијерархијска, од најнижег ка највишем) класна шема изгледа овако: 1. ситни пољопривредници; 2. неквалификовани (не)мануелни радници; 3. квалификовани мануелни радници; 4. службеници са средњом стручном спремом и samozапослени са средњим образовањем; 5. стручњаци и samozапослени са високим образовањем; 6. нижи руководиоци и ситни предузетници; 7. директори, политичари и средњи и крупни предузетници.

Слојеви 2 и 3 су радничка класа; 5 и 6 су средња класа; 7 је елита; 4 је прелазна групација, мада су структурно ближи радничкој класи (Лазих, 2011: 132).

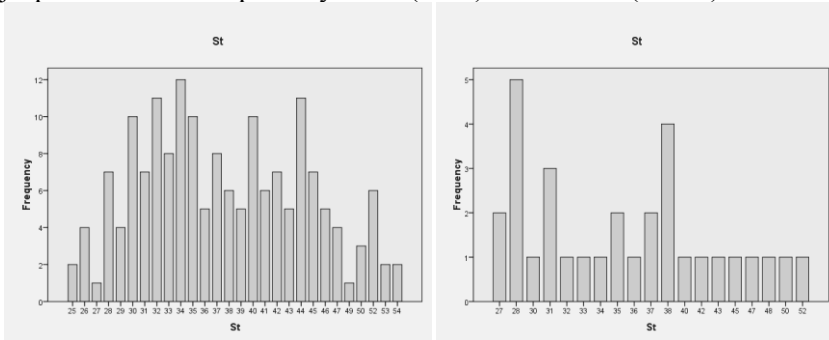
Истраживање је базирано на анкети узорка из популације запослених у криминалистичкој полицији Министарства унутрашњих послова Републике Србије. Основни инструмент анкете је посебно конструисани упитник, уподобљен за статистичку обраду, помоћу којег су анкетирани испитаници алоцирани у узорак. Упитник је састављен од батерије затворених питања, од којих једна група питања обухвата податке о родитељима (ради класне анализе), а друга група питања обухвата демографске податке испитаника о социјално-економском положају, као што су образовање, брачни и породични статус, приходи, структура потрошње и стамбене прилике. Истраживање је спроведено током 2016. и 2017. године и обухватило је укупно 200 припадника криминалистичке полиције, запослених на различитим позицијама у овој полицијској формацији, из укупно 55 градова и општина у Србији.

Истраживање је спроведено техником *snow ball*, тако што је 50 студената струковних студија Криминалистичко-полицијске академије у Београду, у склопу прикупљања бодова из предиспитних обавеза из предмета Криминалистичка методика, анкетирало по пет припадника криминалистичке полиције у месту свог пребивалишта, по претходно прибављеном одобрењу Дирекције полиције МУП-а. На овај начин постигнута је случајност узорка, а студенти су конструисани да анкетају некога од припадника криминалистичке полиције којег од раније познају или су га упознали током спровођења стручне праксе у подручној полицијској управи, а не криминалистичке полицајце који би као „пожељан“ узорак били одређени за анкетање од стране руководиоца унутар криминалистичке полиције.

Као што је претходно напоменуто, узорак је обухватио укупно 200 испитаника, иако је иницијално требао бити прикупљен нешто већи број анкетних листова (250). Наиме, мањи део студената одустао је од прикупљања бодова из предиспитних обавеза на овај начин, а из узорка су искључени и анкетни листови који нису били попуњени у складу с датим упутством, те је формирање узорка закључено по прикупљању 200 анкетних листова, редоследом предаје од стране анкетара.

Од укупно 200 испитаника било је 169 мушкараца (84,5%) и 31 жена (15,5%). Најмлађи испитаници имали су 25 године (27 за жене), а најстарији 54 (52 за жене). Просечна старост испитаника износила је око 37 година (37,75 за мушкарце и 35,97 за жене), при чему је старост 54,5% испитаника била у распону од 30 до 40 година (54,8 жена и 54,4% мушкараца). Када се детаљније погледа дистрибуција узорка по питању старости у две посебне групе у оквиру узорка (мушке и женске), може се видети да је највише жена у старосној доби између 27 и 31 године (35,5%), односно између 35 и 38 година (29%). С друге стране, код мушкараца преовлађују испитаници од 30 до 35 година (34,3%) и 40 до 45 година старости (27,2%).

Дијаграми 1 и 2 – Старост мушких (лево) и женских (десно) испитаника

Уколико се разматра образовна структура, видљиво је да је и код мушкараца и код жена заступљеност правилно дистрибуирана силазном путањом међу одређеним факултетима, односно вишим школама. Најзаступљенија је Виша школа унутрашњих послова, затим Криминалистичко-полицијска академија и Полицијска академија, а потом државни правни факултети и Факултет безбедности. Сасвим очекивано преовлађују факултети полицијског типа са готово две трећине укупног узорка (65%), при чему треба имати у виду да је дуги низ година Виша школа била једина специјализована установа за образовање полицијског кадра (1972–1993). Након оснивања Полицијске академије (1993) и завршетка студија прве генерације студената 1997. године, процес пријема новог кадра у (криминалистичку) полицију текао је паралелно из обе поменуте образовне институције, све до оснивања Криминалистичко-полицијске академије, која настаје интеграцијом два по-

мену та субјекта. Државни правни факултети и Факултет безбедности заузимају укупно 17% узорка, а сви остали факултети, међу којима је највише приватних, 18%.

Табела 1. Завршени факултет испитаника, укупно и према полу

Факултет/виша школа	N	%	N (М)	%	N (Ж)	%
Виша школа унутрашњих послова	47	23,5	40	23,7	10	32,2
Криминалистичко-полицијска академија	46	23	36	21,3	7	22,6
Полицијска академија	37	18,5	33	19,5	4	12,9
Правни факултет	23	11,5	19	11,2	4	12,9
Факултет безбедности	11	5,5	8	4,7	3	9,7
Остали	36	18	33	19,5	3	9,7
Укупно	200	100	169	100	31	100

Просечан радни стаж испитаника у криминалистичкој полицији износио је 13,5 година, са незнатним разликама између мушкараца (13,9 година) и жена (11,8 година). Такође, не постоје ни значајне разлике у ранијем радном искуству, пре доласка у криминалистичку полицију. У просеку, испитаници су имали мање од једне године радног искуства пре доласка у Министарство унутрашњих послова и око три године радног искуства када су почели са радом у криминалистичкој полицији.

Табела 2. Радни стаж према полу

Стаж	N = 200			Мушкарци N = 169			Жене N = 31		
	Укупно	МУП	КП	Укупан ст.	МУП	КП	Укупан ст.	МУП	КП
Врста стажа									
Средња вредност	13,5	12,8	9,8	13,9	13,1	10	11,8	11,4	8,8
Медијана	13	12	9	13	12	9	11	11	8

Већина испитаника из реда криминалистичке полиције живи у брачној заједници. Ипак, у том погледу постоје јасно уочљиве разлике међу мушкарцима и женама. Међу мушкарцима проценат ожењених је готово 4/5, док је код жена мањи од 3/5, што чини разлику већу од 20% међу овим категоријама. Логично, број

неожењених мушкараца је значајно мањи (17,1%) у односу на неударате жене (29%). Могло би се закључити да међу мушкарцима владају „традиционалнији“ обрасци везани за живот у заједници, с обзиром на то да у овој категорији испитаника има само 1,2% испитаника који живе у ванбрачној заједници, наспрам 6,5% међу испитаницама, односно 3% разведених у односу на 6,5% међу женама. Посебну пажњу заузима чињеница да, иако се ради о испитаницима који се налазе у приближно истим годинама старости, има готово трећина неударатих жена, у односу на 17,1% неожењених мушкараца. Извесно, овај феномен захтевао би дубљу анализу, али би се могло претпоставити да разлози леже у отежаном проналаску партнера за жене, с обзиром на природу посла.

Табела 3. Брачни статус припадника криминалистичке полиције

Брачни статус	N = 200	%	Мушкарци N = 169	%	Жене N = 31	%
Ожењени/ударате	151	75,5	133	78,7	18	58
Неожењени/неударате	38	19	29	17,1	9	29
Разведени	7	3,5	5	3	2	6,5
Ванбрачна заједница	4	2	2	1,2	2	6,5
Укупно	200	100	169	100	31	100

Следећи параметар из истраживања односио се на стручну спрему и занимање партнера припадника криминалистичке полиције. Из табеле која следи видљиво је да партнери испитаника и испитаница доминантно имају средњошколско и високо образовање. Разлика је у томе што када су у питању мушкарци – криминалистички полицајци, њихове партнерке су више заступљене у категоријама особа са вишим и високим образовањем у односу на средњошколско и занатско (58% : 42%), док код жена испитаница ситуације иде у корист партнера са средњошколским образовањем, у приближном односу 1 : 3. Дакле, могло би се закључити да криминалистички полицајци бирају образованије жене за супруге, односно партнерке, док припаднице криминалистичке полиције, као високообразоване, бирају partnере који имају нижи степен образовања од њих, што је интересантно за дубљу анализу у неком од следећих истраживања.

Табела 4 – Стручна спрема партнера

Стручна спрема партнера	Мушкарци N = 169	%	Жене N = 31	%
7 степен	56	33,1	6	16,2
6 степен	17	10,1	1	3,2
5 степен	3	1,8	1	3,2
4 степен	50	29,5	13	41,9
3 степен	6	3,6	0	0
Без партнера	37	21,9	11	35,5
Укупно	169	100	31	100

Међу супругама криминалистичких полицајаца најчешћа занимања су економиста, трговац, правница, васпитачица, педагог и психолог, а међу занимањима партнера припадника криминалистичке полиције најчесталије је занимање радник. Посебну пажњу привлачи чињеница да се криминалистички полицајци у мање од 5% случајева опредељују да (брачног) партнера потраже у оквирима исте професије, док је код испитаница тај број више него дупло већи (12,9%).

Табела 5. Занимање брачног партнера криминалистичких полицајаца

Занимање супруга/партнерки криминалистичких полицајаца	%
без партнера	17,1
економисти	11,8
трговци	7,7
правници	5,9
васпитачи	5,5
педагози	5,5
полицајци	4,8
пољопривредни техничар	2,4
остала занимања (N ≤ 3; < 2%)	39,3

Табела 6. Занимање партнера жена криминалистичких полицајаца

Занимање супруга/партнера жена криминалистичких полицајаца	%
без партнера	29
радник	12,9
полицајац	9,6
остала занимања (N = 1; < 3,3%)	48,5

Током истраживања је анализирано и порекло испитаника према карактеру места становања, као и чињеница да ли су испитаници задржали исто место становања као и њихови родитељи, или је дошло до његове суштинске промене. Резултати говоре да су испитаници пореклом са села већим делом напуштали тај амбијент. Тако, родитељи 25% испитаника пореклом су са села, али је међу самим испитаницама село као место становања означено у свега 10% случајева. Посматрано у апсолутним бројевима, 30 од 50 испитаника (60%) чији су родитељи живели на селу променили су место становања, као и природу самог места становања. Код приградских насеља то умањење је слабије изражено – 4 од 44, односно 9% испитаника који су мигрирали, док је, последично, број испитаника са местом становања у граду порастао са иницијалних 106, по основу рођења, на 140, што представља увећање за око трећину.

Табела 7. Порекло – поређење места становања родитеља и места становања испитаника

Карактер места становања	Родитељи испитаника		Испитаници	
	N	%	N	%
град	106	53	140	70
приградско насеље	44	22	40	20
село	50	25	20	10
укупно	200	100	200	100

Уколико овој анализи додамо анализу по полу испитаника (табела 8), видљиво је да тренд иселјавања са села и из приградских насеља далеко израженији код жена, као и да, с друге стране, већи број жена води порекло из градске средине. Наиме, само једна од шест испитаница (16,6%) задржала је село као место живота стечено рођењем, док је код мушкараца тај однос 19 од 44 (43,2%). Код испитаница пореклом из приградских насеља 3 од 6 (50%) променило је карактер места становања, док је код мушкараца тај однос свега 1 од 38 (2,6%).

С друге стране, треба приметити да су жене по пореклу иницијално биле више заступљене у популацији градског становништва у односу на мушкарце, пореклом својих родитеља (61,4% према 51,5%), па се та чињеница, заједно с каснијим приливом, рефлектовала и на актуелно стање према коме 87% жена испита-

ника и 66,9% испитаника припадника криминалистичке полиције живи у градским срединама.

Табела 8. Порекло према месту становања и актуелно место становања испитаника, категорисано према полу испитаника

Карактер места становања по полу	Родитељи испитаника (М)		Испитаници (М)		Родитељи испитаника (Ж)		Испитаници (Ж)	
	N	%	N	%	N	%	N	%
град	87	51,5	113	66,9	19	61,4	27	87
приградско насеље	38	22,5	37	21,9	6	19,3	3	9,7
село	44	26,0	19	11,2	6	19,3	1	3,3
укупно	169	100	169	100	31	100	31	100

Више од трећине испитаника (35,5%) живи у секундарној четворочлавној породици, а када се томе додају и породице са три и пет чланова, долазимо до 78% узорка. Ако посматрамо узорак у целини, средња вредност броја чланова породице је 3,5, а медијана је 4. Дакле, међу припадницима криминалистичке полиције доминирају традиционална четворочлана и трочлана породица, што значајно одудара од републичког просека. Наиме, посматрајући податке Републичког завода за статистику, према попису обављеном 2011. године, породице са три и четири члана заступљене су са 37,5%, а у узорку који је био предмет обраде оне чине чак две трећине (67%). Упоредни преглед дат је у табели бр. 9.

Табела 9. Број чланова домаћинства

Број чланова домаћинства	N	%	% у Србији (2011.)
6 и више	11	5,5	6,7%
5	22	11	7,9%
4	72	36	18,3%
3	62	31	19,2%
2	14	7	25,6%
1	19	9,5	22,3%
Укупно	200	100	100

Један од података који је истраживан у популацији криминалистичке полиције био је и стамбени статус, однос услови становања у контексту власништва над станом. Добијени резултати

приказани су у табели бр. 10. Занимљиво је приметити да трећина испитаника живи са родитељима или родитељима супружника, док више од половине испитаника има властити стан. Подстанари чине мањину са заступљеношћу од 13%. Ове податке нисмо могли упоредити са стањем на републичком нивоу, с обзиром да статистички годишњак за 2016. не располаже овом врстом података.

Табела 10. Стамбени статус испитаника

Стамбени статус	N	%
Власник стана	103	51,5
Подстанар	26	13
Живи са родитељима или родитељима супружника	67	33,5
Остало	4	2
Укупно	100	100

Последњи сет параметара који су анализирани у приказаном узорку односили су се на висину примања и структуру потрошње. Средња вредност примања по члану породице међу испитаницима износила је 33.459 динара, а медијана је била 30.000 динара. Уколико добијене вредности упоредимо са чињеницом да су укупни приходи домаћинства у Србији у 2016. години износили 59.624 динара и да је просечан број чланова домаћинства у Србији по попису из 2011. износио 2,89 (РЗС, 2017), произлази да је просечан приход по члану домаћинства у Србији у поменутој години износио 20.631,14 динара. Тиме долазимо до закључка да су приходи по члану домаћинства међу испитаницима већи од републичког просека, при чему, наравно, треба имати у виду да се ради о породицама с барем једним високообразованим чланом, те је овакав резултат требало и очекивати.

Табела 11. Примање по члану домаћинства

Примања по члану домаћинства	N = 200
Средња вредност	33.459
Медијана	30.000
Стандардна девијација	16.873

Уколико, пак, уђемо у анализу потрошње, можемо видети да се из резултата може извући више закључака. У табели 12 приказане су ставке из структуре потрошње, поређане према редоследу приоритета међу испитаницима. У другој и трећој колони дато

је место на којем се исте ставке налазе међу приоритетима опште популације. Произлази да се највише троши за основне животне потребе, тј. за (1) храну и безалкохолна пића, затим за (2) становање, струју, огрев и (3) одећу и обућу. Истовремено, културна потрошња је при дну лествице, при чему је образовање на 8. месту, рекреација и култура на 9, а потрошња везана за хотеле и ресторане на 11. месту.

Табела 12. Структура потрошње испитаника и поређење са структуром потрошње на националном нивоу

Структура потрошње	Место у структури потрошње испитаника	Место у структури потрошње на националном нивоу	Учешће у структури потрошње на националном нивоу у 2016. ² (%)
Храна и пиће	1	1	34,9
Становање, вода, струја, огрев	2	2	16,7
Одећа и обућа	3	6/7	5,2
Опрема за стан и текуће одржавање	4	9	4,4
Здравље	5	10	4,3
Комуникација	6	5	5,3
Транспорт	7	3	9,3
Образовање	8	12	1,4
Рекреација и култура	9	6/7	5,2
Алкохол и дуван	10	8	4,6
Ресторани, хотели	11	11	2,8
Остало	12	4	5,9
Укупно			100

Закључак

Можемо закључити да припадници криминалистичке полиције у Србији, на основу већине показатеља, припадају веома осиромашеној прелазној класи, с обзиром да трећина не поседује властити стан или кућу, имају минимално виша примања од републичког просека и изузетно ниску културну потрошњу, што прати и низак ниво одлучивања на радном месту и ниско цењену професију у актуелном друштвеном окружењу. Једини индикатор који

² Извор РЗС, www.stat.gov.rs, 11. 4. 2019.

припаднике криминалистичке полиције сврстава у прелазну класу је, на основу нашег увида, висок степен образовања. Конкретније, иако високообразовани, са преласком у урбану средину у односу на порекло, на радним местима стручњака, припадници криминалистичке полиције имају слабије изражену културну потрошњу, што је директно везано за приходе, који су мало изнад републичког просека. У овом контексту важно је напоменути и да је у току 2016. године, када су прикупљани подаци, Републички завод за статистику рачунао просечна примања на основу аритметичке средине, без израчунавања медијане. То још више снижава вредност примања опште популације, што се видело и у нашем узорку.

Поставља се питање да ли су припадници одређених професија, конкретно криминалистичке полиције, под утицајем свеукупног осиромашења српског друштва и падом материјалног стандарда, просто престали да сачињавају део прелазне друштвене класе и самим тим постали део нижих друштвено-класних слојева. Овакав закључак је на неки начин поражавајући, јер би стручњаци требало да постану део средњег класног слоја, а не да падају на класној лествици, од прелазног ка нижем слоју. Са смањењем културног капитала и осиромашењем у материјалном погледу, умањује се и углед професије и њених припадника. Стручњаци би требало да сачињавају чврст средњи друштвени слој, да поседују моћ слојне репродукције како би сама професија била стабилна и друштвено цењена.

Литература

1. Bošković, A. (2015). Analiza krivičnopravnih i drugih zakonskih odredbi od značaja za detektivsku delatnost. *Bezbednost*, 57(2), 105–121.
2. LeBeuf, M. E. (2001). *Organized Crime and Cybercrime Criminal Investigations and Intelligence on the Cutting Edge*. Police Sciences School, Canadian Police College, Ottawa.
3. Chan, T. W. (ed.) (2010). *Social status and Cultural Consumption*, University Press, Cambridge.
4. Goldthorpe, J. H., Chan, T. W. (2007). Class and Status: The Conceptual Distinction and its Empirical Relevance, *American Sociological Review*, Vol. 72, 512–532.

5. Goldthorpe, J. H. (1980). *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*, Oxford, Clarendon Press.
6. Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Polity Press, Cambridge.
7. Giddens, A. (2007). Klasa stratifikacija i nejednakost (str. 280–306), *Siromaštvo, socijalna pomoć i društvena isključenost* (str. 308–343), NZ Globus, Zagreb.
8. Haralambos M., Holborn, M. (2002), Društvena stratifikacija (str. 22–125), *Obrazovanje* (str. 773 – 882), *Kultura i identitet* (str. 883 – 933). *Sociologija: teme i perspektive*, Golden marketing, Zagreb.
9. Lajić, O., Baić, V., Ivanović, Z. (2018). Polna i obrazovna struktura kriminalističke policije u Srbiji. *Kriminalistička teorija i praksa*, 5(1), 7–17.
10. Lajić, O. (2012). Uticaj policijske subkulture na uspešnost u finansijskim istragama. *NBP – Nauka, bezbednost, policija*, 17(3), 75–85.
11. Lazić, M. (2011). *Čekajući kapitalizam – nastanak novih klasnih odnosa u Srbiji*, Službeni glasnik, Beograd.
12. Lazić, M. (2011). Postsocijalistička transformacija i restratifikacija u Srbiji, *Politička misao*, god. 48, br. 3, 2011, 123–144.
13. Lazić, M., Cvejić, S. (2012). Novi trendovi u klasno-slojnoj pokretljivosti u Srbiji. *Promene u društvenoj strukturi i pokretljivosti, Tematski zbornik*, Novi Sad, Filozofski fakultet, Odsek za sociologiju.
14. Milidragović, D., Milić, N. (2019). Rezultati i problemi policije opšte nadležnosti u suzbijanju kriminala. *NBP – Nauka, bezbednost, policija*, 24(1), 63–81.
15. Milić, A., Tomanović, S., Ljubičić, M., Sekulić, N., Bobić, M., Miletić-Stepanović, V., Stanojević, D. (2010). *Vreme porodica: Sociološka studija o porodičnoj transformaciji u savremenoj Srbiji*, Čigoja štampa.
16. Pakulski, J., Waters, M. (1996). *The Death of Class*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi.
17. Sennett, R. (2006). *The Culture of New Capitalism*, New Haven & London: Yale University Press.

18. Schneider, S., Hurst, C. (2008). Obstacles to an integrated, joint forces approach to organized crime enforcement – A Canadian case study. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 31(3), 359–379.
19. Spasic, Ivana (2004). *Sociologije svakodnevnog života*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
20. Swartz, D. (1997). *Culture and Power. The Sociology of Pierre Bourdieu*, The University of Chicago Press, Chicago and London.
21. Swidler, A. (1986). Culture in Action: Symbols and Strategies, *American Sociological Review*, vol. 51, 273–286.
22. Van Eijck, K. (1997), The impact of family background and educational attainment on cultural consumption: A sibling analysis, *Poetics* 25, 195–224.
23. Van Eijck, K. (1999). Socialization, Education and Lifestyle: How Social Mobility Increases the Cultural Heterogeneity of Status Groups, *Poetics* 26, 309–328.
24. Weininger, B. E., Lareau, A. (2003). Cultural Capital in Educational Research: A Critical Assessment, *Theory and Society*, Vol. 32, No. 5/6.
25. Ward, A. (1994). Consumers, Identity and Belonging, in: *The Authority of the Consumer*, London, Routledge, 58–74.

Members of the Crime Investigation Department in the Class Division of Serbian Society

Abstract: *The main goal of this paper is to position members of the Crime Investigation Department (CID) in Serbia, as experts and professionals, on the social-class ladder in contemporary Serbian society. The theoretical framework of the paper has been based on theories on class divisions of modern society, primarily within the theoretical-analytical approach of Mladen Lazić. The data used in the analysis of the class position of CID officers of the Republic of Serbia Ministry of the Interior were collected on the basis of the following indicators: origin, education, marital and family status, income, consumption structure and housing conditions.*

Keywords: *social class, members of the criminal police, Serbia*

Проф. др Снежана ЖИВКОВИЋ*,
Факултет заштите на раду у Нишу
Проф. др Драган МЛАЂАН**,
Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду
Проф. др Миланко ЧАБАРКАПА***,
Филозофски факултет у Београду

ДОИ: 10.5937/bezbednost2002050Z

УДК: 331.44/46 159.944.4-057.16

Прегледни научни рад

Примљен: 14. 1. 2020. године

Ревизија: 28. 4. 2020. године

Датум прихватања: 5. 8. 2020. године

Психофизиолошке основе безбедности у радном окружењу

Апстракт: У раду су представљене теоријске основе безбедности људи у радном окружењу посматране са психофизиолошког аспекта, кроз карактеристике и утицај психичких процеса, особина и стања на безбедност индивидуе током рада. Имајући у виду да је сваки човек различит и да представља својствену и јединствену индивидуу која је структурирана на посебан и специфичан начин, познавање људских психофизиолошких карактеристика представља пресудни фактор за професионалну безбедност. Наиме, особине радника као што су индивидуалне способности, карактерне црте личности, воља, емоције, знање, вештине, темперамент итд. утичу на њихове поступке током процеса рада, правећи разлику у њиховом понашању и исходу радног процеса с аспекта безбедности. Кроз проучавање човекових психофизиолошких особина, тј. његових психичких особина, процеса и личности, могуће је у одређеној мери утицати на побољшање параметара безбедности на радном месту и ефикасног функционисања система „човек – производно окружење“.

* Чарнојевића 10а, 18000 Ниш, е-mail: snezana.zivkovic@znrfaq.ni.ac.rs

** Цара Душана 196, 11080 Земун, е-mail: dragan.mladjan@kpu.edu.rs

***Чика-Љубина 18-20, 11000 Београд, е-mail: cabarkapa.milanko@gmail.com

Кључне речи: *безбедност на раду, повреде и несреће, психичка стања, психички процеси, особине личности.*

Увод

Према подацима Светске здравствене организације, смртност услед несрећа на раду заузима треће место, одмах после кардиоваскуларних и онколошких болести (De Ramirez et al., 2012). Међутим, од болести претежно умиру старији људи, али од несрећа на раду страдају радно способне особе, особе млађег и средњег доба, па и деца. Овоме можемо придодати и тешке еколошке последице као резултат техничких катастрофа изазваних људском кривицом (Ergai et al., 2016). Зато у безбедности на раду веома велику улогу има људски фактор, а нарочито психофизичке особине виновника и жртва несрећа (Arquillos et al., 2012).

За непосредне и посредне узроке незгода и повреда током радног процеса везан је велики број фактора објективне и субјективне природе. Сходно томе, веома је тешко одредити и установити једноставну везу између узрока и последица. С обзиром да субјективни и објективни фактори често врше садејство у одређеном периоду на одређен начин (дејство једног за другим) или истовремено, без узимања у обзир њиховог узајамног деловања тешко се може оцењивати утицај само једне групе фактора.

Према подели фактора одговорних за настанак незгода и повреда на раду, може се издвојити једна група фактора која се односи на личност радника (индивидуални фактори), у коју убрајамо: образовање, способности, проблеме на подручју специфичних способности, емоционалне факторе, карактерне црте, деловање умора, стање здравља, социодемографске чиниоце (старост, порекло, искуство, пол, радни стаж). Друга група фактора, односно објективни фактори, везују се за радно окружење, радно место и социјалну средину запосленог и у њих убрајамо: врсту посла, осветљеност, температуру, буку, напор и брзину рада, социјално-психолошку климу и организацију рада. Имајући у виду да се поређењем повреда код релативно сигурних послова (рад за шалтером) у односу на повреде код послова са повећаним ризиком (рад у грађевинској индустрији) добија другачија расподела повреда, подела на субјективне и објективне факторе који доводе до незго-

да и повреда на раду мора се схватити као релативна, и то пре свега због комплексног међусобног утицаја наведених фактора (Živković, Todorović, 2018).

Безбедан рад – психофизиолошки апект

Једно од најважнијих питања у вези са безбедним радом јесте откривање психолошких узрока несрећних случајева. Често се постављају питања: зашто људи, којима је урођен инстинкт самоодбране и самоодржања, често постају узрочници сопствених повреда? зашто људи који препознају опасност често поступају супротно здравом разуму и постају жртве несрећних случајева? Зашто се неки људи често повређују, а други ретко или никад? Одговор на ово и многа друга слична питања треба пре свега тражити у човековој психи.

Синдром склоности ка несрећи, који подразумева да особа у више наврата доживљава несрећу, првобитно је описан током Првог светског рата. Овај дистинктивни синдром био је врло интересантан психијатрима и психоаналитичарима, пре свега као образац несвесно мотивисаног девијантног и самодеструктивног понашања. Међутим, тај образац никада није медикилизован (Burnam, 2008).

Током 1926. године појавиле су се две публикације које су описивале синдром склоности ка несрећи. Аутори прве су Фармер и Чејмберс, који су овај феномен означили као *склоност несрећи* (Farmer and Chambers, 1926), док је аутор друге публикације био Марбе, који је изучавао питања утицаја индивидуалних човекових особина на несрећне случајеве и означио овај феномен као *инклинацију несрећи*. Он је сматрао да се одређени људи рађају са природном предиспозицијом ка повређивању, која је условљена способношћу за прилагођавањем као урођеном природном људском особином (Marbe, 1926). Људи који се лако прилагођавају мање су подложни опасности, док људи који се теже прилагођавају као да застају, одступају од адаптације на окружење у којем се налазе и бивају подвргнути несрећама. Марбеова теорија критикована је због недостатка експерименталних доказа и ниске статистичке значајности резултата.

У случају да се у радном окружењу, где су сви радници изложени истим условима рада и опасностима од настанка повреда, једним радницима дешава већи број незгода него другима, може се говорити о постојању субјективних фактора који су одговорни за већу учесталост незгода. Подаци Међународне организације рада (МОР) наводе да се машине и спољашњи услови јављају као узрок повређивања у само 10–20% случајева, што говори у прилог чињеници да је огромна већина незгода и повреда на раду узрокована субјективним факторима (Živković, Todorović, 2018).

Михајловић (2010) наводи да до погрешних радњи и незгода на раду долази због следећих субјективних фактора:

- слаба припрема радника, одсуство или недовољно присуство одговарајућих знања и навика;
- несклад између индивидуалних психолошких особина и захтева радне активности коју радник обавља, тј. слаба професионална способност;
- недисциплина и немар који су одређени ставом према раду;
- привремено смањење радне способности због болести, умора, негативних утицаја услова рада (хладноће, врућине, недостатка кисеоника, заслепљености);
- неке унутрашње законитости у развоју и динамици радних навика.

У структури људске психе, повезано са свешћу и понашањем, издвајају се три компоненте: *психички процеси* (перцепција, пажња, мишљење, памћење и др.), *особине* (темперамент, карактер и др.) и *стања* (умор, психичка напетост, стрес, монотонија, пароксизмално стање, итд.). Наведене компоненте имају снажан утицај на психолошке узроке несрећних догађаја односно на безбедност уопште.

Психички процеси који утичу на безбедност

Психички процеси чине основу психичке делатности и представљају динамички одраз деловања. Без психичких процеса није могуће формирање знања и стицање животног искуства. Психички процеси могу бити когнитивни, емоционални и конативни.

Памћење представља когнитивни процес примања, процесирања (кодирања), задржавања (ретенције) и каснијег репродуковања информација непосредно повезаних са безбедношћу, посебно оних оперативног карактера. Памћење је блиско повезано са заборављањем – процесом током кога се привремено или трајно, у потпуности или делимично, губи оно што је било запамћено. Заборављање може бити узроковано спонтаним заборављањем, ретроактивном и проактивном инхибицијом и потискивањем. Пошто је адекватно знање важно за правилан и безбедан рад, а заборављање нарушава такво знање, да би се заборављени подаци и чињенице повратили, раднике треба упућивати на обуке, семинаре и додатно усавршавање како би се минимизирали услови за настајање безбедносних ризика повезаних са знањем и оспособљеношћу запослених.

Пажња представља усмеравање психичке активности на одређене садржаје односно концентрисаност на одређени објекат, предмет, или суштину односно бит размишљања. Постојање пажње претпоставља одређено стање физиолошке припремљености организма, односно одређен ниво сензорне, умне или психомоторне активности. У пракси, да бисмо скренули пажњу на опасност, користимо одређена звучна и визуелна средства попут плаката, натписа, знакова, светлосних сигнала, различитих врста бојења опасних објеката и сл. Међутим, визуелна, чулна и тактилна сензорна информација може бити ефективна само помоћу перцепције (опажања).

Опажање је психичка функција, тј. процес упознавања релевантних својстава појава и предмета у стварности који подразумева повезивање визуелних, чулних и тактилних сензорних информација са људским чулима. Опажени призори, звукови и осећаји често се преплићу и комбинују, тј. бивају спојени у полисензорне перцептивне слике које омогућавају избор решења непосредно повезаних са мишљењем. Под појмом *мишљења* подразумева се психолошка функција, односно ментални процес који се карактерише расуђивањем и дедукцијом, тј. схватањем узрочно-последичне повезаности између различитих појмова.

На доношење погрешне одлуке или избор погрешног решења могу да утичу и осећања, емоције, афекти, расположење и воља.

Осећања представљају комплексна психофизиолошка искуства и стања која утичу на свесне људске процесе. Осећања као афективни аспект свести врше сигналну и регулативну функцију у узајамном односу субјекта и окружења. Јачина осећања може варирати од слабог, неинтензивног конкретног расположења (одређене врсте) до интензивног и јаког афеката и необузданих излива страсти, који сужавају свест и ремете логично размишљање. Важну компоненту осећања чине физиолошке промене у организму, пре свега оне које су последица активације симпатичког дела аутономног нервног система. Основни облици променљивих човекових осећања јесу емоционални тон, емоције, афекти и расположења.

Емоционални тон се одређује као емоционална боја која прати целокупно опажање, сећање, мишљење и понашање индивидуе. Емоционални тон може бити пријатан или непријатан. Пријатан емоционални тон јавља се приликом емоционално допадљивих и пријатних реакција на одређени наддражај као што су звуци, боје или мириси и резултира смањењем умора, подизањем расположења и опадањем потенцијалног ризика у радном окружењу. Реакције на негативан емоционални тон могу бити разне врсте психофизиолошке и физичке преосетљивости.

Емоције се могу дефинисати као позитивно или негативно искуство у вези са специфичним обрасцем физиолошке активности (Schacter et al., 2011). Емоције се најчешће деле на пријатне и непријатне. Пријатне емоције покрећу ентузијазам, утичу на проактивно деловање, савладавање проблема и потешкоћа и превладавање опасности. У такве емоције убрајамо нпр. радост, узбуђење, полет итд. С друге стране, непријатне емоције утичу на смањење и опадање воље, снаге, спремности за акцију, и у њих се најчешће убрајају страх, уплашеност, туга, депресија и анксиозност. Притом, емоционална нестабилност је одређена као фактор са највећим значајем у оквиру карактерних особина личности повезаних са настанком незгода (Ghosh and Bhattacharjee, 2009).

Афекти се дефинишу као веома снажна емоционална стања која имају утицај на интелектуалне, вољне и друге психичке процесе, због чега могу имати и посебан значај у понашању особе (Ћирић, 2012). С обзиром да се афект јавља изненада, импулсивно, да се карактерише снажним интензитетом самог емоционал-

ног доживљаја, бурним током и изузетно карактеристичним психофизичким променама (импулсивност, агресија, преосетљивост, сужење свести, или несвестица, летаргија, малаксалост, итд.), особама које су склоне афектима не треба уступати посебно одговорне послове, јер њихова склоност ка афективном реаговању и лабилно емоционално стање могу повећати ризик од незгода.

Афективна стања настају као последица позитивних или негативних доживљаја или искуства. Разликују се две врсте ових стања, а то су емоције и расположења. Афективна стања снажно утичу на човеков рад, пре свега на његов психолошки аспект. Наиме, у стању афекта може доћи до агресије, смањене урачунљивости, логичког нерезоновања и психогеног сужења свести, а последично и до повређивања, несрећа и угрожавања здравља и безбедности запослених.

Расположење је уопштено емоционално стање које се током дужег периода карактерише алтернативним смењивањем позитивних и негативних психолошких процеса и стања, што утиче на понашање. Расположење ретко представља емоционалну основу трауматогених ситуација, али дуготрајно негативно емоционално расположење може резултирати немогућношћу активног деловања у присуству објективно неподношљивих или субјективно прихваћених потешкоћа, што доводи до стварања услова за настајак повреде или несреће.

Воља је способност конкретне индивидуе да свесно управља својим поступцима и чињењима у остварењу постављеног циља. Према томе, воља се манифестује кроз свесне и целисходне вољне радње и активности. Као специфичан психички феномен, воља спада у групу конативних психичких функција. Основне вољне радње су свесност, усмереност, одлучност и спремност за акцију, а основни елемент вољне радње је акт воље који доводи до конкретног понашања и акције.

Психичке особине које утичу на безбедност

Основне психичке особине које утичу на човекову безбедност јесу особине карактера и темперамента. Под *карактером* се подразумева свеукупност индивидуално-психолошких особина које се испољавају у специфичним начинима социјалног деловања

конкретне индивидуе у одређеним околностима. Наиме, утврђено је да људи који се могу окарактерисати као немарни, неодговорни, површни и неконцентрисани на посао, доживљавају незгоде чешће него друга лица. Исто важи и за оне који су недисциплинованији, неуредни по питању радног понашања, не поштују радну дисциплину и правила везана за процес рада и који су као личности екстравертнији (Živković, Todorović, 2018). Такође, карактер је битан фактор код професионалне селекције и одабира занимања.

Бројне клиничке студије указују на повезаност незгода на раду и емоционалне стабилности као посебне особине, као и на ширу повезаност са адаптацијом и особинама личности у целини. Истраживања недвосмислено указују на повезаност одређене способности и особина личности са незгодама на раду. Утврђена је значајна учесталост повређивања у случајевима када су у питању лица са исподпросечном интелигенцијом, лошом психомоториком и присутним дефектима перцептивних чула (Živković, Todorović, 2018). Проучавање незгода у саобраћају омогућило је да се недвосмислено утврди да екстравертне, емоционално нестабилније и агресивније индивидуе имају више несрећа. Наравно, овде се као значајни фактори незгода укључују и склоност ка рескирању и погрешна процена, што имплицира значај зрелости личности и понашања прилагођеног конкретним ситуацијама, које укључује факторе когнитивне, мотивационе и емоционалне природе (Ferreira et al., 2009).

Одређени однос према безбедносној делатности има *темперамент*, који подразумева карактеристичан начин деловања и емоционалног реаговања конкретне индивидуе, при чему брзина, трајање, интензитет и врста реакције те особе зависе од темперамента. Према класичној подели, издвајају се следећи типови темперамента: колерик – индивидуа коју карактеришу снажне емоције, импулсивност и напраситост и која има слабу контролу над афектима; меланхолик – особа која се карактерише ретким, дуготрајним и врло интензивним емотивним реакцијама са склоношћу ка негативним емоцијама, осећају туге и забринутости; флегматик – личност која ретко када реагује, мирна и сталожена, слабо изражава емоције и нема наглих промена у реаговању и емотивном доживљавању; сангвиник – особа која је оптимистична, лако мења расположење и која се одликује брзим и краткотрајним емоциона-

лним реакцијама. Темперамент је урођена карактеристика и, за разлику од карактера, може имати одређени значај за развијање трауматичних ситуација у дужем периоду. На пример, познато је да при непријатним околностима меланхолик чешће постаје жртва сопственог страха него колерик или сангвиник.

На безбедност утичу и психичке особине које су обједињене под појмом *фобија*, под којим се подразумевају посебни облици страха повезани са одређеним околностима, ситуацијама, местима или активностима. Најпознатије фобије јесу агорафобија – страх од отвореног простора, гомиле (људи), акрофобија – страх од висине, клаустрофобија-страх од тесног (узаног) простора, пантофобија – страх од окружења, свега што се може догодити, итд.

Психичка стања и човекова безбедност

Човеково психичко стање представља релативно стабилну структурну организацију компоненти психе. Она врши функцију активне човекове интеракције са спољашњом средином, која је у том тренутку представљена конкретном ситуацијом. Психичка стања се одликују разноликошћу и привременим карактером, дефинишу специфичности психичке делатности у конкретном тренутку и могу позитивно или негативно утицати на ток психичких процеса.

Током рада, у циљу прилагођавања на услове радног процеса и радног окружења, организам испољава својеврсну адаптациону реакцију која је изазвана неповољним и штетним утицајима из спољашње и унутрашње средине. Она служи да би се организам заштитио од неповољних и штетних утицаја односно има заштитни и превентивни карактер, а означена је као *стрес* (Selye, 1976). Стрес као одговор подразумева арсенал физиолошких, психолошких и бихевиоралних реакција усмерених на поновно успостављање хомеостазе (уравнотежног стања унутрашње средине организма) (Crum et al., 2017). Упркос општеприхваћеној непријатности стреса, важно је нагласити да је извесна доза стреса од суштинског значаја за живот (Tavakoli, 2010).

За појаву стреса везује се и појам стресора, тј. различитих физичких, хемијских, информационих, психичких и социјалних фактора који својим екстремним дејствима и значењем утичу на

структурно-функционалну и психичку организацију индивидуе. Имајући у виду разноврсност стресора и сложеност стресне реакције, стрес на раду се данас најчешће разматра из перспективе радног оптерећења, одговора организма, или као несклад између ресурса личности и захтева радне средине (Чабаркапа, 2018).

Бројна истраживања показују да стрес може позитивно утицати на резултате рада (мобилизација организма и доприноси савладавању насталих препрека у раду – па се говори о еустресу), све док не надмаши одређени критични ниво (када се говори о дистресу). Када се премаши тај ниво, стрес негативно утиче на реаговање и понашање, посебно на интелектуално функционисање – аналитичко размишљање, решавање проблема и доношење одлука. Стрес има рестриктивни ефекат на аналитичко размишљање чинећи особу нефлексибилном. Сходно томе, флексибилност се смањује, као и капацитет за вредновање и разматрање алтернативних акција. Дугорочне и средњорочне перспективе су такође погоршане, што доводи до последица деловања и доношења одлука које нису правилно оцењене. Одлучивање је у опасности да буде ограничено на краткорочна решења непосредних проблема, тежи да буде линеарно, да се односи само на парцијалне проблеме у тренутку у ком се појаве (један по један), уместо узимајући у обзир ширу перспективу потребну за управљање сложенијим током догађаја (Schager, 2008).

Психолошке реакције на стрес могу бити когнитивног, емоционалног и бихевиоралног карактера. Оне су одређене начином на који човек перципира и тумачи претеће надражаје. Когнитивне реакције на стрес налазе се у директној вези са проценом стресора, значењем које им се придаје као и могућностима за успостављање контроле над стресним догађајима. Ове реакције подразумевају и одређене предзнаке као нпр. опадање пажње и концентрације и слабији учинак у задацима који укључују разне когнитивне функције. У зависности од врсте стресора и његовог интензитета, нормалан рад когнитивних механизма је дезорганизован, што резултира настанком преурађених претпоставки, одлука и радњи које су, опет, последица нецеловите обраде информација током опажања стресогеног стимулуса. Све наведено резултира околностима у којима субјекат прави грешке, које често могу бити фаталног карактера и исхода (Živković, Todorović, 2018).

Емоционалне реакције на стрес укључују: напетост, страх, узбуђење, љутњу, анксиозност, бес, депресивност, агресивност, повлачење итд. Од врсте стресора и менталног склопа личности зависи која ће од наведених емоционалних реакција доминирати код одређене индивидуе.

Бихевиоралне реакције на стрес крећу се од избегавања стресора и повлачења све до директног усмеравања на стресор и борбу за његово превладавање, што је опет у потпуности повезано са типом личности, затим са врстом и интензитетом стресора, као и са значењем које за човека имају конкретан догађај или више њих (Živković, Todorović, 2018).

Неретко, дуготрајна изложеност стресу може резултирати психичком напеташћу и резултирати појавом замора. *Замор* се одређује као смањена функционална способност организма у вези с радом праћена осећајем опште слабости и смањењем радне способности организма (Živković, Milenović, Obrenović, 2019). Замор је пролазно, реверзибилно смањење радне способности у вези с радом и субјективан симптом који обухвата когнитивне, емоционалне и физичке компоненте. Тешко га је објективизирати будући да се његови узрочни фактори налазе на раду, ван рада, или је у питању њихова комбинација и акумулација током времена.

Најраспрострањеније психичко стање које доводи до несрећних случајева и има највећег утицаја на ефикасност и безбедност током рада је *психичко напрезање*, тј. стање изазвано екстремним факторима за конкретну особу, које се огледа у повишеној психофизиолошкој активности и неадаптивности. Овакво напрезање може довести до стресног одговора, који подразумева да радници доживљавају физичке и психичке симптоме (Devereux et al., 2009). Напрезање умереног карактера манифестује се добрим субјективним осећајем и стабилним и сигурним извршењем радњи, док се повећано напрезање, карактеристично за рад у екстремним условима, карактерише повећаним нивоом психофизиолошког оптерећења које прелази границе физиолошке норме (Чабаркапа, 2006). Екстремни услови рада дефинисани су у смислу одступања од норме и неслагања између капацитета и тражње, при чему изазивају напрезање (Luczak, 1991). Притом, на интензитет напрезања директно утичу бројни чиниоци и околности као што су мањак времена, сложеност радног задатка, учесталост грешака,

мањак релевантних информација, сензорна депривација, итд. У психичко напрезање спада и *емоционално напрезање*, које настаје услед неизвесности исхода конкретне радње, процеса или неког будућег догађаја, могућности настанка квара, лома, хаварије или несреће итд. *Мотивационо напрезање* је повезано са борбом мотива, са избором критеријума за доношење одлуке.

Поред психичког напрезања, за процес рада везује се *физичко напрезање* које се одређује као напрезање организма изазвано повећаним оптерећењем човековог локомоторног система.

Посебна психичка стања

Поред замора и стреса, у посебна психичка стања убрајају се пароксизмални поремећаји свести, психогене промене расположења и психичка стања везана за узимање психоактивних супстанци (стимулатора, транквилизанта, алкохолних пића итд.). *Пароксизмални поремећаји свести* трају неколики секунди или минута, често се периодично понављају и најчешће су узроковани болешћу, ноћним радом или монотоним радом. Последице ових поремећаја могу бити опасне по живот и безбедност запослених. Наиме, будући да пароксизмални прекид подразумева губитак свести, код одређених занимања (возач камиона, оператер машине, радник на грађевинском објекту и сл.), поред угрожавања сопствене безбедности долази и до угрожавања безбедности, здравља и живота других лица. У ове поремећаје убрајамо синкопе, епилептичке нападе и психогене неепилептичке нападе.

Психогене промене расположења настају под утицајем стресних стања и трагичних догађаја. Погоршање расположења манифестује се кроз апатију, малаксалост, спутаност, тешкоће у пребацивању пажње, успоравање размишљања и погоршање самоконтроле, и може да буде узрок повреда на раду.

Употреба кофеина (главни ксантински дериват из класе метилксантина) доказано појачава пажњу и друге више менталне функције, а стимулише и одређене делове аутономног нервног система. Такође, генерално побољшава време реакције, будност, концентрацију и координацију (Nehlig, 2010) и може да одложи или спречи сан и побољшава перформансе у вршењу задатака при

мању сна (Snel and Lorist, 2011). Сменски радници који користе кофеин чине мање грешака због поспаности (Ker et al., 2010).

Употреба *активних стимулатора* не доводи до подизања индивидуалне радне способности на виши ниво, већ продужава трајање радних способности преко границе умора, и након позитивног утицаја на радну активност изазива негативне ефекте (лоша локомоторика, успорена брзина реаговања и сл.) повећавајући вероватноћу за настанак повреде или несреће. Од активних стимулатора за подизање радних способности и смањивање осећаја умора најчешће се користе симпатикомиметици и ксантини. Супротно дејству активних стимулатора, транквилизанти (анксиолитици) користе се за умирење стања психичке узбуђености различитог порекла утичући на смиривање осећаја узнемирености и доводећи до равнодушности и смањења психичке напетости, осећаја тескобе, раздражљивости и страха. Конзумација *алкохола* утиче на функционално стање индивидуе током рада будући да алкохол директно утиче на рад мозга и централног нервног система. Алкохол смањује ефикасност и продуктивност рада и доводи до несрећа, повреда и смањења радне способности запосленог (Nielsen, Gjerstad and Frone, 2018). Поред тога, последице употребе алкохола јесу и смањена способност концентрисања на задатке, слабији рефлексии и успоравање мисаоних процеса, што доводи од грешака на раду, повреда, материјалне штете и психолошких последица по питању међуљудских односа.

Узнемиреност (узнемирено ишчекивање) је емоционална реакција на опасност код које особа не може да одреди објекат или разлоге овог стања. Лице у стању узнемирености је много више склоно чињењу грешака или опасног поступка.

Страх представља примарну емоцију која је последица опажања или очекивања реалне или умишљене опасности или озбиљне претње. Као такав, он има значајну улогу у мотивацији индивидуе да настоји да избегава претеће или опасне ситуације које могу резултирати повредом или несрећом. Страх варира у облицима и интензитету, па се често говори о преплашености, бојазни и ужасу. *Преплашеност* представља безусловно-рефлекторни „изненадни страх“. *Бојазан* је повезана са схватањем опасности, настаје полако и траје дуже. *Ужас* представља крајњи степен страха и као

највиши степен емоционалне напетости доводи до потпуно ирационалних реакција (Живковић, 2012).

Схватање опасности изазива различите облике емотивних одлука. Њихов први облик, реакција страха, манифестује се у укочености, дрхтању и неадекватним поступцима који се, самим тим, негативно одражавају на рад. Испољени страх често може да побољша функционално стање можданог кортекса и да се у комбинацији са когнитивним процесима испољи као „разуман страх“ у облику прибојавања, опрезности и обазривости.

Паника се као облик емоционалног реаговања може појавити као последица преживљавања интензивног страха (Живковић, Чабаркапа и Млађан, 2011). Паника је сложен, пролазни психолошко-бихевиорални феномен који се може испољавати на индивидуалном и групном нивоу (Живковић, 2012). Паника негативно утиче на рад. Наиме, услед панике може доћи до стереотипне реакције на конкретну ситуацију и околности – бекство, укоченост и одбрамбена агресија. Поред тога, паника може изазвати грешке у радним операцијама или редоследу извршавања радњи, као и непоштовање процедура и протокола услед ког се праве сувишни кораци и поступци који могу довести до потенцијално опасних ситуација и последица по безбедност. Другим речима, током панике долази до несврхисходних и нелогичних поступака који су у супротности са безбедносним захтевима и нормама, а условљени су паничном реакцијом.

Унапређење безбедности модификацијом понашања – психолошки приступ

Бројна истраживања доказала су могућност побољшања и унапређења безбедности у радном окружењу применом психолошких метода и техника. Ове технике, познате под називом *примењена анализа понашања*, подразумевају употребу двеју процедура: ‘постављања циљева’ и ‘повратних информација’ (фидбека учинка). Прва процедура полази од претпоставке да су циљеви непосредни регулатори људског деловања и да ће се перформансе безбедности побољшати, тј. унапредити ако су циљеви јасни, одређени, конкретни и прихваћени од стране радника. Сходно томе, реално је очекивати позитивну корелацију између ‘тежине’

циља и перформанси безбедности (Duff et al., 1994). По питању улоге повратних информација у одређивању ефикасности учинка, закључци студија указују на позитиван ефекат сазнања о резултатима нечијег понашања. Наиме, утврђено је да се перформансе побољшавају када се користе технике управљања које обезбеђују јасне повратне информације о учинку (Algera, 1990).

Безбедност понашања могуће је побољшати систематским мониторингом понашања у вези са безбедношћу у радном окружењу и давањем повратних информације по питању постављених циљева, обуке, учинка итд. Комбинована употреба техника постављања циљева и повратне информације обезбеђује моћан алат менаџмента фокусирањем на специфичности конкретног радног места. Тако, постављање циљева утиче на перформансе путем усмеравања пажње и активности појединца, мобилисања напора и повећања мотивације. Постављање тешких али остваривих циљева, и пружање повратних информација о учинку запослених у односу на њих, може утицати на понашање запослених уколико су заиста посвећени тим циљевима.

Циљ програма обуке јесте промена понашања, оне врсте и квалитета који су потребни да се безбедност у радној средини побољша и унапреди. Евидентно је да запослени нису увек (или нису у довољној мери) упознати са безбедносним захтевима, процедурама или стандардима. Ипак, иако обука сама по себи не може увек да резултира побољшањем безбедности запослених, она је увек од користи. Наиме, што се безбедносне обуке тиче, искуства недвосмислено указују да је тренинг који указује на повезаност опасности конкретне ситуације и штетних последица које су могле да настану – ефикасан и користан.

Закључак

Да би систем „човек – радно окружење“ функционисао ефектно, штитио човеково здравље и његову безбедност, неопходно је обезбедити усаглашеност карактеристика радне средине и човека. Проучавајући и анализирајући карактеристике и начин на који психички процеси, особине и психичка стања утичу на понашање и рад запослених, могуће је на директан начин утицати на повећање њихове безбедности током процеса рада. С обзиром на

чињеницу да је свака индивидуа јединствена у погледу карактерних црта личности, особина, ставова и навика, евидентно је да психофизиолошке карактеристике снажно утичу на безбедност сваког појединца у радном окружењу.

Индустријски и ергономски приступ безбедности и даље се фокусира на карактеристике радне средине, понашање оператера, на људску грешку и поштовање процедура, занемарујући позитиван допринос запосленог безбедности, тј. значај његовог знања, способности, особина и стања личности. Укључивање људских фактора у политику и праксу индустријске безбедности подразумева укључивање најновијих сазнања из ергономије, психологије, социологије и сродних дисциплина и проналажење начина да се она повежу са конкретним оперативним питањима и проблемима безбедног и ефикасног рада.

Захвалност

Објављени рад представља резултат истраживања које је финансирало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Литература

1. Algera, J. A. (1990). Feedback system in organizations. In Cooper, C. L. and I. T. Robertson (eds), *International Review of Industrial and Organizational Psychology* 5, pp. 169–193. London: John Wiley & Sons Ltd.
2. Arquillos, A. L., Romero, J. C. R., Gibb, A. (2012). Analysis of construction accidents in Spain, 2003–2008. *Journal of safety research*, 43(5–6), 381–388.
3. Burnham, J. C. (2008). The syndrome of accident proneness (Unfallneigung): Why psychiatrists did not adopt and medicalize it. *History of Psychiatry*, 19, 251–274.
4. Чабаркапа М. (2006). *Човек и радна околина – психофизиолошки и еколошки аспекти рада*. Београд: Чигоја штампа.
5. Чабаркапа, М. (2018). *Професионални стрес – психологија стреса на раду*. Београд: Завод за уџбенике.

6. Ghosh, A., Bhattacharjee, A. (2009). Loglinear model for assessment of risk factors of occupational injuries in underground coal mines, *Journal of Geology and Mining Research*, 1(2), 25–33.
7. De Ramirez, S. S., Hyder, A. A., Herbert, H. K., Stevens, K. (2012). Unintentional injuries: magnitude, prevention, and control. *Annual review of public health*, 33, 175–191.
8. Devereux, J., Hastings, R., Noone, S. (2009). Staff stress and burnout in intellectual disability services: Work stress theory and its application. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 22(6), 561–573.
9. Duff, A. R., Robertson, I. T., Phillips, R. A., Cooper, M. D. (1994). Improving safety by the modification of behaviour. *Construction Management and Economics*, 12(1), 67–78.
10. Ergai, A., Cohen, T., Sharp, J., Wiegmann, D., Gramopadhye, A., Shappell, S. (2016). Assessment of the Human Factors Analysis and Classification System (HFACS): Intra-rater and inter-rater reliability. *Safety Science*, 82, 393–398.
11. Живковић, С. (2012). *Психологија група*. Ниш: Факултет заштите на раду у Нишу.
12. Živković, S., Milenović, M., Obrenović, J. (2019). *Psihofiziologija rada*, Materijal u pripremi.
13. Živković, S., Todorović, M. (2018). *Uloga ljudskih faktora u sistemu bezbednosti i zaštite*. Mostar, Bosna i Hercegovina: Visoka škola Logos centar.
14. Живковић, С., Чабаркапа, М., Млађан, Д. (2011): Специфичности панике у ванредним ситуацијама, *Безбедност*, 3, 112–124.
15. Ker, K., Edwards, P. J., Felix, L. M., Blackhall, K., Roberts, I. (2010). Caffeine for the prevention of injuries and errors in shift workers, *The Cochrane Database of Systematic Reviews*, (5).
16. Luczak, H. (1991). Work under extreme conditions. *Ergonomics*, 34(6), 687–720.
17. Marbe, K. (1926). *Praktische Psychologie der Unfälle und Betriebschäden*, München: R. Oldenbourg.
18. Nehlig, A. (2010). Is caffeine a cognitive enhancer?, *Journal of Alzheimer's Disease*, 20 Suppl 1, 85–94.

19. Nielsen, M. B., Gjerstad, J., Frone, M. R. (2018). Alcohol use and psychosocial stressors in the Norwegian workforce. *Substance use & misuse*, 53(4), 574–584.
20. Selye, H. (1976). *The stress of life*. (rev. ed.), McGraw-Hill, New York.
21. Schager, B. (2008). *Human Error in the Maritime Industry*. Göteborg: Breakwater Publishing.
22. Schacter, D. L., Gilbert, D. T., Wegner, D. M., Hood, B. M. (2011). *Psychology*. (European ed.). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
23. Snel, J., Lorist, M. M. (2011). Effects of caffeine on sleep and cognition, *Progress in Brain Research*, 190, 105–117.
24. Tavakoli, M. (2010). A positive approach to stress, resistance, and organizational change. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 5, 1794–1798.
25. Ћирић, З. (2012). Судско–психијатријски аспект афективних стања. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 62, 145–160.
26. Farmer, E., Chambers, E. G. (1926). *A Psychological Study of Individual Differences in Accident Rates*. London: Report No. 38, Medical Research Council, Industrial Fatigue Research Board.
27. Ferreira, A. I., Martínez, L. F., Guisande, M. A. (2009). Risky behavior, personality traits and road accidents among university students, *European Journal of Education and Psychology*, 2(2), 79–98.
28. Crum, A. J., Akinola, M., Martin, A., Fathc, S. (2017). The role of stress mindset in shaping cognitive, emotional, and physiological responses to challenging and threatening stress. *Anxiety, stress, & coping*, 30(4), 379–395.

Psychophysiological Foundations of Workplace Safety

Abstract: This paper presents the theoretical background of human safety in a work environment from the psychophysiological perspective through basic characteristics and the impact of mental processes, traits, and conditions on an individual's safety during work. Considering that every person is different – a unique and distinctive

individual structured in a specific manner – the knowledge of the psychophysiological characteristics of humans is crucial for professional safety. Specifically, worker traits such as individual abilities, personality traits, will, emotions, knowledge, skills, temperament, etc. affect their actions during work, creating a difference in their behaviour and the outcome of work in terms of safety. By studying the psychophysiological characteristics of humans, i.e. their personality and mental traits and processes, it is possible to a certain extent to influence the improvement of workplace safety parameters and the efficient functioning of the “humans-production setting” system.

Keywords: *safety, mental states, mental processes, personality traits*

Доц. др Дејан ЛАБОВИЋ*

Факултет за дипломатију и безбедност, Београд,

Доц. др Жарко БРАКОВИЋ**

Факултет за дипломатију и безбедност, Београд,

ДОИ: 10.5937/bezbednost2002069L

УДК: 334.728:351.759]:340.134(497.11)

Прегледни научни рад

Примљен: 8. 2. 2019. године

Ревизија: 9. 2. 2020. године

Датум прихватања: 5. 8. 2020. године

Капацитети формалних и неформалних средстава контроле приватног обезбеђења у Србији

Апстракт: У савременом друштву, с развојем технологије и општим повећањем свих облика људског деловања, неоспорно се намеће питање безбедности као основног предуслова функционисања и развоја појединца, државе и целокупног друштва. У таквој ситуацији, с обзиром да је друштво константно изложено нарушавању хармоније од стране оних који себи дају за право да угрожавају безбедност осталих, који поштују правне норме друштва у којем живе, заједничка преокупација сваког друштва је одржавање оптималног стања безбедности учешћем свих актера безбедности. С обзиром да је безбедност веома осетљиво питање, које захтева учешће различитих актера и искључује ексклузивност права на услуге, јавља се све већа потреба за приватизацијом послова безбедности, са њиховим нормативним уређењем, јер је легислатива основ и гаранција деловања свих субјеката друштва. То указује да приватна безбедност мора бити нормативно уређена као адекватан систем заштите, у коме контролно-надзорни механизам представља гарант пуне професионализације безбедносних услуга, поштовања слобода и права и границе деловања и одговорности њених субјеката. У раду су анализирана актуелна нормативна полазишта контроле и надзо-

* labovicdejan@gmail.com

** zarko964@hotmail.com

ра приватног обезбеђења у Србији, као једне од компоненти приватне безбедности. Након уводних разматрања и појмовног одређења контроле и надзора у приватном обезбеђењу Републике Србије, представљене су врсте контроле и надзора приватног обезбеђења у Србији, с посебним освртом на формална и неформална средства контроле приватног обезбеђења. Такође, у закључним разматрањима указано је на значај и улогу контролно-надзорне функције у сектору приватне безбедности, узимајући у обзир околности садашњег функционисања субјеката приватног обезбеђења и почетак примене одредаба актуелног Закона о приватном обезбеђењу Републике Србије.

Кључне речи: *приватна безбедност, приватно обезбеђење, контрола, надзор, субјекти приватног обезбеђења.*

Увод

У савременом друштву, приватно обезбеђење као компонента приватне безбедности представља веома распрострањен и значајан тренд у области опште и националне безбедности друштва. Тако је било посебно након завршетка Хладног рата и после 11. септембра 2001. године. Наиме, живимо у епохи у којој се на глобалном нивоу проблеми безбедности мање решавају, а више превазилазе генерисањем других проблема (корупција и тероризам као заједнички проблеми свих), због чега се отварају питања безбедности и слободе као људске потребе. У таквој ситуацији приватно обезбеђење представља важан сегмент за остваривање људских потреба и корпоративних интереса у размерама гарантованих права и стања националне безбедности.

У пракси се приватно обезбеђење као компонента приватне безбедности најчешће односи на приватне безбедносне услуге, које на комерцијално-уговорној основи пружају регистровани приватни провајдери безбедности, с циљем обезбеђења и заштите личне, пословне и јавне имовине, као и вредности која се штити од неовлашћеног приступа и нарушавања дефинисаног режима рада, при чему, истовремено, такве безбедносне услуге нису законским прописима предвиђене као послови и задаци јавног сектора безбедности.

Најновији трендови указују да безбедносне услуге приватних провајдера убрзано расту у развијеним и транзиционим друштвима, а нарочито у конфликтним и постконфликтним друштвима, где се осећа потреба за све већом додатном заштитом од оне коју држава може пружити.

У Србији, приватна безбедност као феномен релативно је новијег датума и оптерећена је друштвено-економским стањем државе и доскорашњом правном нерегулисаношћу. Такође, приватно обезбеђење као компонента приватне безбедности и грана опште безбедности Србије, примарно је у надлежности субјеката приватног обезбеђења, који су регистровани и лиценцирани као правна лица и предузетници.

Област приватног обезбеђења у Србији данас је нормативно уређена системским Законом о приватном обезбеђењу (Службени гласник Републике Србије, бр. 104/13, 42/15 и 87/18), са низом подзаконских прописа, у складу са којима субјекти приватног обезбеђења своју функцију остварују сходно прописаним овлашћењима и потребама заштите различитог интереса, од индивидуалног, корпоративног до јавног, на комерцијално-уговорној основи. Истовремено, Закон о приватном обезбеђењу обезбеђује двојак контролно-надзорни механизам: *екстерни*, непосредно од стране законом прописаних јавних органа и посредно, од стране осталих актера друштва; *интерни*, на нивоу правног лица, односно на основу интерних аката самих субјеката приватног обезбеђења и на нивоу самог сектора приватног обезбеђења, кроз поштовање професионалних стандарда и разне видове саморегулације.

Појам и врсте средстава контроле приватног обезбеђења у Србији

У теорији се појам „контроле“ превасходно дефинише као корисна појединачна активност у свим сегментима друштва, чији је циљ идентификација резултата радног процеса формалних и неформалних субјекта и органа, према утврђеним формама, а који је претходно прописима дефинисан у виду њихових редовних и ванредних послова и задатака. У том контексту, контрола се састоји од три фазе: у првој се сагледава планирано и реализовано, у дру-

гој се врши извођење нађеног стања, а у трећој се предузимају одговарајуће интервенције, у зависности од тога да ли је резултат контроле позитиван или негативан (Томић, 2002: 71–73).

С друге стране, у односу на појам контроле, појам надзора обухвата сагледавање планираних активности субјекта у континуитету, кроз свакодневно реализовање редовних послова и задатака, и без претходно утврђене форме, док је контрола једнократна или вишекратна активност и саставни део укупног надзора субјекта (Томић, 2002: 74). У пракси, надзор може бити: 1. Струковни, који унутар система приватног обезбеђења врше струковне асоцијације; 2. инспекцијски, који у приватном обезбеђењу реализују законским прописима дефинисани државни органи (МУП, посебно формиран инспекцијски органи) с циљем спречавања и сузбијања незаконитог рада субјекта приватног обезбеђења, као и спречавања нелојалне конкуренције на тржишту безбедносних услуга; 3. управни, који се одвија унутар привредног друштва, с циљем праћења примене безбедносних и заштитних мера у општем функционисању друштва.

С аспекта субјекта који врше контролу приватног обезбеђења, данас је уобичајено да се она реализује:

- формалним спољашњим средствима од стране субјекта јавног сектора (парламентарна контрола, контрола владе, судска контрола и контрола тужилаштва), на основу њихових законских овлашћења, чији је карактер репресиван, са дефинисаним санкцијама; најчешће су то Министарство правде или Министарство унутрашњих послова;
- формалним унутрашњим средствима контроле (хијерархијска контрола, дисциплинска одговорност и интерни контролни органи) комбинованог усмеравајућег и репресивног карактера;
- неформалним спољашњим средствима контроле, од стране других друштвених субјекта корективног карактера (удружења, интересне групе, медији, јавно мњење);
- неформалним унутрашњим средствима контроле регистрованих привредних субјекта, кроз различите облике контроле синдиката, самоконтроле и интерперсоналне контроле, усмеравајућег и корективног карактера, најчешће од стране посебне службе за контролу или менаџмента привредног друштва (Тамбурић, 2005: 113).

Посебан сегмент контроле у сектору приватног обезбеђења представља контрола унутар великих производних и пословних система, коју реализују посебно формиран органи унутар система обезбеђења и заштите (они су скоро увек део топ менаџмента), у складу с прописима тих система (Стевановић, 2003: 34). Такав вид контроле обухвата увид и извештавање о стању безбедног функционисања свих унутрашњих јединица система, по утврђеним критеријумима вршења контроле (Ouchi, 1979: 833–838). То је редовна или ванредна активност с циљем континуираног праћења реализације производног процеса система, ради отклањања свих врста евентуалних угрожавања (Mockler, 1984: 2).

У суштини, ова контрола обухвата увид у спровођење законом дефинисаних мера из области безбедности и здравља на раду, заштите од пожара, ношења и чувања оружја и муниције, производње и промета опасних материја и др.

Екстерна формална средства контроле приватног обезбеђења

У теорији се истиче да екстерну контролу у систему приватног обезбеђења најчешће врше: скупштински одбори или тела надлежна за одбрану или безбедност (тзв. парламентарна контрола) и посебно предвиђене комисије унутар Владе, суда и тужилаштва (Born, 2007: 6–7).

Парламентарна контрола представља проверавање законитости поступања субјекта приватног обезбеђења са становишта јавног интереса. У пракси, парламентарна контрола система приватног обезбеђења остварује се на два начина: доношењем кровних законских прописа о организацији и функционисању система приватног обезбеђења (непосредно од стране парламента) и кроз одлуке и извештаје одговарајућих скупштинских одбора и тела за безбедност и унутрашње послове, образованих унутар националног парламента.

Контрола система приватног обезбеђења од стране владе, у већини земаља најчешће се реализује преко посебних организационих јединица Министарства унутрашњих послова, Министарства правде, Министарства државне управе, Министарства финансија и Министарства трговине. То се чини у складу са законским прописима који правно уређују организацију и функционисање сва-

ког Министарства понаособ, кроз уређење и доношење одговарајуће подзаконске регулативе за функционисање субјеката приватног обезбеђења, издавање различитих дозвола, одобрења, изрицања мера и др. (Томић, 2002: 157).

Судска контрола система приватног обезбеђења остварује се кроз изрицање одговарајућих судских одлука у поступку кривичног и прекршајног одлучивања по пријавама надлежних државних органа и менаџмента привредних друштва, а у вези са поступањем субјеката приватног обезбеђења.

Контрола система приватног обезбеђења од стране тужилаштва различитих нивоа реализује се кроз предузимање законских активности у случајевима кривичног и прекршајног гоњења запослених у субјектима приватног обезбеђења. Контролна функција тужилаштва иде и корак даље, кроз издавање различитих налога субјектима привредног друштва у вези с предузимањем одговарајућих мера идентификовања и документовања одређене недозвољене делатности.

Интерна формална средства контроле приватног обезбеђења

Интерна формална средства контроле приватног обезбеђења реализују се унутар субјеката приватног обезбеђења (регистрованих привредних друштава) на неколико начина: као хијерархијска контрола запосленог особља, затим кроз рад интерних контролних органа за различите облике редовне и ванредне унутрашње контроле, као и путем различитих врста дисциплинске одговорности за дисциплинске грешке и преступе.

Хијерархијска контрола у приватном обезбеђењу представља облик хоризонталне редовне или ванредне контроле ниже инстанце. Обавља се према посебно дефинисаној форми реализације, од стране менаџмента или стручних органа регистрованог привредног друштва за пружање приватних безбедносних услуга. Спроводи се у редовним и ванредним ситуацијама по предвиђеној службеној процедури или по представци незадовољног лица, с циљем увида у стање, обавештења и разговора са особљем, као и отклањања неправилности и корекције поступања одговарајуће инстанце (Пусић, 1989: 148).

Овај вид унутрашње контроле у приватном обезбеђењу представља посебан облик контроле особља у привредним друштвима. Он омогућава откривање повреде радне дисциплине, која је дефинисана унутрашњим прописима. Обављају је посебно формиране комисије и органи унутар привредног друштва, у зависности од типа привредног друштва које се бави пружањем безбедносних услуга.

Интерни контролни органи у приватном обезбеђењу представљају вид стручне, посебне унутрашње контроле законитости поступања већих привредних друштва која се баве пружањем приватних безбедносних услуга. Тај вид контроле предвиђен је за све редовне и ванредне облике контроле запосленог особља, са директном одговорношћу менаџменту привредног друштва.

Екстерна неформална средства контроле

Екстерна контрола система приватног обезбеђења представља испитивање функционисања приватног обезбеђења с аспекта друштвене прихватљивости и оправданости, као и исправности и законитости поступања запосленог особља приликом пружања различитих безбедносних услуга заинтересованим странама. Спроводи се кроз различите активности јавног мњења, интересних група и удружења, невладиног сектора, а посебно преко јавног мњења (Born, 2007: 6–7).

Контрола система приватног обезбеђења од стране јавног мњења, представља један од најзначајнијих видова контроле приватног обезбеђења, паралелно са облицима екстерне формалне контроле, при чему на тај значај највише утиче степен развоја демократије једног друштва у свим сегментима. Тиме, овај вид контроле поседује специфичност у односу на остале видове контроле у приватном обезбеђењу, изражену у транспарентном утицају на носиоце јавног сектора безбедности и јавно мњење у целини.

Медијска контрола система приватног обезбеђења представља допунски контролни механизам јавног мњења и огледа се у транспарентном праћењу свих облика активности субјеката приватног обезбеђења у друштву. Њен највећи значај је видљив у истовременом информисању и утицају на широке и различите

популације у друштву, у вези с незаконитим и противправним радњама особља у систему приватног обезбеђења.

Медијска контрола приватног обезбеђења у примени може имати позитивне ефекте (заштита права и слобода грађана и др.), као и негативне (неовлашћено прикупљање података о личности, ометање истраге и др) (Игњатовић, 2008: 170).

Контрола система приватног обезбеђења од стране невладиног сектора реализује се активностима разних асоцијација, организација, удружења и покрета за заштиту слобода и права лица путем средстава информисања, панел дискусија и конференција, који се образују у складу са позитивним прописима у демократском друштву, где је слобода мишљења и говора на завидном нивоу.

Интерна неформална средства контроле

Интерна неформална контрола у приватном обезбеђењу представља специфичан облик интерне контроле субјекта приватног обезбеђења од стране: 1. професионалних синдиката и асоцијација на нивоу сектора приватног обезбеђења, које су оформили или од сами субјекти приватног обезбеђења или запослени унутар субјекта, 2. различитих облика самоконтроле и 3. интерперсоналне контроле образованих унутар самих субјекта приватног обезбеђења.

Синдикалне и професионалне асоцијације контролу приватног обезбеђења реализују кроз своје професионалне и струковне активности у области заштите права, ширења професионалне етике и професионализма у раду, као и стручног усавршавања запослених лица, у складу са важећим стандардима у сектору приватног обезбеђења. Већина синдикалних и професионалних асоцијација у сектору приватног обезбеђења образују се у оквиру професионалних или струковних удружења према врсти услуга које пружају, на нивоу субјекта приватног обезбеђења или у оквиру синдиката на територијалном принципу, на нивоу запослених лица у сектору приватног обезбеђења (Кавран, 1998: 10).

Самоконтрола као специфичан вид контроле у приватном обезбеђењу образује се у оквиру самих субјекта приватног обезбеђења у форми планираних активности пружања безбедносних

услуга. Наиме, самоконтрола подразумева праћење сопствених ефеката активности пружања услуге, непосредно од стране запосленог лица у субјекту приватног обезбеђења, кроз форме усвајања професионалне културе, система оцењивања, одговорности и напредовања (Милосављевић, 1997: 337).

Интерперсонална контрола у приватном обезбеђењу представља облик интерне контроле унутар већих субјекта приватног обезбеђења кроз активности међусобне контроле више унутрашњих тимова, које карактерише солидарна одговорност свих за пропусте у раду било ког члана тима у субјекту (Кавран, 1998: 11).

Правни оквир контроле и надзора приватног обезбеђења у Србији

Одредбама Закона о приватном обезбеђењу Републике Србије (Службени гласник Републике Србије, бр. 104/13, 42/15 и 87/18) дефинисане су форме и органи контроле субјекта приватног обезбеђења. Наведено је да Министарство унутрашњих послова врши контролу предвиђених услова и издаје различите лиценце за делатности приватног обезбеђења, односно решењем одузима лиценцу услед престанка законских услова за делатност.

У том контексту, Министарство унутрашњих послова контролу субјекта приватног обезбеђења реализује преко своје надлежне организационе јединице. Оно између осталог одлучује о:

- испуњености радних и техничких услова за држање, ношење и складиштење ватреног оружја;
- психофизичкој оспособљености лица за руковање оружјем;
- процесу едукативне оспособљености запослених;
- законитости примене овлашћења приликом пружања различитих безбедносних услуга;
- давању сагласности или забрани вршења послова регистрованих облика приватног обезбеђења;
- мерама и роковима за отклањање неправилности у раду; у тим случајевима доноси појединачне интерне акте.

Специфичан вид контроле субјекта приватног обезбеђења предвиђен је одредбама Закона о приватном обезбеђењу, којим се

министру унутрашњих послова даје законско право да својим појединачним актом формира Стручни савет за унапређење приватног обезбеђења и јавно-приватног партнерства у сектору безбедности. Притом, професионална удружења субјеката приватног обезбеђења и индивидуалних предузетника за послове приватног обезбеђења предлажу министру унутрашњих послова свог кандидата за члана Стручног савета за унапређење приватног обезбеђења (члан 75 Закона о приватном обезбеђењу Републике Србије).

Закључна разматрања

Изложени аспекти формалних и неформалних средстава контроле приватног обезбеђења у Србији указују на комплексност контролно-надзорног механизма и широк спектар екстерних и интерних субјеката контроле и надзора приватног сектора обезбеђења, који се у великој мери ослањају на координацију јавног и приватног сектора безбедности. У најширем смислу, захваљујући одредбама системског Закона о приватном обезбеђењу и појединим одредбама осталих основних прописа у сектору безбедности, Србија убрзано напредује у изградњи система одговорности и инструмената у сектору безбедности.

Кључни непосредни актери екстерног и интерног контролно-надзорног механизма приватног обезбеђења Србије јесу:

- Народна скупштина, са својим одборима за одбрану и унутрашње послове;
- Министарство унутрашњих послова Владе Републике Србије, чија је контролна улога у пракси још увек само делимично разрађена;
- различити инспекцијски органи појединих Министарства;
- заинтересована лица – појединци и правна лица, на основу комерцијално-уговорне сарадње;
- унутрашњи интерни органи регистрованих субјеката приватног обезбеђења;
- професионални и струковни синдикати запослених лица и субјеката приватног обезбеђења,
- медији и јавно мњење.

Анализом контролно-надзорног механизма приватног обезбеђења у Србији може се закључити да сваки безбедносни субје-

кт, сагласно циљевима и специфичним околностима у којима обавља своје редовне активности, на релативно оригиналан начин остварује функцију контроле и надзора субјеката приватног обезбеђења. Зато су адекватна и континуирана контрола и одговорност носиоца безбедносних услуга нужне и неопходне, а превасходно са аспекта заштите људских права и развоја демократије.

Генерално, контрола и надзор приватног обезбеђења у Србији налазе се на узлазној путањи. Носиоци активности располажу профилисаним механизмима контроле и надзора, чији би се обухват и ефекти могли још значајније унапредити, уз стално јачање координације јавног и приватног сектора безбедности. Свако одустајање од било које врсте мониторинга у области приватног обезбеђења, представља потенцијалну опасност по имовину, лица и производне процесе који се штите активностима субјеката приватног обезбеђења.

Литература

1. Born, H. L. I. (2007). Democratic Accountability of Intelligence Services, *Policy Paper No 19*, DCAF, Geneva.
2. Дапчевић-Марковић, Љ. (2010). *Право приватне безбедности*, Факултет за пословни менаџмент, Бар.
3. *Закон о приватном обезбеђењу Републике Србије*, Службени гласник Републике Србије, бр. 104/13, 42/15 и 87/18.
4. Игњатовић, Ђ. (2008). *Криминологија*, Службени гласник, Београд.
5. Кавран, Д. (1998). Промене у јавној управи, *Правни живот*, 47(10).
6. Кесић, З. (2009). *Приватни сектор у контроли криминалитета*, Досије студио, Београд.
7. Ouchi, G. W. (1979). A Conceptual Framework for the Design of Organizational Control Mechanisms, *Management Science*, Vol. 25, Issue 9, INFORMS, Catonsville MD.
8. Милосављевић, Б. (1997). *Наука о полицији*, Полицијска академија, Београд.
9. Mockler, J. R. (1984). *The Management Control Process*, Prentice Hall, Englewood Cliffs NY.

10. Pusić, E. (1989). *Nauka o upravi*, Narodne novine, Zagreb.
11. Стевановић, О. (2003). *Руковођење у полицији*, Полицијска академија, Београд.
12. Тамбурић, Ј. (2005). Контрола као функција управљања, *Војно дело*, 57(1): 113-127.
13. Томић, З. (2002). *Управно право – систем*, Службени лист СЦГ, Београд.

Capacities of Formal and Informal Means of Controlling Private Security in Serbia

***Abstract:** In contemporary society, given the development of technologies and the general increase in all forms of human activity, the issue of security is indisputably posed as a basic precondition for the functioning and development of the individual, the state and the entire society. In such a situation, since society is constantly exposed to harmful effects produced by those who give themselves the right to jeopardize the safety of others, who respect the legal norms of the society in which they live, the common preoccupation of every society is to maintain the optimum state of security through participation of all security actors. Given that security is a very sensitive issue, which requires the participation of different actors and excludes the exclusivity of the right to services, there is an increasing need for privatization of security operations, with normative regulation thereof, because the legislation is the basis and guarantee of operation of all the entities within the society. The above indicates that private security must be normatively regulated as an adequate system of protection, where the control and surveillance mechanism is a guarantor of full professionalization of security services, respect for the freedoms and rights and the limits of the activities and responsibilities of its entities. The paper analyzes the current normative principles of control and supervision of private security in Serbia, as one of the components of private security. After introductory deliberations and conceptual determination of control and supervision in the private security of the Republic of Serbia, the paper elaborates on the types of control and supervision of private security in Serbia, with a special emphasis on formal and informal control and supervision of private security. Also,*

the concluding observations point to the importance and role of the control and supervisory function in the private security sector, taking into account the circumstances of the current functioning of the private security entities and the beginning of the application of the provisions of the current Law on Private Security of the Republic of Serbia.

Keywords: *private security, private security, control, supervision, private security entities.*

Др Дарко ДИМОВСКИ*

Правни факултет Универзитета у Нишу

ДОИ: 10.5937/bezbednost2002082D

УДК: 342.726-055.3:341.645(4)

Прегледни научни рад

Примљен: 17. 3. 2020. године

Ревизија: 23. 6. 2020. године

Датум прихватања: 5. 8. 2020. године

Хомосексуалност у пракси европског суда за људска права¹

***Апстракт:** Аутор се у раду бави случајевима хомосексуалности из праксе Европског суда за људска права. Осим што наводи најзначајније случајеве, аутор указује на утицај ставова тог суда на нормативни оквир држава које су прекршиле права загарантована Европском конвенцијом о људским правима и основним слободама. На тај начин могуће је пратити еволуцију закона у појединим државама чланицама кроз призму декриминализације хомосексуалности или престанка дискриминације хомосексуалаца.*

***Кључне речи:** хомосексуалност, Европски суд за људска права, пракса.*

Увод

Од почетка људске историје хомосексуалност изазива бројне контроверзе, иако су постојали периоди када је био друштвено прихватљив. Поред античког доба, када је однос друштва према хомосексуалцима био толерантан,² још се само савремено доба одликује већим степеном толеранције према сексуалним мањинама. Међутим, без обзира на истицање људских права као основе бивствовања савремених држава, хомосексуалци се и даље суоча-

* darko@prafak.ni.ac.rs

¹ Овај рад представља резултат теоријског истраживања на пројекту „Усклађивање права Србије са правом ЕУ“, који финансира Правни факултет Универзитета у Нишу

² Више видети: Mondimore, F. M., A Natural History of Homosexuality, JHU Press, Baltimore, 1996

вају са бројним предрасудама и кршењем својих права. И даље постоје државе у којима су на снази тзв. хомосексуални закони, који представљају правни основ за кажњавање хомосексуалаца. Хомосексуалци су уједно и жртве дискриминације и различитих облика злочина из мржње, и то не само у државама које нису направиле никакав помак у побољшању положаја ЛГБТ популације, већ и у онима које су, гледајући законодавни оквир, оствариле велику заштиту права ових особа.

Један од механизма заштите права хомосексуалаца јесте могућност обраћања Европском суду за људска права у случају повреде права прописаних Европском конвенцијом о људским правима и основним слободама. Као резултат њихове историје и константног испољавања предрасуда, насиља и дискриминације, хомосексуалци и други припадници ЛГБТ заједнице постали су група којој су права из Конвенције посебно угрожена. С тим у вези, предмет анализе овог научног чланка биће случајеви Суда у којима су поједине државе чланице Савета Европе окарактерисале хомосексуалност као противправни чин.

Пракса Суда у погледу инкриминације хомосексуалности

Први случај који је значајан за анализу инкриминације хомосексуалности кроз призму права из Конвенције, јесте *Dudgeon v. the United Kingdom*.³ Џефри Дагон (Jeffrey Dudgeon) је бродар из Белфаста, хомосексуалац чије су притужбе биле усмерене пре свега против закона Северне Ирске који инкриминишу одређене добровољне хомосексуалне односе између одраслих мушкараца. Према сопственим доказима, он је од 14. године био свестан своје хомосексуалности. Већ неко време учествовао је у кампањи за усклађивање закона Северне Ирске са оним који је био на снази у Енглеској и Велсу, уз смањење година за својевољан улазак у хомосексуалну везу. Полиција је претресла његов стан, запленила одређена документа у којима су описане хомосексуалне активности, и привела га. Међутим, одлучено је да вођење кривичног поступка против њега није у јавном интересу.

³ *Dudgeon v. the United Kingdom*, app. no. 7525/76

Иако релевантни, разлози које је Влада навела нису довољни да оправдају одржавање на снази закона који су криминализовали приватне хомосексуалне односе између одраслих мушкараца. Конкретно, морални став према мушкој хомосексуалности у Северној Ирској, као ни забринутост да би свака измена у закону имала за последицу нарушавање постојећих моралних стандарда, не би требало да у толикој мери утичу на приватан живот. „Декриминализација“ не подразумева подршку, а бојазан да би неки делови становништва из реформе законодавства могли извести погрешне закључке није довољан разлог за одржавање тих закона на снази. Ограничење које је господину Дацону наметнуто сасвим је несразмерно циљевима који се желе постићи. Према мишљењу Комисије, такво мешање у приватан живот може бити оправдано само ако је неопходно за заштиту права других, нпр. уколико га спречава да има сексуалне односе са мушкарцима млађим од 21 године. Овај закључак је Влада прихватила и усвојила, али га је оспоравао сам Дацон, сматрајући да старостна граница за мушке хомосексуалне односе треба да буде иста као и за хетеросексуалне и женске хомосексуалне односе, односно 17 година према важећем закону Северне Ирске. Суд је већ признао оправдану потребу да у демократском друштву постоји одређени степен контроле над хомосексуалним понашањем, посебно како би се обезбедиле мере заштите од експлоатације оних који су посебно рањиви, нпр. због своје младости. Међутим, у првом реду је на националним властима да одлуче о одговарајућим заштитним мерама које су потребне за одбрану морала у њиховом друштву, и нарочито да утврде старосно доба у којем би млади требало да имају кривичноправну заштиту. Другим речима, Суд је нашао да је ограничење које је наметнуто подносиоцу жалбе, због његове ширине и апсолутности карактера, као и озбиљности могућих казни, било несразмерно циљевима који се желе постићи – заштита права и слободе других и заштита морала. На основу свега наведеног, Суд је закључио да је г. Дацон претрпео и наставља да трпи неоправдано мешање у своје право на поштовање приватног живота, те стога постоји кршење члана 8 Конвенције.

Слична ситуација је била у пресуди *Norris v. Ireland*.⁴ Господин Дејвид Норрис (David Norris), рођен 1944. године, радио

⁴ *Norris v. Ireland*, app. no. 10581/83

је као предавач енглеског језика на Тринити колеџу у Даблину, а био је и члан ирског парламента. Декларисао се као хомосексуалац, и од 1971. године борио се за њихова права. Три године касније постао је оснивач и председник ирског покрета за права хомосексуалаца. У новембру 1977. покренуо је поступак пред Врховним судом, тврдећи да нормативни оквир који инкриминише својевољне хомосексуалне везе између одраслих мушкараца није више на снази због дејства члана 50 Устава Ирске, у којем је прописано да закони који су донети пре Устава, а нису у складу с њим, нису више на снази. Дао је и доказе да је претрпео дубоку депресију и усамљеност када је схватио да је неповратно хомосексуалан и да ће га сваки искрен израз његове сексуалности изложити кривичном гоњењу. Врховни суд је сматрао да закони којима се за хомосексуално понашање кривично гони, јесу у складу са Уставом и да ниједно право на приватност које обухвата споразумну хомосексуалну активност не може произаћи из „хришћанске и демократске природе ирске државе“ и надвладати предвиђене санкције.

Суд је утврдио да је дошло до кршења члана 8 Конвенције. Наиме, установио је да у Ирској не постоји хитна друштвена потреба да се хомосексуално понашање инкриминише. Што се тиче питања пропорционалности, Суд је сматрао да такво оправдање за задржавање постојећих закона на снази превазилазе штетни ефекти које само постојање дотичних законских одредби може имати на живот особа хомосексуалне оријентације. Иако би део јавности који хомосексуалност сматра неморалном могао бити шокиран, увређен или узнемирен таквим делима, то не може бити довољно за примену кривичних санкција када је у хомосексуалном чину својевољно учествовао пунолетни мушкарац. На основу свега наведеног, Суд је закључио да је прекршен члан 8 Конвенције.

Исти члан прекршен је и у случају *Modinos v. Cyprus*.⁵ Подносилац жалбе био је Алекос Модинос (Alec Modinos), који је у то време био у вези са одраслим мушкарцем. Уједно, био је председник невладине организације која је промовисала права хомосексуалаца. Навео је да осећа велики притисак, као и страх од хапшења и кривичног гоњења због законских одредби које криминализују одређена хомосексуална дела.

⁵ *Modinos v. Cyprus*, app. no. 15070/89

Домаће власти су навеле да ни подносилац жалбе ни било која друга особа, која је у добровољној хомосексуалној вези са одраслим мушкарцем, не могу бити процесуирани према одредбама кривичног законодавства, јер су чланови 171, 172 и 173 КЗ у супротности са Уставом. Такође, од 1981. године државни тужилац, који има искључиву надлежност за покретање и обуставу кривичног поступка, ниједном није покренуо ни дозволио кривично гоњење у вези са таквим хомосексуалним понашањем. С друге стране, г. Модинос је био другачијег мишљења, полазећи од тога да су кипарски министри, говорећи о потреби измена датих одредаба, имплицитно признали њихову важност. Уједно, иако надлежни тужилац није процесуирао овакво понашање, то се у сваком тренутку могло променити.

Суд је био становишта да се политика непроцесиурања за овакво понашање увек може променити, посебно када се имају у виду изјаве владиних министара које сугеришу да су спорне одредбе Кривичног законика и даље на снази. Штавише, како сада ствари стоје, не може се искључити могућност да приватно понашање подносиоца представке буде предмет полицијске истраге, нити да он буде предмет кривичног гоњења. У складу с тим, Суд је сматрао да постојање инкриминације континуирано и директно утиче на приватни живот подносиоца представке и стога постоји мешање. Такође, Суд је тврдио да, без обзира на то што домаће власти у свом поднеску нису покушале да нађу основ за мешање у складу са чланом 8, ставом 2 Конвенције (јер, према њима, мешања није ни било), у конкретном случају постоји кршење члана 8.

Интересантан је и случај *A. D. T. v. The United Kingdom*.⁶ Подносилац представке је хомосексуалац који је, након претреса куће, ухапшен и одведен у локалну станицу, где је признао да одређени видео-снимци заплењени током претреса садрже снимке њега и још неколико одраслих мушкарца како упражњавају сексуалне односе у његовој кући. Против њега је покренут кривични поступак, и осуђен је за грубу непристојност између мушкараца на основу члану 13 Закона о сексуалним злочинима (*Sexual Offences Act*) из 1956. године. Он је сматрао да процесуирање и кажњавање за упражњавање сексуалних односа са одраслим мушкарцима у његовом дому представља мешање у његов приватни живот.

⁶ *A. D. T. v. The United Kingdom*, app. no. 35765/97

Уједно, сматрао је да је прекршен члан 14 Конвенције, јер не постоји нормативни оквир за кажњавање жена или групе хетеросексуалних појединаца укључених у сличне сексуалне активности.

Суд је нашао да постоји мешање у право подносиоца представке на поштовање његовог приватног живота, како у погледу постојања закона који забрањује консензуалне сексуалне радње између више од два мушкарца приватно, тако и у погледу саме осуде. Исто тако, Суд је сматрао да се осуда не заснива на чињеници да су снимљени, већ на самим активностима. Даље, активности су у овом случају биле чисто и искрено приватне у смислу да није постојала стварна вероватноћа да ће видео-снимци бити објављени. У таквим околностима, маргина слободне процене је уска. Суд није нашао хитну друштвену потребу која би могла да оправда било законодавство у предмету било његову употребу у поступку против подносиоца представке, и стога је утврдио кршење члана 8 Конвенције. Уједно, Суд је сматрао да није потребно испитивати случај по члану 14 Конвенције, јер је нашао повреду члана 8.

Предмет анализе биће и случај *Н. С. v. Turkey*.⁷ Подносилац пријаве Н. С. је хомосексуалац. Он није ухапшен, али су у Турској републици Северни Кипар ухапшени хомосексуални и/или бисексуални мушкарци због својевољног упуштања у истополне сексуалне односе. Тврдио је да је претрпео велики стрес и страх од кривичног гоњења због постојања закона који инкриминише својевољне хомосексуалне односе између одраслих мушкараца. Тврдио је да криминализација хомосексуалних односа представља мешање у људско достојанство које представља деградирајуће поступање у смислу члана 3 Конвенције. Уједно, жалио се да одржавање на снази оних одредби Кривичног законика које криминализирају хомосексуалне односе представља неоправдано мешање у његова права заштићена чланом 8 Конвенције. Подносилац представке је такође тврдио да је жртва дискриминације, кршећи члан 14 у вези са чланом 8 Конвенције. Међутим, Влада је навела да су у Северном Кипру извршене измене Кривичног закона, чиме је хомосексуалност декриминилована, и да су измене ступиле на снагу 7. фебруара 2014. године. Он је стога одлучио да повуче представку. Суд је сматрао да се у тим околностима подносилац

⁷ Н.С. v. Turkey, app. no. 6428/12

представке више не може бавити захтевом у смислу члана 37 став 1 Конвенције. Надаље, у складу с чланом 37 став 1, Суд није нашао посебне околности у погледу поштовања људских права установљених Конвенцијом и њеним протоколима које захтевају континуирано испитивање случаја. С обзиром на све наведено, случај је обрисан са листе предмета.

Пракса Суда у погледу инкриминације хомосексуалности између одраслих и малолетника

При анализи праксе Суда у вези са хомосексуалним односима између одраслих особа и малолетника споменућемо две пресуде: *L. and V. v. Austria*⁸ и *S. L. v. Austria*.⁹ У првој пресуди се радило о особама које су осуђене због ступања у својевољне хомосексуалне односе са малолетницима на основу члана 209 Кривичног законика Аустрије, којим се инкриминишу хомосексуални односи са малолетницима од 14. до 18. године живота. У другој пресуди радило се о малолетнику који је постао свестан своје хомосексуалне оријентације када је имао 11 година. Са 15 година био је сигуран у своју хомосексуалност. Како је живео у сеоском подручју, где је хомосексуалност још увек била табу тема, патио је због чињенице да мора да крије своју хомосексуалност. Уједно, пре 18. године живота није могао да ступи у сексуални однос са одраслим партнером због страха да ће та особа бити кривично гоњена на основу члана 209 аустријског КЗ, при чему би био дужан да сведочи о најинтимнијим аспектима свог приватног живота, уз стигматизацију друштва ако се његова сексуална оријентација обелодани.

Влада се ослањала на пресуду Уставног суда од 3. октобра 1989. године у којој је наведена неопходност постојања члана 209 КЗ како би се избегао „опасни притисак“ хомосексуалних односа на сексуални развој младих мушкараца. Међутим, током парламентарне расправе 1995. године о могућем укидању члана 209 КЗ, стручњаци су јасно навели да је потребна иста старост за кривичноправну заштиту од недозвољених сексуалних односа, при чему је посебно истакнуто да је сексуална оријентација у већини случајева утврђена пре пубертетске доби. На тај начин је указано да не

⁸ *L. and V. v. Austria*, app. nos. 39392/98 and 39829/98

⁹ *S.L. v. Austria*, app. no. 45330/99

стоји став да би мушки адолесценти постали хомосексуалци. Иако су чланови аустријског парламента били упознати са променама у научном приступу овом питању, Парламент је у новембру 1996. године, непосредно пре осуде Л. и В., одлучио да члан 209 КЗ остане на снази.

Подносиоци представки су у оба случаја тврдили да даља важност члана 209 КЗ крши њихово право на поштовање приватног живота, те да су били дискриминисани. Суд је констатовао да је, после пресуде Уставног суда од 21. јуна 2002. године, спорни члан 209 КЗ стављен ван снаге. Међутим, Л. и В. су осуђени на основу оспорене одредбе, али су пресуде остале пуноважне. У другом наведеном случају, Суд је подсетио да је подносиоцу представке чланом 209 КЗ онемогућено да ступи у било какав сексуални однос који одговара његовом сексуалном опредељењу. Суд је сматрао да пресуда Уставног суда није признала, а камоли омогућила накнаду због наводних кршења права из Конвенције.

Суд је приметио да, у претходним случајевима на које се позивала аустријска влада у вези са чланом 209 КЗ, Европска комисија за људска права није утврдила кршење члана 8 или 14 Конвенције. Ипак, како је Конвенција живи инструмент, права у конкретним случајевима треба тумачити у светлу данашњих услова. Кључно питање се односило на постојање објективног и разумног објашњења зашто младићима у доби од 14 до 18 година треба заштита од било каквих сексуалних односа са одраслим мушкарцима, док особама женског пола исте старосне категорије таква заштита није потребна без обзира да ли би се сексуални однос упражњавао са одраслим мушкарцима или женама. Суд је поновио да маргина слободне процене зависи од околности. С тим у вези, нагласио је да релевантан фактор јесте да ли у државама чланицама Савета Европе постоји сагласност да на хетеросексуалне, лезбијске и хомосексуалне односе треба применити једнак узраст.

Како члан 209 КЗ указује на постојање предрасуде хетеросексуалне већине према хомосексуалној мањини, ови негативни ставови сами по себи нису могли представљати оправдање за различито поступање ништа више од сличних негативних ставова према онима различите расе, порекла или боје коже.

На основу свега наведеног Суд је закључио, полазећи од тога да домаће власти нису понудиле убедљиве и јаке разлоге који

оправдавају одржавање на снази члана 209 КЗ, односно постојање пресуде у случају апликаната Л. и В., да је у оба случаја дошло до кршења члана 14 у вези са чланом 8 Конвенције. Уједно, Суд није сматрао потребним да одлучује о питању да ли је дошло до повреде самог члана 8 Конвенције.

Слична ситуација је била у пресуди *Woditschka and Wilfling v. Austria*.¹⁰ Први подносилац представке рођен је 1979. године. Надлежни суд га је 19. јула 2000, позивајући се на члан 209 Кривичног законика, осудио за хомосексуалне радње са шеснаестогодишњаком у време када је имао двадесет година. Апелациони суд је 13. новембра 2000. године одбио његову жалбу, у којој је тврдио да је члан 209 Кривичног закона дискриминаторски, те да је дошло до повреде његовог права на поштовање приватног живота. Други подносилац представке рођен је 1964. године. Надлежни суд га је 24. августа 2001. осудио на основу члана 209 Кривичног закона јер је од марта 2001. до хапшења био у хомосексуалној вези са седамнаестогодишњаком. Такође, виши суди је из истих разлога одбио уложену жалбу.

Апликанти су сматрали да је дошло до повреде члана 8, самостално и у вези са чланом 14 Конвенције, јер спорна одредба 209 КЗ повређује њихово право на приватни живот, уз њихову дискриминацију, јер се дата норма не примењује на хетеросексуалне ни лезбијске односе између одраслих и адолесцената.

Домаће власти су истакле да је у конкретном случају постављено исто питање као и већ помињаној пресуди *L. and V. v. Austria*. Уједно, домаће власти су нагласиле да укидање члана 209 КЗ није променило правни подносилаца представке, осим што је другом од њих одобрен условни отпуст. Исто тако, пресуда Уставног суда од 21. јуна 2002. године, која је заснована на другим основама, осим оних на које се позива у овом случају, није признала кршење права из Конвенције. То значи да други подносилац представке није имао право на надокнаду за 32 дана проведена у притвору. Стога су и даље били жртве у смислу члана 34 Конвенције.

Суд је приликом разматрања ситуације у конкретном предмету сматрао да су иста питања покренута и случају *L. and V. v. Austria*, јер су и Водичка и Вилфлинг осуђени на основу члана 209 Кривичног законика. Такође, Суд је поновио свој налаз из пресуде

¹⁰ *Woditschka and Wilfling v. Austria*, app. nos. 69756/01 and 6306/02

L. and V. v. Austria да чињеница да је члан 209 Кривичног закона укинут не утиче на статус жртава подносилаца представке.

У случају *L. and V. v. Austria* Суд је утврдио кршење члана 14 Конвенције у вези са чланом 8 Конвенције на основу тога што Влада није понудила убедљиве и јаке разлоге који оправдавају одржавање на снази члана 209 КЗ, те пресуду против подносилаца представке на основу поменутог члана. Стога Суд није видео разлику између пресуде *L. and V. v. Austria* и конкретног случаја, јер странке нису изнеле ниједан нови аргумент. Сходно томе, Суд је нашао да је дошло до повреде члана 14 у вези са чланом 8 Конвенције. Штавише, Суд није сматрао потребним да одлучи о питању да ли је дошло до повреде само члана 8.

Како не бисмо анализирали понаособ друге пресуде против Аустрије у погледу спорног члана 209 КЗ, само ћемо навести случајеве у којима је Суд установио кршење члана 14 у вези са чланом 8 Конвенције, уз навођење исте аргументације као у већ анализираним пресудама. Ти случајеви су: *Ladner v. Austria*,¹¹ *Wolfmeyer v. Austria*,¹² *H. G. and G. B. v. Austria*,¹³ и *R. H. v. Austria*.¹⁴

Осим случајева против Аустрије, постоје случајеви против Велике Британије, попут *Sutherland v. the United Kingdom*.¹⁵ Подносилац представке је са 12 година постао свестан да је хомосексуалац. Први хомосексуални сусрет имао је у шеснаестој години, са вршњаком који је такође био хомосексуалац. Имали су сексуалне односе, али су били забринути због чињенице да је по тадашњем нормативном оквиру такво понашање инкриминисано. Наиме, према члану 12(1) Закона о сексуалним злочинима из 1956. године, инкриминисана је сексуална перверзија између мушкараца без обзира да ли је она учињена јавно или приватно. Без обзира на ове одредбе, према члану 1 Закона о сексуалним злочинима из 1967. године, такви поступци не би требало да буду кривично дело под условом да су стране пристале на њих и напуниле 21 годину живота. За жене је старосна доб постављена на 16 година. Током фебруара 1994. године, старосна доб за ступање у својевољне

¹¹ *Ladner v. Austria*, app. no. 18297/03

¹² *Wolfmeyer v. Austria*, app. no. 5263/03

¹³ *H.G. and G.B. v. Austria*, app. nos. 11084/02 and 15306/02

¹⁴ *R. H. v. Austria*, app. no. 7336/03

¹⁵ *Sutherland v. the United Kingdom*, app. no. 25186/94

хомосексуалне односе смањена је на 18 година живота, иако је постојао предлог да граница износи 16 година. Ипак, законски оквир је 2000. године измењен тако да су године за ступање у хомосексуалне односе и хетеросексуалне односе изједначене.

Представник подносиоца представке тражио је 15. децембра 2000. године да Суд обрише листе предмета у складу са ставом 1 члана 37 Конвенције. Исти захтев је упутила Влада Велике Британије. Суд је констатовао да је смањењем година старости за ступање у својевољне хомосексуалне односе на 16 година, уклоњен ризик или претња кривичним гоњењем која је раније постојала по националном закону тужене државе. Уједно, домаће власти су надокнадиле правне трошкове које је подносилац представке имао у току свог случаја. У складу с тим, Суд је био уверен да је питање решено у смислу члана 37 става 1б Конвенције. Поред тога, није уочио никакав разлог за наставак поступка, те је сходно томе представка обрисана са листе предмета.

Слична је ситуација била у предмету *Connell and others v. the United Kingdom*.¹⁶ Подносиоци представке су оптужени за ступање у хомосексуалне односе и убрзо су донете осуђујуће пресуде на основу члана 12 Закона о сексуалним злочинима. Они су сматрали да је прекршен члан 8 Конвенције, и самостално и у вези са чланом 14, због постојања нормативног оквира којим се криминализују хомосексуалне радње, као и примене тог закона у њиховом случају.

Суд је приметио да га је Влада у писму од 27. септембра 2001. године обавестила да сноси трошкове материјалне и нематеријалне штете због наводне повреде чланова Конвенције. У светлу постигнуте нагодбе, представник подносилаца представке је у писму од 23. новембра 2001. године затражио да се поднесак избрише са листе случајева. Позивајући се на члан 37, став 1 тач. (б) Конвенције, Суд је нашао да је питање решено и није нашао посебне околности у погледу поштовања људских права дефинисаних у Конвенцији и њеним протоколима које захтевају наставак поступка. На основу свега наведеног Суд је једногласно донео одлуку да представку треба избрисати са листе предмета.

¹⁶ *Connell and others v. the United Kingdom*, app. no. 43495/98

Наредни случај из Британије је *B. B. v. The United Kingdom*.¹⁷ Подносилац представке, рођен 1957. године, обратио се органима унутрашњих послова током јануара 1998. године због напада од стране младића са којим је био у хомосексуалним односима. Ухапшен је јер је наводно био у хомосексуалној вези са младићем старим 16 година, супротно Закону о сексуалним злочинима из 1956. године. Подвргнут је лекарском прегледу уз његову сагласност, а полиција је претражила његов дом. Пуштен је наредног дана уз кауцију и касније је формално оптужен. Убрзо се обратио Краљевској тужилачкој служби (*Crown Prosecution Service*) и другим владиним званичницима наводећи да су кривичним поступком против њега прекршена његова људска права, позивајући се на случај *Sutherland v. the United Kingdom*.¹⁸ Захтевао је и судско преиспитивање одлуке Краљевске тужилачке службе због његовог гоњења, али овај захтев је одбијен. Његов обновљени захтев касније је суд више инстанце одбио. Након саслушања у Прекршајном суду, позван је на суђење пред Централним кривичним судом. Појавио се пред њим за саслушање о признању кривице, при чему је поднео захтев да се суђење одложи како би му се омогућило више времена за припрему.

Краљевска тужилачка служба је обавестила подносиоца представке о обустави прекршајној поступка против њега, те да треба да присуствује Централном кривичном суду одређеног дана. Такође, Централни кривични суд га је формално ослободио. Он је одлучио да не подноси захтев за надокнаду штете, јер се Краљевска тужилачка служба не слаже око износа који се додељује. Сматрао је, позивајући се на члан 14 Конвенције, да је дискриминисан на основу своје сексуалне оријентације због постојања нормативног оквира и кривичног гоњења, јер је био у хомосексуалној вези са мушкарцем млађим од 18 година, а старосна доб за пристанак у погледу хетеросексуалних активности постављена је на 16 година живота. Исто тако, сматрао је да је дискриминисан на основу старости, тврдећи да је требало да буде процесуиран и његов шеснаестогодишњи партнер који би технички био једнако крив за извршено кривично дело.

¹⁷ B.B. v. the United Kingdom, app. no. 53760/00

¹⁸ Sutherland v. the United Kingdom, app. no. 25186/94

Суд је подсетио да је у помињаном случају *Sutherland v. the United Kingdom* сматрано да постојање законодавства којим се за кривично дело проглашава ступање у мушке хомосексуалне активности уколико обе стране нису пристале и напуниле 18 година старости, док је за хетеросексуалне активности одређена старосна граница од 16 година, представља кршење члана 14 у вези са чланом 8 Конвенције. Суд је даље подсетио, позивајући се на анализирани пресуде *S. L. v. Austria u L. and V. v. Austria*, на свој став о кршењу члана 14 у вези са чланом 8 због постојања и, у једном случају, осуде појединаца према закону који криминализује хомосексуалну активност са мушкарцима од 14 до 18 година, при чему такво кривично дело не постоји за хетеросексуалне или лезбијске односе.

Суд је приметио да је, иако је домаћи закон од тада измењен, подносилац представке кривично гоњен због извршења дела ступања у хомосексуалне активности са мушкарцима млађим од 18 година. Битно је напоменути да је тужилаштво одустало од кривичног гоњења и да је подносилац пријаве након тога формално ослобођен оптужби против њега, јер је измењена спорна одредба КЗ. Међутим, Суд је сматрао да су околности у овом случају такве да би требало да испита жалбе подносиоца представке.¹⁹

Суд није видео никакав разлог да донесе закључак различит од оних донесених у случајевима *S. L. v. Austria u L. and V. v. Austria*. Стога закључује да постојање и кривично гоњење подносиоца представке у складу са законодавством примењивим у релевантно време представља кршење члана 14 у вези са чланом 8 Конвенције. Уједно, у светлу свог закључка о кршењу члана 14 у вези са чланом 8 на основу сексуалне оријентације, Суд није сматрао неопходним да размотри и притужбу подносиоца представке о дискриминацији на основу старости.

Последњи случај који ће бити предмет анализе јесте *Santos Couto v. Portugal*.²⁰ Током 2004. године надлежно тужилаштво је против подносиоца представке и још десет других особа покренуло поступак јер су наводно ступили у хомосексуалне односе са малолетницима. Неколико оптужених, међу којима није био подносилац представке, тврдило је да је члан 175 Кривичног законика

¹⁹ S.B.C. v. the United Kingdom, app. no. 39360/98, §§ 19 and 20

²⁰ Santos Couto v. Portugal, app. no. 31874/07

ка, на основу којег су оптужени, неуставан. Надлежни суд је до-нео осуђујуће пресуде, при чему је подносилац представке осуђен на условну казну затвора од годину и шест месеци, као и на исплату 10.000 евра одштете жртви. Уједно, надлежни суд је сматрао да члан 175 КЗ није у супротности с Уставом. На првостепену одлуку апликант је уложио жалбу, тврдећи да је прекршен принцип забране дискриминације на основу сексуалне оријентације, јер је по члану 175 КЗ инкриминисана хомосексуална активност са малолетником, док члан 174 санкционише злоупотребу неискуства младих као услов извршења кривичног дела. Уједно, за оба кривична дела прописане су истоветне казне. С тим у вези, суд друге инстанце је нагласио да хетеросексуални и хомосексуални односи не представљају исту опасност од доношења штете правном добру заштићеном члановима 174 и 175 КЗ. Такође, наглашено је да се на хомосексуалне односе не гледа на исти начин као на хетеросексуалне односе и да се доносе оштрије пресуде у погледу хомосексуалних односа, посебно када је реч о малолетницима чија је слобода сексуалне оријентације у процесу формирања. На основу тога, законодавац је био ограничен на другачији начин третирања ситуација које су такође различите. Иако је Уставни суд сматрао да Апелациони суд није био надлежан да разматра питања уставности, Уставни суд је заузео став да није надлежан да разматра да ли је подносилац представке злоупотребио неискуство малолетника.

Према устаљеној пракси, Суд је поновио да би разлика у поступању заснованом на сексуалној оријентацији несумњиво спадала у оквир члана 14 Конвенције.²¹ И даље је било потребно утврдити да ли је постојала разлика у поступању између подносиоца представке и других особа које су стављене у упоредиву ситуацију. У овом случају, Суд је приметио да се подносилац представке у великој мери ослањао на судску праксу Уставног суда, којом је утврдио дискриминаторну природу члана 175 Кривичног законика који је био на снази у то време. Заиста, Уставни суд је, позивајући се на судску праксу насталу на основу Конвенције, сматрао да је ова одредба супротна начелу забране дискриминације загарантованом чланом 13 Устава, јер је инкриминисала шире хомосексуалне активности у поређењу са хетеросексуалним активностима

²¹ Salgueiro da Silva Mouta v. Portugal, app. no 33290/96, § 28

из члана 174 КЗ, у оној мери у којој није предвидео услов злоупотребе неискуства жртве. Следећи ову праксу, Кривични законик је измењен 2007. године; члан 173 КЗ је измењен тако да инкриминише сексуалне активности с малолетницима, без обзира да ли су оне хетеросексуалне или хомосексуалне природе.

Суд је нагласио да у недостатку информација на основу којих би дотична особа могла да доведе у питање закључке домаћих судова, своје испитивање мора засновати на чињеницама случаја које су утврдили домаћи судови.²² Подносилац представке није изнео ниједан аргумент који би могао да убеди Суд да је такав закључак домаћих судова био очигледно неразуман, нерационалан или произвољан. Суд је закључио да је подносилац представке био осуђен на исте услове инкриминације као и оне који би се примењивали да су се сексуалне активности одвијале са малолетницама. Стога није било разлике у поступању између подносиоца представке и других особа у сличним или упоредивим ситуацијама, и стога није постојао дискриминаторски третман. Сходно томе, није дошло до повреде члана 8 у вези са чланом 14 Конвенције.

Закључак

Наведени случајеви из праксе Суда треба да илуструју чињеницу да су хомосексуалци били кажњавани за упражњавање сексуалних активности међу собом или са малолетницима под другачијим законским условима него хетеросексуалци. Треба напоменути да су државе из наведених случајева временом побољшавале положај хомосексуалаца, у смислу постепене декриминализације њихових сексуалних активности. Тако је, на пример, Велика Британија 1967. године, иако је по овом закону и даље постојала дискриминација хомосексуалаца у односу на хетеросексуалце, донела Закон о сексуалним злочинима по којем су хомосексуалне активности биле дозвољене ако су својевољне, ако се упражњавају само у приватним просторијама и дешавају између особа старијих од 21 године. Уједно, поменути законски текст је важио само на

²² Klass and others v. Germany, app. no. 5029/71, § 33

територији Енглеске и Велса.²³ Шкотска је изменама законског текста током 1980. године декриминализовала хомосексуалне активности. Значај праксе Суда огледа се у томе да је Северна Ирска, полазећи од ставова из поменуте пресуде *Dudgeon v. the United Kingdom*, изменила законе тако да су хомосексуалци могли слободно да упражњавају своје сексуалне активности.²⁴ Такође, Парламент Велике Британије је 2000. године усвојио закон по којем су године старости за добровољно ступање у хомосексуалне везе смањене на 16 година, при чему су по први пут законом регулисане лезбијске везе.²⁵

Како смо у чланку анализирали пресуду *Modinos v. Cyprus*, указаћемо на значај овог случаја за промену легислативе. Наиме, кипарски парламент је пет година након доношења ове пресуде изменио КЗ тако да је декриминализовао хомосексуалност.²⁶ Како је Република Северни Кипар изменила своје законодавство, што смо образложили код случаја *H. Ç. v. Turkey*, нећемо посебно анализирати промену нормативног оквира. У погледу стања у Аустрији кроз призму анализираних случајева, треба напоменути да је парламент 2002. године променио спорни члан 209 КЗ тако да је инкриминисано сексуални чин са особом млађом од 16 године, уколико је та особа недовољно зрела да схвати значење таквог чина.²⁷

На основу свега наведеног можемо закључити да је пракса Суда изузетно значајна, јер указује на потребу за изменом домаћег законодавства како би се избегла повреда права из Конвенције. Другим речима, државе чланице Савета Европе биле су приморане да измене своје нормативне оквире како би декриминализо-

²³ Johnson, P. J., *Going to Strasbourg: An Oral History of Sexual Orientation Discrimination and the European Convention on Human Rights*, Oxford University Press, Oxford, 2016p. 13.

²⁴ Spratt, N., Meehan, P., *The Shamrogs: First Challenge*, Orpen Press, Dublin, 2012, pp. 22-24.

²⁵ Boele-Woelki, K., Fuchs, A., *Legal Recognition of Same-sex Couples in Europe*, Intersentia, Antwerp, 2003, p. 101.

²⁶ Trimikliniotis, N., Karayanni, S. S., *The situation concerning homophobia and discrimination on grounds of sexual orientation, Cyprus*, 2008, p. 11.

²⁷ Mowbray, A., *Cases, Materials, and Commentary on the European Convention on Human Rights*, Oxford University Press, Oxford, p. 831.

вале хомосексуалне активности и избегле дискриминацију хомосексуалаца.

Литература

- A. D. T. v. The United Kingdom, app. no. 35765/97.
1. B. B. v. The United Kingdom, app. no. 53760/00.
2. Boele-Woelki, K., Fuchs, A. (2003). *Legal Recognition of Same-sex Couples in Europe*, Intersentia, Antwerp.
3. Connell and others v. The United Kingdom, app. no. 43495/98.
4. Dudgeon v. The United Kingdom, app. no. 7525/76.
5. H. Ç. v. Turkey, app. no. 6428/12.
6. H. G. and G. B. v. Austria, app. nos. 11084/02 and 15306/02.
7. Johnson, P. J. (2016). *Going to Strasbourg: An Oral History of Sexual Orientation Discrimination and the European Convention on Human Rights*, Oxford University Press, Oxford.
8. Klass and others v. Germany, app. no. 5029/71.
9. L. and V. v. Austria, app. nos. 39392/98 and 39829/98.
10. Ladner v. Austria, app. no. 18297/03.
11. Modinos v. Cyprus, app. no. 15070/89.
12. Mondimore, F. M. (1996). *A Natural History of Homosexuality*, JHU Press, Baltimore.
13. Mowbray, A., *Cases, Materials, and Commentary on the European Convention on Human Rights*, Oxford University Press, Oxford.
14. Norris v. Ireland, app. no. 10581/83.
15. R. H. v. Austria, app. no. 7336/03.
16. S. B. C. v. the United Kingdom, app. no. 39360/98.
17. S. L. v. Austria, app. no. 45330/99.
18. Salgueiro da Silva Mouta v. Portugal, app. no 33290/96.
19. Santos Couto v. Portugal, app. no. 31874/07.
20. Spratt, N., Meehan, P. (2012). *The Shamroques: First Challenge*, Orpen Press, Dublin.
21. Sutherland v. the United Kingdom, app. no. 25186/94.
22. Sutherland v. the United Kingdom, app. no. 25186/94.

23. Trimikliniotis, N., Karayanni, S. S. (2008). *The situation concerning homophobia and discrimination on grounds of sexual orientation*, Cyprus.
24. Woditschka and Wilfling v. Austria, app. nos. 69756/01 and 6306/02.
25. Wolfmeyer v. Austria, app. no. 5263/03.

Homosexuality in the European Court of Human Rights Case Law

Abstract: *The author deals with cases of homosexuality from the case law of the European Court of Human Rights. Namely, in addition to citing the most significant cases, the author points out the impact of the Court's views on the normative framework of States that have violated the rights guaranteed by the Convention. In this way, it is possible to monitor the evolution of the law in individual Member States through the prism of decriminalizing homosexuality in general or through the absence of further discrimination against homosexuals.*

Keywords: *homosexuality, European Court of Human Rights, case law*

Проф. др Муамер НИЦЕВИЋ*

Департаман за правне науке Универзитета у Новом Пазару

МА Самра ДЕЧКОВИЋ**

Департаман за правне науке Универзитета у Новом Пазару

ДОИ: 10.5937/bezbednost2002100N

УДК: 343.611:177.82]:343.13(497.11+497.6)

Прегледни научни рад

Примљен: 8. 10. 2019. године

Ревизија: 20. 11. 2019. године

Датум прихватања: 5. 8. 2020. године

Процесуирање злочина из мржње у Републици Србији и Босни и Херцеговини

Анстракт: Аутори се у раду баве питањем процесуирања злочина из мржње у Републици Србији и Босни и Херцеговини. С тим у вези настоје елаборирати најзначајније концепте везане за законску регулацију и борбу против ове врсте злочина, и указати на њихове међусобне разлике и односе. У раду се посебна пажња посвећује проблемима са којима се правосудни органи сусрећу приликом процесуирања злочина из мржње. Наиме, досадашња казнена политика била је изузетно блага – постојање мржње као посебног мотива није узимано у обзир, већ је само утврђивано да ли кривично дело постоји. Аутори настоје указати да је важно да држава покаже одлучност у борби против насиља. Та борба не представља само заштиту појединаца од стране власти и не доприноси само једнаком положају у друштву, већ се кроз мере репресије у овој области унапређују и слободе свих грађана које су загарантоване највишим правним актом – Уставом.

Посебно се апострофира чињеница да је за борбу против таквог вида понашања потребно да се у Кривични законик унесе одредба о мржњи као отежавајућој околности. Наравно, треба имати у виду да се стање у друштву не може аутоматски променити увођењем поменуте одредбе. То је дугорочан процес и од изузетне је важности успешна имплементација закона од

* aedbernp@ptt.rs

** s.kucevic@uninp.edu.rs

стране судова; од ње зависи и превенција будућих кривичних дела. Самим тим, увођење злочина из мржње у законодавство представља први корак ка друштву у којем мржња неће бити толерисана.

Циљ рада је да кроз призму кривичних дела почињених из мржње, као примарног фокуса анализе, усвајајући поставку према којој специфични друштвени контекст у БиХ диктира и снажнију интервенцију у домену кривичноправне регулације изражавања мржње и предрасуда, укаже на основне недостатке законског оквира и праксе у БиХ у том домену.

Кључне речи: *злочин, мржња, предрасуде.*

Увод

Злочини из мржње имају веома дугу историју, али њихова инкриминација карактеристична је за другу половину двадесетог века. Главни разлог су потешкоће и проблеми који отежавају њихово препознавање, пре свега недовољна едукација особља у полицији и правосуђу, недостатак судске праксе везане за ова кривична дела, као и остале потешкоће које се јављају у свим фазама кривичног поступка. Осим тога, када је реч о Босни и Херцеговини, полиција и органи кривичног гоњења који учествују у супротстављању овом облику криминалитета суочавају се са низом проблема који произлазе и из неадекватности важећих прописа везаних за кривична дела изазивања националне, расне и верске мржње, раздора и нетрпељивости, попут недефинисања појмова јавности, мржње, раздора, нетрпељивости и сл. (Лучић-Ћатић, Бајрић, 2013: 16), или проблема везаних за одређивање надлежности када је реч о процесуирању ових кривичних дела (Кнежевић, 2013: 45), што свакако изазива проблеме у примени тих прописа. С обзиром на то да је реч о кривичним делима мотивисаним нетолеранцијом према одређеним групама у друштву, која као таква прете да поделе друштво и створе циклусе насиља и одмазде, енергична реакција неопходна је и ради безбедности појединца и заједнице, зато што свако од нас може бити жртва, односно свако од нас има особине које га чине другачијим од осталих. Осуђивањем починиоца шаље се порука да не само што друштво не толерише такво понашање већ и

кривичноправни систем штити жртве од учињене неправде. Наиме, кривична дела почињена из мржње догађају се у свим државама, у већем или мањем обиму. Државе са делотворним механизмима прикупљања података обично приказују већи број кривичних дела почињених из мржње него оне без таквих механизма. Међутим, и у тим државама подаци из друштвених истраживања, од невладиних организација и других посматрача, могу показати да постоји проблем који постојећи системи не откривају нити се њиме баве.¹

Наиме, о мотиву починиоца кривичног дела почињеног из мржње ретко се води довољно детаљна истрага, јер је он ирелевантан за доказивање суштинских елемената кривичног дела. Међутим, управо се по мотиву разликују кривична дела из мржње од осталих кривичних дела, а тај мотив је искључиво предрасуда, односно негативно мишљење или став према групи људи због њихових карактеристика које се најчешће директно штите кривичним законима. Из тог разлога државне институције, али и друштво, имају задатак да подстичу толеранцију и да се боре против стереотипа и предрасуда, како би спречили појаву злочина из мржње.

Појам и основне карактеристике злочина из мржње

Законска дефиниција злочина из мржње у великој мери зависи од друштвенополитичких прилика и социокултурних карактеристика одређеног друштва, што значи да се законско одређење ових кривичних дела разликује од државе до државе. Међутим, сматра се да је Организација за европску сигурност и сарадњу (ОЕБС), односно њихов Уред за демократске институције и људска права (ОДИХР), формулисао ова кривична дела на опште прихватљив начин.

Према њима, свако кривично дело у којем је објект напада изабран на основу његове стварне или перципиране припадности, повезаности, подршке или чланства у групи која је заснована на њиховом стварном или перципираном расном, националном или етничком пореклу, језику, боји коже, религији, полу, старосној

¹ *Закони о кривичним делима почињеним из мржње*, ОЕБС – Уред за демократске институције и људска права, Практични водич, 2009.

доби, менталној или физичкој онеспособљености, сексуалној оријентацији или неком другом сличном статусу може се сматрати кривичним делом почињеним из мржње.² Из ове дефиниције произилази да се злочин из мржње у сваком случају састоји од два елемента: кривичног дела као основног преступа и специфичног мотива који се огледа у постојању предрасуда, по којем се кривична дела из мржње и разликују од уобичајених кривичних дела. Наиме, жртва може бити једна или више особа, намерно изабрана због неке заштићене карактеристике која је заједничка за одређену групу, попут расе, језика, религије, етничке и националне припадности, сексуалног опредељења, али и имовине. Жртве ових кривичних дела посебно карактерише и чињеница да нису одабране због онога што јесу, већ због онога што представљају. То значи да су сви чланови заједнице који имају заједничко обележје потенцијалне мете, јер је порука која се на овај начин преноси упућена не само непосредној жртви већ и групи којој она припада.

У циљу препознавања осумњичених, проналажења учинилаца, стицања увида у то како жртва перципира сопствену рањивост, стицања увида у природу и интензитет мотивације, одређења вероватноће ескалације или предвиђања одговора заједнице, неопходно је познавање основних карактеристика личности учиниоца кривичног дела из мржње.

Међутим, у теорији не постоји јединствен став у погледу основних карактеристика његове личности, јер нема правила које показује ко то може бити нити како ће кривично дело бити почињено. У сваком случају то не морају бити особе које су претходно испољавале предрасуде или особе које припадају десничарским групама. Из тог разлога се најчешће говори о тростепеној класификацији учинилаца кривичних дела почињених из мржње. То су:

- учиниоци из забаве (млађе особе жељне узбуђења и доказивања, неорганизоване групе, непредвидљиви и насумични напади на жртве, склоност ка вандализму),
- реактивни учиниоци (реакција на претходни стварни или умишљени инцидент из мржње, заштита/одбрана од перципиране претње, одсуство кривице) и

² OSCE (2006). *Challenges and Responses to Hate-Motivated Incidents in the OSCE Region*, OSCE/ODIHR, Warsaw, стр. 7.

- мисионари (особе са изражено искривљеном сликом стварности и патолошким проблемима; догађаје који их окружују тумаче једнострано, преувеличавајући тешкоће које настају као последица суживота различитих друштвених група; учиниоци су најтежих кривичних дела из мржње чија се мисија углавном завршава самоубиством).³

Осим због специфичног мотива, злочини из мржње захтевају другачији правни приступ и због последица које их разликују од осталих кривичних дела. Наиме, с обзиром да утичу на шири круг људи и да могу довести до друштвених подела и грађанских немира, кривична дела из мржње обично прате фазу ескалације. У ситуацијама када су односи између етничких, националних или религијских група већ осетљиви, могу имати експлозиван утицај. Директна жртва може искусити већу психолошку повреду и појачано осећање угрожености зато што није у могућности да промени карактеристику која ју је учинила жртвом. Кривична дела почињена из мржње имају дубок психолошки утицај на жртве, који води ка осећањима депресије и тескобе.⁴

Осим непосредне жртве, последице трпи и заједница, односно остали чланови групе који могу страховати од неког будућег напада. Ефекти могу бити вишеструко увећани уколико се ради о заједници која је кроз историју била жртва дискриминације. Указивање на последице кривичних дела из мржње омогућиће тужиоцима да лакше донесу одлуке које се односе на процесуирање кривичног дела, али ће им помоћи и у заступању оптужнице пред надлежним судом. С друге стране, приликом доношења коначне одлуке, односно избора врсте и мере кривичноправне санкције, судови треба да узму у обзир и околности које се односе на јачину угрожавања или повреде заштићеног добра, па је за доношење адекватне одлуке потребно познавање ефеката кривичних дела почињених из мржње на појединце и ширу заједницу. Осим

³ Community Research Associates, *National Hate Crimes Training Curricula: Student Manual*, стр. 19; American Prosecutors Research Institute, *A Local Prosecutor's Guide for Responding to Hate Crimes*. Arlington: American Prosecutors Research Institute, 2001, стр. 7; McLaughlin, *Responding to Hate Crime: A Multidisciplinary Curriculum for Law Enforcement and Victim Assistance Professionals*, стр. 48.

⁴ Удружење америчких психолога: Кривична дела почињена из мржње данас – дугогодишњи непријатељ у модерном одијелу, 1998.

наведеног, посебно је значајно и знање практичара о ефектима кривичних дела почињених из мржње, које доприноси смањењу секундарне виктимизације жртава (Маљевић, Вујовић, 2013: 26).

За ефикасно сузбијање криминалитета почињеног из мржње неопходно је и да полицијски службеници који учествују у том процесу обрате пажњу на индикаторе који могу указати на постојање таквог кривичног дела, усмерити их на правилан рад на предмету, тј. на примену одговарајуће тактике, и помоћи им да правилно одговоре на потребе жртве.

Наиме, може се рећи да су индикатори мржње објективне чињенице које се морају узети у обзир приликом одређивања да ли неки инцидент представља злочин из мржње или не. Они нису довољни да би се један инцидент сматрао злочином из мржње, али указују на неопходност спровођења даље истраге у циљу утврђивања мотива.

У доступним смерницама и приручницима који се тичу криминалитета из мржње, као могући индикатори наводе се следећи⁵:

- расне, етничке, верске, полне, културне и друге разлике (постојале су расне, верске, етничке, полне, културне или друге разлике између група којима припада жртва, односно починитељ);
- цртежи, ознаке, симболи, графити (налазе се на месту на којем је наступила последица кривичног дела);
- претходно присуство кривичних дела (или других деликата) почињених из мржње (неколико инцидената догодило се на истом подручју, а жртве су чланови исте групе);
- перцепција жртве/сведока (жртве и/или сведоци су, на основу властитог опажања, мишљења или уверења да је инцидент био мотивисан предрасудама);
- мотив осумњиченог (починитељ има криминалну прошлост која указује на то да је један или више претходних инцидената изазвао на сличан начин, а жртве су имале исто држављанство, расу, веру, етничко/национално порекло, онеспособљење, сексуалну оријентацију или пол);
- место инцидента (жртва је била у близини или на подручју/месту које се обично повезује са конкретним групама чији чланови деле држављанство, расу, религију, етничко порекло, онеспособљење,

⁵ FBI (2015). *Hate Crime Data Collection Guidelines and Training Manual*, стр. 5.

сексуалну оријентацију (нпр. геј бар), пол и сл. или које припадници тих група обично посећују);

- недостатак других мотива (нема јасних назнака да се ради о кривичном делу из користољубља или да постоји неки други мотив за инцидент).

Међутим, с обзиром на то да ови индикатори указују само на могућност постојања кривичног дела почињеног из мржње, неопходно је бити веома опрезан у раду са њима, не доносити брзе одлуке, већ поштовати основна криминалистичка начела при откривању и расветљавању кривичних дела, како би се омогућило евидентирање и ефикасније процесуирање злочина из мржње.

Злочин из мржње у кривичном законодавству Републике Србије

Пораст насиља заснованог на мржњи и нетолеранцији, учесталост дискриминације и напада на угрожене друштвене групе у Србији, као и шира друштвена потреба за превенцијом и борбом против оваквог понашања, представљају главне разлоге за увођење злочина из мржње (Стјеља, 2014: 6).

Из тог разлога, у јануару 2012. године, Комитет правника за људска права (YUCOM) и Геј стрејт алијанса (ГСА), предложили су допуну Кривичног законика, између осталог, и због тога што је досадашња пракса показала да се надлежни органи нису на одговарајући начин бавили злочинима који за мотив имају мржњу, што се уочава у свим фазама поступка, а били су и само делимично инкриминисани. С обзиром на то да се овим кривичним делима угрожавају основна људска права и слободе које су гарантоване Уставом Републике Србије⁶, њихово увођење у Кривични законик има уставни основ, садржан у члановима 43 (став 4) и 49, којима је прописана слобода мисли, савести и вероисповести и забрана изазивања расне, националне и верске мржње. Кривичним закоником који је ступио на снагу 1. јануара 2013. године предвиђено је следеће.

Ако је кривично дело учињено из мржње због припадности раси и вероисповести, националне или етничке припадности, по-

⁶ Устав Републике Србије, Службени гласник Републике Србије, бр. 98/2006.

ла, сексуалне оријентације или родног идентитета другог лица, ту околност суд ће ценити као отежавајућу околност, осим ако она није прописана као обележје кривичног дела.⁷ Увођењем ове одредбе злочин из мржње је први пут кодификован у домаћем кривичном законодавству. Циљ је да се на одговарајући начин казни лице које је повредило неког само због тога што не може да прихвати различитост, али и да се спрече будући злочини из мржње.

То значи да члан 54а представља посебну обавезу за суд приликом одлучивања о врсти и висини кривичне санкције, коју суд мора ценити у светлу отежавајућих околности, а самим тим и изрицања теже кривичне санкције учиниоцу. Осим тога, ако се узме у обзир да је злочин из мржње увек усмерен на рањиве групе и да негативно утиче не само на лице које је жртва злочина, већ и на све чланове групе којој то лице припада, угрожавају се и темељне вредности међународног права на чију заштиту се Србија обавезала потписивањем и ратификацијом низа међународних инструмената о равноправности, недискриминацији и толеранцији, као и о сузбијању и кажњавању насиља побуђеног мржњом по основу расе, боје коже, националне и етничке припадности, религијског уверења итд. За разлику од Закона о забрани дискриминације⁸ који наводи 19 основа дискриминације, Законик предвиђа седам личних својстава која могу бити основ за извршење злочина из мржње, и то: раса и вероисповест, национална или етничка припадност, пол, сексуална оријентација и родни идентитет. Иако се YU-SOM залагао за увођење шире листе разлога који доводе до злочина из мржње, сматра се да је усвојено компромисно решење, јер су то лична својства због којих се најчешће врше ова кривична дела.

Међутим, и поред унетих новина, у пракси нема довољно процесуираних случајева овог кривичног дела иако се она свакодневно дешавају. Такође, судови нису довољно сензибилисани за одредбе новог члана. Званични представници државе, посебно полиција и правосудје, морају се одлучно поставити према предрасудама против одређених група, како би се ефикасно казнили постојећи злочини из мржње и спречили нови. Важно је да држава по-

⁷ *Кривични законик*, Службени гласник Републике Србије, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013.

⁸ Службени гласник Републике Србије, бр. 22/2009.

каже одлучност у борби против насиља, која не представља само заштиту појединца од стране власти, и не доприноси само једнаком положају у друштву, већ се кроз такве мере државе унапређују и основне слободе свих грађана које су загарантоване Уставом.⁹

Злочин из мржње у кривичном законодавству Босне и Херцеговине

У свету данас постоје два модела инкриминисања или, тачније, увођења кривичног дела почињеног из мржње у кривичне законе. Први модел се односи на прописивање посебног кривичног дела у кривичном закону, а други на прописивање општих отежавајућих околности за кривична дела почињена из мржње (Лучић-Татић, Бајрић, 2013: 14). Оба модела имају предности и недостатке. У Босни и Херцеговини примењује се комбинација поменутих модела тако што је прописано кривично дело изазивања националне, расне и верске мржње, раздора и нетрпељивости, али су прописане и отежавајуће околности у случају да је кривично дело почињено из мржње. То значи да се злочин из мржње у законодавству Босне и Херцеговине третира као посебно кривично дело изазивања националне, расне и врске мржње, раздора и нетрпељивости, што се сматра оправданим с обзиром да је реч о територији на којој њихова извршења представљају специфичан проблем. Прописивање посебног кривичног дела извршено је у свим кривичним законима у Босни и Херцеговини¹⁰, с тим што постоје одређене разлике у смислу прописивања елемента јавности (тај елемент прописују Кривични закон Босне и Херцеговине, као и Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине) у погледу заштићене групе према којој се дело може починити, у погледу радњи

⁹ YUCOM, Комитет правника за људска права, Злочин из мржње, Београд, 2013.

¹⁰ *Кривични закон Босне и Херцеговине*, Службени гласник Босне и Херцеговине 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, чл. 145.а, *Кривични закон Републике Српске*, Службени гласник Републике Српске 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12, 67/13, чл. 294.а, *Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине*, Службене новине Федерације Босне и Херцеговине 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, чл. 163, *Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине*, Службени гласник Брчко Дистрикта 10/03, 45/04, 6/05, 21/10, чл. 160.

извршења и територијалног одређења (односно дела административне структуре Босне и Херцеговине на којем се дело може починити), али и у смислу запрећене кривичноправне санкције. Поменуते разлике односе се на основни облик кривичног дела, док се разлике у квалификованим облицима овог дела првенствено огледају у легислативној техници и запрећеној санкцији, али и у неким квалификаторним околностима (Лучић-Ћатић, Бајрић, 2013: 16).

Између осталог, неопходно је напоменути да је за постојање овог кривичног дела потребно само предузимање радње извршења, али не и наступање последице, која се у овом случају огледа у угрожавању заједничког живота; другим речима, није неопходно да наведена мржња и раздор буду изазвани, нити је од значаја да ли су се и који даљи циљеви желели постићи. Осим тога, због недефинисања појмова распиривања, мржње, раздора и нетрпељивости, као и због постојања „елемента јавности“ у неким од кривичних закона, у пракси се јављају проблеми који свакако утичу на ефикасно сузбијање ових кривичних дела.

Такође, позитиван став законодавца о значајној тежини кривичног дела почињеног из мржње изражава се и прописивањем тежих квалификованих облика у случају да је мотив за њихово извршење била мржња, што свакако са собом повлачи и строже кажњавање учиниоца. Међутим, у том погледу постоје одређене разлике:

- Кривични закон Републике Српске прописује мржњу као квалификаторну околност код кривичних дела: тешко убиство, тешка телесна повреда, силовање, тешка крађа, разбојништво, разбојничка крађа, оштећење туђе ствари и изазивање опште опасности;
- Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине прописује мржњу као квалификаторну околност у опису кривичних дела: убиство, тешка телесна повреда, силовање, тешка крађа, разбојничка крађа, разбојништво, оштећење туђе ствари, изазивање опште опасности, уништење или оштећење важних привредних објеката или јавних справа, оштећење заштитних направа на раду и неправилно извођење грађевинских радова;
- Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине прописује мржњу (предрасуду) као квалификаторну околност код кривичних

дела: убиство, тешка телесна повреда, силовање и оштећење туђе ствари.

Осим тога, неопходно је напоменути да је у Кривичном закону Републике Српске дефинисано кривично дело из мржње, док је у Кривичном закону Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине елемент предрасуде изражен као „мржња“ која је притом законом дефинисана. За разлику од поменутих законских решења, у Кривичном закону Федерације Босне и Херцеговине предрасуда је, као елемент квалификованих облика кривичних дела, ограничена на „расне, народносне и верске“ побуде у случају кривичних дела убиства и тешке телесне повреде, на „етничку, народносну, расну, верску или језичку“ нетрпељивост у случају кривичног дела силовања, те на разлике у „етничкој или народносној припадности, раси, вероисповијести, полу или језику“ у случају кривичног дела оштећења туђе ствари (Маљевић, Вујовић, 2013: 36).

С обзиром на то да за кривична дела прописана Кривичним законом Босне и Херцеговине није предвиђена предрасуда као квалификована околност, суд Босне и Херцеговине није надлежан за кривична дела као што су: убиство, тешко убиство, тешка телесна повреда, силовање, оштећење туђе ствари, тешка крађа, разбојничка крађа, разбојништво и изазивање опште опасности. Осим тога, у Босни и Херцеговини свакако постоји могућност тежег кажњавања учиниоца било којег кривичног дела, уколико је био мотивисан мржњом. На ту могућност указују и Кривични закон Републике Српске и Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине прописивањем мржње као отежавајуће околности приликом избора врсте и мере кривичноправне санкције за учиниоца било којег кривичног дела уколико не постоји одредба о квалификованом облику тог конкретног кривичног дела. Међутим, Кривични закон Босне и Херцеговине и Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине, иако нису непосредно прописали мржњу као отежавајућу околност, индиректно пружају могућност тежег кажњавања учинилаца кривичних дела из мржње, јер у општим правилима за одмеравање казне предвиђају узимање у обзир „побуда из којих је дело учињено“.

Откривање и расветљавање злочина из мржње

Ефикасно супротстављање криминалитету почињеном из мржње захтева од полицијских службеника и осталих органа правремено препознавање индикатора, као објективних чињеница које указују на то да су поступци учиниоца били мотивисани предрасудама, по чему се ова кривична дела и разликују од уобичајених. Затим, он захтева интензивну комуникацију приликом истраге и специфичан однос према жртвама кривичног дела, као и према начинима спровођења радњи доказивања. Наиме, да би истрага за ова кривична дела могла да се води неопходно је да их полицијски службеници препознају, а то ће најпре учинити утврђивањем да ли су жртва и учинилац различите расне, верске, етничке/националне, полне, културне или друге припадности, а затим проверавањем да ли постоје и неки други индикатори који указују на то да се ради о кривичном делу почињеном из мржње.

Иако је кључни елемент у идентификацији кривичних дела почињених из мржње препознавање мотива, то може бити веома тежак задатак ако се узме у обзир чињеница да један број ових кривичних дела остаје непознат, односно жртве их не пријављују надлежним органима. У току спровођења истраге неопходна је међусобна сарадња полиције и тужилаштва како би се постигли очекивани резултати. Међутим, у Србији, као и Босни и Херцеговини, постоји проблем недовољне едукације полицијских службеника о кривичним делима почињеним из мржње. Она захтевају посебан приступ у разговору са жртвама, које су често и једини сведоци. Приликом успостављања првог контакта са жртвом неопходно је да полицијски службеници воде рачуна о њеном тренутном психичком стању, да јој пруже подршку и упуте је на одговарајуће установе које ће јој помоћи у превазилажењу проблема, како не би доживела секундарну виктимизацију, што ће свакако омогућити лакше прикупљање доказа.

Наиме, неке ће жртве порицати да се ради о кривичном делу из мржње, а то никако не сме одвести истрагу у погрешном правцу. Осим тога, честе су и грешке полицијских службеника, које се манифестују као небрига о физичкој сигурности жртве, незаинтересираност, журба, одбијање жртвине тврдње да је инцидент био кривично дело почињено из мржње, минимизирање до-

гађаја и сл. Због тога је потребно исказати поштовање према жртви, бригу за њену сигурност и сигурност њене породице, објаснити зашто је потребно да јој се поставе питања (ако у датом тренутку питања сматра тешким, на њих може одговорити и накнадно), те објаснити вероватни след догађаја. Дакле, полицијски службеници морају бити припремљени, проактивни, професионални и неутрални. Након контакта са жртвом, потребно је спровести прелиминарну истрагу. Она треба да укључи прикупљање података о учиниоцу/осумњиченом (обратити пажњу на његово понашање и изјаве, припадност групама, ранији живот и сл.), о жртви (посебно о томе да ли јој се то догађало и раније) и о простору/месту (да ли су се такви догађаји дешавали и раније), што се сматра веома битним јер се заједници шаље порука да је за полицију решавање кривичних дела почињених из мржње високо на листи приоритета (Маљевић, Вујовић, 2013: 48).

Већ од првих сазнања да се догодио инцидент који би могао бити кривично дело почињено из мржње, неопходна је интензивна сарадња између полиције и тужилаштва. Тужилац ће полицијским службеницима дати смернице за даље поступање. Уколико се утврди постојање основа сумње да је почињено кривично дело из мржње, тужилац ће покренути истрагу, с циљем подизања нивоа сумње на основу односно оправдану сумњу, како би се стекли услови и за подизање оптужнице против осумњиченог или више њих. Ако се узме у обзир чињеница да се у Босни и Херцеговини кривично дело почињено из мржње третира на три начина, тужилац је у сваком случају дужан да предузме кривично гоњење уколико се ради о кривичном делу из мржње као посебном делу или квалификованом обликом кривичног дела, али и у случају када мотив мржње није законски елемент кривичног дела него само обавезна отежавајућа околност, што је случај и у Републици Србији.

Приликом прикупљања обавештења о кривичном делу, учиниоцу или другим важним околностима, потребно је обратити посебну пажњу на веродостојност исказа сведока, с обзиром да се међу њима неретко могу појавити и сведоци лажљивци, који ће због жеље да заштите припадника своје расе, вере или етничке групе дати исказ који иде њима у прилог. Осим што полицијски службеници и представници других органа треба да воде рачуна о

начину успостављања првог контакта са жртвом, за добијање релевантних података неопходно је применити и посебну тактику када је реч и о лицима осумњиченим за кривично дело почињено из мржње. У том циљу је потребно имати у виду следеће:

- приликом испитивања осумњиченог за кривично дело почињено из мржње, треба обратити пажњу на сваку његову реченицу (посебно на то како ословљава жртву или групу којој жртва припада), сваку гестикулацију и сл., тражећи у њима елементе предрасуда;
- важно је знати да учиниоци кривичних дела из мржње веома често не негирају (односно, мало им треба да признају) почињено дело, јер сматрају да иза њих стоји група/заједница која подржава такве ставове, а своје поступке сматрају исправним па често и не осећају кривицу и кајање;
- треба показати равнодушност и не осуђивати осумњиченог због његових поступака, те му дозволити да, без прекидања, исприча своју верзију догађаја;
- потребно је дозволити починитељу да искаже своја осећања према жртви, односно групи којој она припада; ако то не чини, потребно му је поставити низ питања која ће омогућити увид у то како осумњичени перципира жртву и групу којој она припада; та питања могу се односити на мишљење учиниоца о различитим карактеристикама жртве/групе, њиховом животу и вредностима и сл.;
- учинилац може користити скраћене називе и надимке за жртву или устаљене називе за групу којој жртва припада, али то не сме олако довести до закључка да је осумњичени починио дело мотивисано предрасудама.¹¹

Сасвим је очигледно да крајњи циљ у овом случају није само сазнање да је осумњичени заиста учинио кривично дело које му се ставља на терет, већ утврђивање мотива, што представља изазов за полицију и тужилаштво. У зависности од прикупљених доказа, али и од карактера самог кривичног дела из мржње, тужилац ће користити различите тактике. Наиме, ако се ради о кривичном делу из мржње као отежавајућој околности, какав је случај у Републици Србији, најпре ће настојати да докаже кривично дело, а затим предрасуду као мотив извршења, с обзиром да суд суди само о ономе што тужилац наведе у оптужници, и да је то једини

¹¹ OSCE/ODIHR, *Разумевање кривичних дела почињених из мржње: Приручник за Босну и Херцеговину*, 2015, стр. 25.

начин да учинилац буде кажњен. То значи да ће и у случају процесуирања злочина из мржње као посебних кривичних дела и у случају примене увећаних казnenих одредби, исход предмета у великој мери зависити од квалитета истражног поступка и презентовања доказа о мотиву.

Иако ова кривична дела, с обзиром на последице, захтевају строже кажњавање, кривични закони у Босни и Херцеговини предвиђају и могућност изрицања судске опомене, условне осуде, рада у јавном интересу, али и кућног затвора са електронским надзором. Досадашња казнена политика у Републици Србији била је изузетно блага. Постојање мржње као посебног мотива није узимано у обзир, већ је само утврђивано да ли кривично дело постоји. Тако се пре уношења измена у Закон, исписивање расистичких или хомофобичних графита на фасадама зграда сматрало оштећењем туђих ствари, а не нападом на мањине нити злочином из мржње. Међутим, суд приликом санкционисања треба да узме у обзир чињеницу да пресуда на неки начин представља адекватну сатисфакцију за све припаднике одређене групе, јер код кривичних дела учињених из мржње поред примарне, директне жртве постоје и секундарне, којима се на тај начин шаље порука да систем штити њихова права.

Закључак

Изградњи поверења у кривичноправни систем доприноси озакоњење друштвене осуде кривичних дела почињених из мржње. Када приликом процесуирања и доношења пресуде суд узме у обзир мотив предрасуде, такво јавно признање може уверити остале чланове заједнице да та кривична дела неће проћи некажњено. Наиме, ако се у процесуирање злочина из мржње не укључи мотив као основ за одабир жртве (као што су раса жртве, њена националност или етничко порекло), губи се могућност да казна изречена учиниоцу делује обесхрабрујуће на друге, а истовремено се жртви и учиниоцу поручује да држава не придаје велики значај мржњи која је узрок злочина. По узору на државе које имају више искуства у супротстављању кривичним делима почињеним из мржње, и Србија и БиХ могу поћи овим путем и применити у пракси искуства оних држава које су показале завидне резултате у

процесуирању тих дела. Наиме, може се размишљати у правцу успостављања специјализоване јединице за истраживање кривичних дела почињених из мржње, као и о едукацији полицијских службеника, који би након проласка посебних обука били задужени за евалуацију таквих предмета. Осим тога, приликом прикупљања информација и током истраге треба водити рачуна о заштити података о личности лица која су жртве злочина из мржње, како би се избегла секундарна виктимизација. Такође, у циљу ефикасније превенције злочина из мржње и заштите маргинализованих група, треба узети у обзир и позитивне ефекте механизма за прикупљање података, јер је евидентан тежак положај тих група у Србији, њихова честа дискриминација, напади и насиље, који се не пријављују због страха за личну безбедност и неповерења у рад институција. То значи да би Министарство унутрашњих послова, тужилаштво и органи правосуђа требало да изграде систем за праћење и вођење статистике о кривичним делима у којима се јавља дискриминација, као и о кривичним делима злочина из мржње.

Литература

1. Кнежевић, З. (2013). *Проблеми надлежности за процесуирање кри-вичног дела изазивања националне, расне и вјерске мржње, раздора и нетрпељивости*. Сарајево.
2. Комитет правника за људска права, YUCOM, (2013). *Злочин из мржње*. Београд.
3. Лучић-Татић, М., Бајрић, А. (2013). *Процесуирање казних дела почињених из мржње у Босни и Херцеговини.*, Аналитика - Центар за друштвена истраживања, Сарајево.
4. Маљевић, А., Вујовић, С. (2013). *Водич за процесуирање кривичних дела почињених из мржње у Босни и Херцеговини*. Аналитика – Центар за друштвена истраживања, Сарајево.
5. OSCE, (2006). *Challenges and Responses to Hate-Motivated Incidents in the OSCE Region*. OSCE/ODIHR, Warsaw.
6. OSCE/ODIHR, (2015). *Разумевање кривичних дела почињених из мржње: Приручник за Босну и Херцеговину*.
7. Стјеља, И. (2014). Злочин из мржње – годину дана од увођења у кривично законодавство. *Тужилачка реч*, бр. 26, Удружење тужилаца, Београд.

8. Удружење америчких психолога, (1998). *Кривична дела почињена из мржње данас – дугогодишњи непријатељ у модерном одијелу*.
9. ФБИ (2015). *Hate Crime Data Collection Guidelines and Training Manual*.
10. Community Research Associates, National Hate Crimes Training Curricula: Student Manual, American Prosecutors Research Institute, A Local Prosecutor's Guide for Responding to Hate Crimes. Arlington: American Prosecutors Research Institute, 2001; McLaughlin, Responding to Hate Crime: A Multidisciplinary Curriculum for Law Enforcement and Victim Assistance Professionals.
11. *Кривични законик*, Службени гласник Републике Србије, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013.
12. *Кривични закон Босне и Херцеговине*, Службени гласник Босне и Херцеговине 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, чл. 145.а), *Кривични закон Републике Српске*, Службени гласник Републике Српске 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12, 67/13, чл. 294.а, *Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине*, Службене новине Федерације Босне и Херцеговине 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, чл. 163, *Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине*, Службени гласник Брчко Дистрикта 10/03, 45/04, 6/05, 21/10, чл. 160.
13. ОЕБС (2009). *Закони о кривичним делима почињеним из мржње, Практични водич*. Уред за демократске институције и људска права.
14. *Устав Републике Србије*, Службени гласник Републике Србије, бр. 98/2006.

Prosecution of Hate Crimes in the Republic of Serbia and Bosnia and Herzegovina

***Abstract:** The author deals with the issue of prosecution of hate crimes in Serbia and Bosnia and Herzegovina. In this regard, the author tries to elaborate on the most important concepts related to the legal regulation and the fight against this type of crime, to point out their differences and relationships. The paper pays special attention to the problems that judicial*

authorities face when they prosecute hate crimes. The current criminal policy is extremely mild; the existence of hatred as a special motive has not been taken into account and the goal is only to determine whether there is a criminal offense. The author tries to point out how important it is for a country to demonstrate determination in combating violence, which means not only the protection of individuals by the authorities and not only a contribution to social equality, but also implies state measures to promote rights and freedoms of all citizens that are guaranteed by the highest legal act - the Constitution.

The paper emphasizes that one of the ways to combat this behavior is the introduction of the provisions on hate as an aggravating circumstance in the Criminal Code. Of course, it should be noted that the situation in the society cannot automatically be improved by introducing the aforementioned provisions. This is a long-term process, so it is of utmost importance the successfully implement the law as the prevention of future crimes depends on it. Therefore, the introduction of hate crimes into law is the first step towards a society in which hatred will not be tolerated.

The paper aims to point out the basic shortcomings in the legal framework and practice in Bosnia and Herzegovina in this domain by observing it through the prism of criminal acts committed out of hatred as the primary focus of analysis, adopting the proposition according to which the specific social context in Bosnia and Herzegovina dictates greater intervention in the domain of criminal regulation of expression of hatred and prejudice.

Keywords: *crime, hatred, prejudice.*

Саша ДМИТРАШИНОВИЋ* студент докторских студија
Правног факултета Универзитета у Новом Саду

ДОИ: 10.5937/bezbednost2002118D

УДК: 343.132:343.713(497.113 Сомбор) 343.85:343.713

Прегледни научни рад

Примљен: 25. 12. 2019. године

Датум прихватања: 5. 8. 2020. године

Карактеристике кривичног дела изнуде у криминалистичкој пракси ПУ у Сомбору

Апстракт: Имовински криминалитет са елементима физичког насиља представља посебан вид имовинских кривичних дела високог степена друштвене опасности, будући да се у њиховом извршењу као средство користи сила или претња у остварењу лукративних мотива. Изнуда је једно од кривичних дела ове категорије деликата сложених феноменолошких и етиолошких одређења, поготово у погледу појавних облика кривичног дела. Предмет овог рада је хетерогена феноменологија изнуде разматрана у периоду од десет година у криминалистичкој пракси ПУ у Сомбору, стварно и месно надлежној у Западнобачком управном округу. Кроз анализу сложене феноменологије изнуде сагледава се и структура насилног имовинског криминалитета, као и тенденције у правцу експанзије, стагнације или смањења броја кривичних дела. Посебан фокус анализе усмерен је на питање ефикасности мера и радњи надлежних државних органа у супротстављању насилном имовинском криминалитету.

Кључне речи: изнуда, феноменологија, ПУ Сомбор, превенција и репресија.

Увод

Опште одређење савременог криминалитета јесте – покретљивост, динамика развоја и еволутивност, поготово када је реч о извршењу тешких кривичних дела као што је изнуда. Оно што по-

* sadmiso65@gmail.com

себно одређује криминалитет данас јесте разнородна феноменологија извршених кривичних дела, поготово оних која у својој слојеној структури садрже елементе насилничког криминалитета. Примарни циљ научног сагледавања криминалитета, без обзира на различите аспекте и методе примерене појединим научним дисциплинама, јесте трагање за одговором на питање како се ефикасно супротставити криминалном понашању, а поготово најтежим облицима кривичних дела као што су деликти физичког насиља.

У деликте са елементима физичког насиља спадају најтежи облици ове врсте кривичних дела, код којих су физичка сила и претња жртви основ метода и средстава извршења деликта. Том врстом обухваћена су кривична дела као што су разбојништво, разбојничка крађа, изнуда и уцена (Бошковић, 2007: 329). Изнуда је једно од кривичних дела имовинског криминалитета са елементима физичког насиља које се врши употребом силе или претње са намером прибављања противправне имовинске користи. Извршиоци кривичног дела изнуде, поготово његових тешких облика, по правилу су вишеструки повратници у извршењу деликата физичког насиља, који у извршењу кривичних дела користе претњу и грубу силу уз одсуство емпатије према жртви (La Spina, et al., 2014). Реч је о посебној категорији извршилаца, специфичне етиолошке основе, који кривична дела врше уз насиље, са доминантним личним факторима, узроцима и поводима (насупротив онима социјалне природе).

Кривично дело изнуде јавља се у широком спектру појавних облика, од организоване криминалне делатности до вршњачког насиља међу малолетницима (Paoli, 2003). Дефинисана феноменолошка одређења кривичног дела изнуде и њихова анализа чине полазну основу у раду надлежних државних органа на ефикасном сузбијању те врсте криминалитета. Оперативни рад криминалистичке полиције на откривању и расветљавању конкретних кривичних дела или појединих видова, па и криминалитета у целини, заснива се на истраживању и анализи извршених кривичних дела.

Наиме, циљ истраживања изнуде у криминалистичкој пракси Полицијске управе у Сомбору јесте прикупљање свеобухватних сазнања о предмету истраживања која доприносе решавању актуелних и сличних проблема везаних за практичну делатност полиције и других надлежних органа у супротстављању овом ви-

ду криминалне активности. Сазнања добијена истраживањем омогућавају дефинисање смерница и правила за организован и стручан рад надлежних државних органа у супротстављању овој врсти криминалитета.

Кривичноправно одређење и модуса операнди изнуде

Кривично дело изнуде прописано је чланом 214 Кривичног законика¹ у глави XXI којом су прописана и санкционисана кривична дела против имовине. Заштитни објекат кривичног дела јесте имовина у целини – како ствари тако и имовинска права и интереси (Стојановић, 2018: 702). Реч је о имовинским кривичним делима, али и деликтима насиља, тако да изнуда заједно са разбојништвом, разбојничком крађом и уценом чини категорију тешких кривичних дела, односно имовинских кривичних дела са елементима физичког насиља. Радња извршења кривичног дела састоји се у коришћењу силе и претње у остваривању основног циља односно мотива овог кривичног дела, а то је прибављање противправне имовинске користи. Принуда се састоји у употреби силе (силу треба схватити као и код других кривичних дела код којих се она појављује као средство извршења) или претње за чије је постојање довољно да су испуњени услови за појам претње у кривичноправном смислу (не тражи се квалификована претња) (Стојановић, 2018: 702). Иначе, чланом 180 Кривичног законика Републике Србије из 1977. био је прописан квалификовани облик претње, тако да је у законском бићу кривичног дела била предвиђена „озбиљна претња“ као начин извршења.²

Мотив с којим извршилац улази у извршење кривичног дела изнуде јесте користољубље, а циљ је незаконито увећање имовине на штету жртве и трећих лица. Последица кривичног дела састоји се у чињењу или нечињењу пасивног субјекта на штету своје или туђе имовине. Штета мора наступити – није довољно да је

¹ *Кривични законик*, Службени гласник Републике Србије, бр. 85/2005, 88/2005-испр., 107/2005-испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.

² Службени гласник СРС, бр. 26/77-1341, 28/77-1566, 43/77-2213, 20/79-1059, 24/84-1233, 39/86-2739, 51/87-2421, 6/89-406, 42/89-1401, 21/90-888 и Службени гласник Републике Србије, бр. 16/90-468, 49/92-1664, 23/93-817, 67/93-3110, 47/94-1465 и 17/95- 529, 44/98 од 8. 12, 10/02 од 1. 3.

имовина тим чињењем или нечињењем само угрожена (Стојано-вић, 2018: 702). Кривичним закоником прописани су основни облик изнуде и три квалификована облика. Тежи облик, квалификован висином материјалне штете, постоји уколико је прибављена имовинска корист у износу који прелази 450.000 динара или у износу који прелази 1.500.000 динара. Посебно тежак облик постоји уколико је дело извршила група.³ Најтежи облик постоји уколико је кривично дело изнуде извршила организована криминална група.⁴

Као имовинско кривично дело из уже области насилног имовинског криминалитета, изнуда има развијену феноменологију, како у погледу начина извршења тако и у погледу специфичне виктимологије, средстава извршења и других феноменолошких одређења. Њена еволуција креће се од традиционалних облика, као што је силом или претњом наметнуто пружање заштите власницима одређених пословних објеката (тзв. рекет), до нових појавних облика – криминала малолетних лица која силу и претњу примењују претежно према члановима своје вршњачке групе у циљу прибављања противправне имовинске користи. Традиционална криминалистичко-методичка разматрања заснована су криминалистичкој пракси и разликују три основна вида (могуће ситуације) извршења овог кривичног дела.

Први подразумева постојање обрачуна између појединаца или група, било да су власници појединих објеката (кафићи, ресторани, дискотеке, трговачке фирме, разна предузећа и сл.), било да су у одређеној вези са криминалном средином. Најчешћи узроци сукоба су нерашчишћени имовински односи, наплата преосталих дуговања из неког пословног односа или доспелих дуговања по основу заједничких трансакција (Бошковић, Бановић, 2001:

³ Кривични законик у члану 112, став 22, одређује групу као најмање три лица повезана ради трајног или повремениг вршења кривичних дела која не мора да има дефинисане улоге својих чланова, континуитет чланства или развијену структуру.

⁴ Кривични законик у члану 112, став 35, одређује организовану криминалну групу као групу од три или више лица, која постоји одређено време и делује споразумно с циљем вршења једног или више кривичних дела за која је прописана казна затвора од четири године или тежа казна, ради непосредног или посредног стицања финансијске или друге користи, или ради остваривања и задржавања утицаја на привредне или друге важне државне структуре.

149). Међутим, дужничко-поверилачки однос може настати и из легалног пословања када повериоци, у немогућности да наплате своја законита потраживања, врше цесију и уступају трећим лицима новчана потраживања која у законом предвиђеном поступку нису могли намирити (Marinero, 2017). Неретко је реч о трећим лицима која се баве овим видом криминалитета, те уз одговарајућу новчану накнаду наплаћују дата потраживања вршењем кривичног дела изнуде. Такође, постоје и криминалне групе које се континуирано, у дужем периоду, баве преузимањем наплате потраживања, при чему повериоцу одмах исплаћују умањен износ потраживања (на име трошкова наплате), да би касније од дужника, кроз изнуду, наплатили новчани износ који знатно прелази висину иницијалног дуга, уз камате које често имају зеленашки карактер (Фејеш, Лајић, Нови Сад, 2014: 182).

Начин извршења изнуде по правилу еволуира од латентне и прикривене претње, која се у случају неиспуњења уговорних обавеза трансформише у озбиљну претњу и, врло често, у грубу физичку силу. Изнуда се јавља се и по основу новчаних позајмица са уговореним несразмерним интересом (зеленашком каматом). Како нису у могућности да прибаве новчана средства на легалном тржишту новца, жртве се обраћају лицима која свесно пласирају новчана средства у нелегалне токове, те ступају у дужничко-поверилачки однос обавезујући се на оброчна новчана давања са несразмерном имовинском користи (Soudijn, Zhang, 2013). Уколико оштећени добровољно и у року испуњава доспеле обавезе, извршиоци по правилу неће користити силу и претњу. Међутим, оштећени углавном нису у могућности да испуњавају овакве обавезе са високим износима камата и тада долази до кривичног дела изнуде – извршиоци употребом силе и претње наплаћују дуговања било у новцу било у другој имовини оштећених.

У другој ситуацији појединац или група, у намери да себи прибаве противправну имовинску корист, силом или претњом принуде друго лице, које углавном поседује одређену имовинску вредност (Бошковић, Бановић, 2001: 149). Овај традиционални облик изнуде везује се за криминалну делатност организованих криминалних група, али и других извршилаца из ове категорије, мањег степена организованости, који као оштећена лица пројектују имућније грађане, а који по правилу не припадају криминалној

средини нити криминалном миљеу уопште. Сила и претња усмерене су како према оштећеном, тако и према њему блиским лицима, најчешће породици. Коришћење силе и претње малолетних извршилаца кривичног дела изнуде у циљу прибављања одређеног вида материјалне користи такође је један од видова ове категорије кривичних дела. Усмерено је углавном према вршњачкој групи. Манифестације силе и претње повремено представљају тежак и груб облик вршњачког насиља, у коме малолетна лица изнуђују одређене новчане износе од својих вршњака, али и друге покретне предмете као што су одећа, обућа, ручни сатови и слично.

У трећој ситуацији ради се о случајевима у којима поједине криминалне организације понуде одређену заштиту уз обавезу плаћања утврђеног новчаног износа, што опет издејствују применом силе или претње. У неким случајевима гарантује се и одређени степен безбедности, пре свега од других рекеташа који наступају неорганизовано и индивидуално (Бошковић, Бановић, 2001: 149). Кривично дело које настаје кроз „заштиту“ учесника у различитим економским активностима најпознатији је облик изнуде (Varese, 2001). Жртве тог кривичних дела по правилу су власници угоститељских објеката и занатских радњи или друга лица која обављају неку привредну делатност (Ohlemacher, 2002). Тај вид изнуде јавља се по правилу као облик деловања организованог криминала којим се од власника, вршењем принуде, одузима и присваја део добити, а у замену пружа наводна заштита од других криминалних група (Rusev, Atanas, ed., 2016). *Рекеташии* су криминалне групе које, уз примену или претњу примене физичког или оружаног насиља према лицима, члановима њихових породица или њиховој имовини, (најчешће) периодично изнуђују новац или друге вредности у замену за наводну заштиту њихове безбедности или пословања (Бошковић, 2011: 104). Такође, на илегалном тржишту изостају примена закона и судско решавање спорова. Наиме, они који су на њему преварени, покрадени, опљачкани или повређени, или желе несметано да се баве дистрибуцијом нелегалних роба и услуга, не траже помоћ и заштиту државних органа, већ себи дају за право да сами, применом силе, надокнаде штету, освете се за нането зло или траже заштиту доминантних криминалних организација (Маринковић, Милић, 2019: 104).

Сам начин извршења повремено има и јавну манифестацију и у одређеним сегментима одвија се у присуству трећих лица (насиље у угоститељским објектима) у циљу застрашивања жртава и очевидаца, потенцијалних сведока у кривичном поступку. Извршиоци кривичних дела изнуде, без обзира на појавни облик, углавном су вишеструки повратници у извршењу деликата насиља. Коришћење силе и претње изазива осећање страха код жртве. Стога одређени број изнуда остаје непознат органима кривичног прогона као тамна бројка криминалитета – оштећена лица се повремено повинују захтевима извршилаца и не пријављују извршена кривична дела (Игњатовић, 2015: 56–59). Тако у начине сазнања за ова кривична дела, поред пријаве оштећених лица, јавних поговарања, анонимних пријава и других извора, најчешће спада и оперативни рад криминалистичке полиције на откривању кривичних дела или серија кривичних дела. Криминалистичко-обавештајни рад мора бити заснован на методама криминалистике као науке и искуству добре криминалистичке праксе како би се кроз професионални рад полиције стекло неопходно поверење жртава и њима блиских лица, као и других лица која имају сазнања о кривичним делима изнуде.

Анализа криминалистичке праксе полицијске управе у Сомбору у супротстављању кривичним делима изнуде

Подручна полицијска управа⁵ у Сомбору је, са полицијским станицама у општинама Апатин, Оџаци и Кула, стварно и месно надлежна за обављање полицијских и других послова на простору Западнобачког управног округа⁶. То је дефинисани простор

⁵ Подручне полицијске управе у МУП-у Републике Србије јесу уже организационе јединице у саставу Дирекције полиције које обављају полицијске и друге унутрашње послове предвиђене законом, и остварују локалну сарадњу. У оквиру полицијске управе образују се посебне полицијске станице ради обављања полицијских и других послова на подручју појединих општина. Члан 26 *Закона о полицији* Службени гласник Републике Србије, бр. 6/2016, 24/2018 и 87/2018)

⁶ Западнобачки управни округ смештен је у северозападном делу Бачке. Захвата 2,74% површине Републике Србије односно 11,25% АП Војводине. Површина регије је 2.420 km². Округ обухвата 37 насељених места, 16 у граду Сомбору, седам у општини Кула, пет у Апатину и девет у општини Оџаци. Према попису становништва за 2002. годину у округу је живело 213.242 становника, а према

овог истраживања и разматрања криминалистичке праксе у откривању и доказивању изнуде. Истовремено реч је о територији месне надлежности Вишег јавног тужилаштва у Сомбору, као и Основног тужилаштва са седиштем у Сомбору и издвојеним јединицама Озаци и Апатин, док Основно тужилаштво у Врбасу има надлежност у јединици Кула. Законом о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаштва предвиђена су седишта и подручја на којима врше месне надлежности.⁷

Емпиријско истраживање пријављених и откривених кривичних дела изнуде у криминалистичкој пракси ПУ у Сомбору спроведено је у периоду од 1. 1. 2008. до 31. 12. 2018. године.⁸ У анализираном десетогодишњем периоду у ПУ у Сомбору пријављено је или оперативним радом откривено извршење 30 изнуда.

Табела 1. Статистички преглед имовинских кривичних дела са елементима насиља на подручју ПУ у Сомбору 2008–2018.

година кривична дела	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2008 - 2018.
изнуда чл. 214	2	8	5	3	2	1	3	3		2	1	30
уцена чл. 215			1				1	3		1	1	7
разбојничка крађа чл. 205	1	1		3	3	4	5	2	4	3	3	29
разбојништво чл. 206	49	58	69	58	50	63	53	29	25	38	21	513

Такође, у истом периоду извршено је 513 имовинских делата са елементима физичког насиља. Код имовинских кривичних дела која се врше употребом силе или претње најбројнија су разбојништва, затим изнуде, разбојничке крађе и на крају уцене. Структура тих кривичних дела у Републици Србији готово је идентична. Разбојништва су вишеструко доминантна у односу на

попису из 2011. године укупно 188.087 становника.

<http://www.zapadnobacki.okrug.gov.rs/zapadnobacki-upravni-okrug>, 9.12.2019. год.

⁷ Службени гласник Републике Србије, бр. 101/2013.

⁸ Одлука број – број 05.17.9 број 235-100035/19 МУПРС, САТИТ – ОАТИТ Нови Сад, Одсек за аналитику за ПУ у Сомбору.

друге деликте ове групације, уцена је кривично дело са најмањим бројем извршења.

Табела 2. Статистички преглед имовинских кривичних дела са елементима насиља у Републици Србији 2008–2018.

година кривична дела	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2008- 2018.
изнуда	325	308	299	295	267	191	177	189	191	179	126	2.547
уцена	17	22	24	17	33	30	30	30	23	28	35	289
разбојничка крађа	190	165	153	130	135	189	125	116	153	90	102	1.548
разбојништво	3.884	4.452	3.503	3.370	3.680	3.663	3.107	2.918	2.269	1.739	1.446	34.031

Оваква хетерогена структура насилних имовинских кривичних дела, у којој разбојништва доминирају над другим деликтима физичког насиља, јавља се као резултат разлика у феноменологији тих кривичних дела. Феноменологија разбојништва, изражена кроз начин извршења и широк распон појавних облика, од уличних кривичних дела па до кривичних дела организованих криминалних група, за последицу има и најбројнију структуру извршилаца. Уз чињеницу да се противправна имовинска корист прибавља непосредним извршењем кривичног дела, управо та кривична дела чине најбројнију групацију.

Изнуде (и уцене), чак и када су извршене као облик малолетничке делинквенције (вршњачког насиља), резултат су планиране криминалне активности која захтева већи број радњи извршења и одређени степен организације. Радње извршења кривичног дела изнуде предузимају се плански и у континуитету, у краћем или дужем периоду, тако да се циљ извршења кривичног дела – прибављање противправне имовинске користи – остварује тек након неког времена. Због тога је оваква хетерогена структура имовинског криминалитета са елементима физичког насиља резултат разлике у начину извршења ових кривичних дела и временској равни прибављања противправне имовинске користи.

Просторна и временска димензија кривичног дела изнуде

Када је реч о конкретном месту извршења кривичног дела, објекту или простору у ком је радња извршења предузета или у ком је наступила последица, највећи број деликата извршен је у објекту на отвореном простору, нешто мањи број у кругу објеката становања, док је најмањи број кривичних дела извршен у угостиољским објектима. У сагледавању временске и просторне равни овог кривичног дела може се констатовати да је највећи број регистрован у фебруару, тек нешто мањи број у марту и августу, а најмањи број деликата био је у јуну, тако да је у свим месецима извршено барем по једно кривично дело. Петком је извршено седам, а најмање дела регистровано је у средом (једно кривично дело).

Табела 3. Време извршења кривичног дела изнуде на подручју ПУ у Сомбору 2008–2018.

Сомбор		Кривични законик				
		чл. 214 КЗ				
Часовник злочина		Време извр. КД	од 0 до 5	од 6 до 11	од 12 до 17	од 18 до 24
Године	2008.	2	2			
	2009.	8	2	2	3	1
	2010.	5	4		1	
	2011.	3	3			
	2012.	2	1	1		
	2013.	1			1	
	2014.	3		1	2	
	2015.	3	1		2	
	2017.	2		1	1	
2018.	1			1		

Дневна динамика извршених кривичних дела (тзв. часовник злочина) анализирана је у 24 часа и у временским интервалима од шест часова. Тако је највећи број кривичних дела изнуде извршен у периоду од поноћи до пет часова, затим у периоду од 12 до 17 часова. Најмањи број извршен је у периоду од 18 до 24 часа (свега једно кривично дело). Када је реч о дневној динамици извршених кривичних дела, може се констатовати да је више од једне трећине изнуда извршено у току ноћи.

Деликт изнуде представља сложено кривично дело које се врши употребом силе или претње, тако да су спољашње манифестације овог кривичног дела јасно видљиве. Сила и претња усмерене су непосредно према оштећеном или њему блиским лицима. Код извршења се користе разноврсна средства, и то физичка сила, хладно и ватрено оружје, палице и друга приручна средства пододобна за повређивање. Стога је извршење овог кривичног дела у периоду ноћи последица намере извршиоца да прикрију трагове и доказе о извршеном кривичном делу. Тако је највећи број дела извршен у ноћним часовима када су мањи фреквенција и кретање грађана, могућих очевидаца и потенцијалних сведока у кривичном поступку.

Извршиоци кривичног дела изнуде

У анализираном десетогодишњем периоду надлежним јавним тужиоцима поднето је 30 кривичних пријава против 34 извршилаца изнуде. Основном јавном тужиоцу поднето је 26 кривичних пријава, а вишем четири, док тужиоцу за организовани криминал у протеклих десет година није поднета ниједна кривична пријава због постојања основане сумње да је извршено кривично дело изнуде. Ни када је кривично дело извршило више лица, криминална делатност извршилаца изнуде није испуњавала законом прописане услове из којих би произилазила стварна надлежност посебних тужилачких и судских органа.⁹

Од укупно тридесет изнуда у Западнобачком округу 21 кривично дело извршио је један извршилац самостално, девет су извршила два извршиоца у пару, а три или више извршилаца у анализираном периоду нису регистровани у извршењу кривичних дела. Од укупног броја кривичних дела изнуде у периоду десет година, 26 је извршено као основни облик бића овог кривичног дела, док су четири квалификована материјалном штетом као тежи облик вршења овог деликта (члан 214, став 2 КЗ).

У анализираном периоду од десет година у криминалистичкој пракси Полицијске управе у Сомбору нису забележени посе-

⁹ Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, тероризма и корупције, Службени гласник Републике Србије, бр. 94/2016 и 87/2018 – др. закон.

бно тешки и најтежи облик извршења кривичног дела, али се мора имати у виду да сви извршиоци кривичног дела изнуде имају исте битне карактеристике, тако да припадају истој категорији и типу извршилаца кривичних дела. Лица која врше изнуде теже да делују што опасније и по правилу имају „богату криминалну прошлост“, чиме и изазивају страх код жртава (Алексић, Шкулић, 2011: 361).

Извршиоци овог кривичног дела су лица исте психичке структуре као и разбојници. У питању су грубе, сурове особе, склоне насиљу, с дебелим криминалним досијеом и одређеним „ратним искуством“ (Симоновић, 2012: 603).

Кад је у питању полна структура извршених кривичних дела изнуде, лице женског пола учествовало је у извршењу свега једног кривичног дела, али не као самостални извршилац. Мушкарци су самостално извршили осталих 29 кривичних дела изнуде. Учиниоци кривичног дела изнуде углавном су мушкарци, док се жене ретко појављују, мада у контексту организованог деловања могу да одиграју значајну улогу (Бошковић, 1998: 146).

Жене ретко самостално предузимају радње извршења кривичног дела изнуде, и углавном су у улози саучесника који помажу у извршењу или припремању кривичног дела. У криминалистичкој пракси лица женског пола јављају се и у прикривању кривичног дела, пружању фингираног алибија и слично.

Старосна структура је хетерогена – извршиоци се крећу у распону од малолетника па до лица старости преко 60 година.

Табела 4. Старосна структура извршилаца кривичних дела изнуде на подручју ПУ у Сомбору 2008–2018.

Број извршилаца		КРИВИЧНИ ЗАКОНИК											
		214											
		Пол извршилаца – укупно	М	Ж	Узраст извршилаца – укупно	Старост извршилаца 14 и 15	Старост извршилаца 16 и 17	Старост извршилаца 18, 19 и 20	Старост извршилаца од 21 до 30	Старост извршилаца од 31 до 40	Старост извршилаца од 41 до 50	Старост извршилаца од 51 до 60	Старост извршилаца преко 60
Сомбор	2008.	2	2		2	1				1			
	2009.	13	12	1	13		2	2	4	4	1		
	2010.	6	6		6		1	1	2	1	1		
	2011.	5	5		5		1		4				
	2012.	2	2		2				1	1			
	2014.	1	1		1			1					
	2015.	3	3		3				1	1		1	
	2017.	1	1		1						1		
	2018.	1	1		1								1

Доминантно је заступљена категорија лица животне доби од 21 до 30 година, и сву су држављани Србије осим једног лица. Када је реч о стручној спреми, више од 50% има нижу стручну спрему (13), један високо образовање, док 11 лица поседује средњу стручну спрему. У извршењу кривичног дела углавном је коришћена физичка сила, претња, палица и слично, а нису употребљени хладно и ватрено оружје.

Свих 34 извршиоца изнуде су повратници у извршењу кривичних дела из области насилног криминалитета, било да су осуђивани, било да су против њих поднете кривичне пријаве, а да исход поступка тренутно није познат. Према томе, може се констатовати да су извршиоци изнуде по правилу лица са дужином криминалним стажом и искуством у извршењу кривичних дела са елементима физичког насиља.

Алармантна је чињеница да малолетни извршиоци учествују у извршењу тешких кривичних дела као што су имовинска кривична дела са елементима физичког насиља, наношење лаких и тешких телесних повреда, класична имовинска кривична дела и деликти у вези са дрогама.

Табела 5. Кривична дела малолетних лица на подручју ПУ у Сомбору 2008–2018.

Година Кривична дела	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2008– 2018.
Тешко убиство / покушај ч.л. 113/30 КЗРС	1											1
ТТП ч.л. 121 КЗРС	7	6	5	6	7	8	6	6	8	6	10	75
ЛТП ч.л. 122 КЗРС	10	7	7	7	5	5	5	6	5	9	5	71
Силовање ч.л. 178 КЗРС		1							1			2
Крађа ч.л. 203 КЗРС	47	25	27	32	27	63	35	52	46	24	45	423
Тешка крађа ч.л. 204 КЗРС	54	88	70	53	51	61	61	54	67	79	23	661
Разбојничка крађа ч.л. 205 КЗРС	1						2					3
Разбојништво ч.л. 206 КЗРС	5	2	9	5	6	5	5	2	6	11	1	57
Изнуда ч.л. 214 КЗРС	1	1	1	1								4
Деликти дрога ч.л. 246-246а-247 КЗРС	2-0-0	4-0-0	2-5-0	2-2-0	1-4-0	1-2-0	0-2-0	0-5-0	0-7-2	0-5-0	3-9-0	1541-2
Укупно	190	191	165	159	142	178	137	158	170	150	123	1763

Малолетна лица заступљена су у извршењу кривичних дела изнуде. Шест малолетних лица извршило је четири кривична дела. Реч је о кривичним делима вршњачког насиља, где су извр-

шиоци и жртве малолетна лица. Предмет извршења кривичног дела био је новац у оптицају, као и одевни предмети малолетника.

При извршењу кривичног дела уз коришћење силе и претње, малолетни извршиоци по правилу испољавају висок степен суровости и безобзирности, као и недостатак емпатије према својим вршњацима. У савременим кретањима ове друштвене појаве уочљива је тенденција повећања заступљености малолетничког криминалитета у криминалитету уопште, нарочито у делима *с елементима насиља*, као и у неким новим организованим и *колективним облицима криминалитета* (Бошковић, 2007: 479). Стога је неопходно плански, организовано и у континуитету спроводити најшири спектар превентивних активности у циљу социјализације малолетних лица и њиховог укључивања у друштво.

Жртве кривичних дела

У сагледавању виктимолошке димензије кривичног дела изнуде може се констатовати да су жртве већином биле лица мушког пола; лица женског пола јављају се као оштећена у свега једном случају. Када је реч о животном добу оштећених, може се констатовати да се жртве крећу у широком распону од 12-14 година, па до више од 60 година. Међу оштећеним лицима најбројнија је старосна категорија од 21-30 година. Старосна структура оштећених готово је идентична са старосном структуром извршилаца.

Како је феноменологија кривичног дела изнуде разноврсна и креће се од изнуде као вршњачког насиља до кривичног дела организованих криминалних група, широк је и спектар оштећених лица – од малолетних па до лица старије животне доби. За изнуду је карактеристична *широка лепеза учинилаца*, као и *оштећених*, који се тешко могу идентификовати као угрожена група са заједничким карактеристикама, уз *велики број* могућих облика извршења, почев од изнуђивања мањих количина новца у оквирима вршњачког насиља међу децом школског узраста, до изнуђивања новца у милионским износима од оштећених бољег материјалног статуса (Фејеш, Лајић, Нови Сад, 2014: 180).

Откривање и доказивање кривичног дела изнуде

Полиција, а пре свега криминалистичка полиција, изворно надлежна за сузбијање криминалитета, у расветљавању и откривању кривичних дела користи законом прописане оперативно-тактичке и доказне мере и радње. Закоником о кривичном поступку¹⁰ прописана су овлашћења полиције оперативног, неформалног карактера, као и доказне радње које полиција предузима у оквиру своје надлежности, или као овлашћење које јој уз законом прописане услове може поверити јавни тужилац. Такође, посебно су прописане посебне доказне радње, услови примене и начин спровођења.

Посебне доказне радње полиција може спроводити само код извршења тешких, законом експлицитно одређених кривичних дела и уз законом прописане услове (Бугарски, 2014: 23–31). Те посебне мере и радње могу се одредити и спроводити само код одређених квалификованих облика изнуде из чл. 214, став 4 КЗ (ко се бави изнудом или је дело извршено у саставу групе), или из става 5 ако је кривично дело извршила организована криминална група. Посебно су значајне превентивне активности на сузбијању криминалитета, поготово тешких кривичних дела, а један од основних принципа ефикасне превенције управо је анализа општих карактеристика извршених кривичних дела.

У анализи евидентираних кривичних дела у ПУ у Сомбору, са аспекта сазнања о идентитету извршиоца (извршилац познат, извршилац непознат у тренутку извршења кривичног дела или ухваћен у његовом извршењу) можемо констатовати да је од укупно 30 евидентираних кривичних дела у 11 случајева било реч о познатом учиниоцу. Оперативни рад тако је био фокусиран на прикупљање трагова, предмета и доказа о извршеном кривичном делу и учиниоцу.

¹⁰ Службени гласник Републике Србије, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014.

Табела 6. Структура кривичних дела изнуде у МУПРС и ПУ у Сомбору 2008–2018.

Број дела из чл. 214		КРИВИЧНИ ЗАКОНИК			
		Познат извршилац	Извршилац ухваћен на делу	Остало нерасветљено	Расветљено
СОМБОР	2008.	2			
	2009.	1			7
	2010.	4	1		
	2011.	2			1
	2012.	1			1
	2013.			1	
	2014.			1	2
	2015.	1			2
	2017.			1	1
	2018.				1

Код једног кривичног дела учинилац је ухваћен у извршењу (*in flagranti*). Оперативни радници криминалистичке полиције плански су прикупљали сазнања и доказе, те затекли извршиоца у часу предаје новца и обезбедили валидне доказе за кривични поступак. Такве оперативне обраде, које за резултат имају хватање извршиоца изнуде на делу, захтевају упоран методичан и систематичан рад високог степена тајности у поступању, а по потреби, када су испуњени услови прописани законом, и коришћење посебних доказних мера и радњи (тајно праћење и снимање).

У 18 случајева у моменту сазнања полиције за извршење кривичног дела изнуде починилац није био познат, тако да су мере и радње усмерене на прикупљање доказа, расветљавање кривичног дела и утврђивање идентитета извршиоца. Реч је сложенијем виду оперативног рада него у случајевима са познатим учиниоцем. Од поменутих 18 случајева оперативним радом расветљено је 15 – утврђен је идентитет извршиоца и поднете су пријаве надлежном јавном тужиоцу.

У последњих десет година свега три кривична дела изнуде нису расветљена и није утврђен идентитет њихових извршиоца, тако да је проценат расветљавања ових кривичних дела висок и износи 83,33%. У сагледавању ефикасности и квалитета поднетих кривичних пријава надлежном јавном тужиоцу неопходно је имати у виду и статистичке показатеље о покренутих кривичних пос-

тупцима и одбаченим кривичним пријавама. Тек у покренутом кривичном поступку по пријавама које су полицијски службеници доставили јавном тужиоцу могу се сагледати стварни ефекти оперативног рада на прикупљању обавештења и проналаску трагова и доказа.

Од укупно 30 кривичних пријава поднетих надлежном јавном тужиоцу против извршилаца кривичног дела изнуде у ПУ Сомбор регистрована су свега три одбачаја, од чега један због смрти извршиоца и непостојања објективних услова за вођење кривичног поступка. У само два случаја кривичне пријаве су одбачене и није покренут кривични поступак пошто се нису стекли сви услови да се гоњење предузме по службеној дужности.

С обзиром на чињенице да је 83,33% кривичних дела изнуде у разматраном десетогодишњем периоду које су извршили непознати извршиоци расветљено и доказано, док су за кривична дела са познатим извршиоцем прикупљени потребни докази за кривично гоњење, тако да су свега две кривичне пријаве одбачене због непостојања кривичног дела за које се гони по службеној дужности, може се констатовати да је оперативни рад био ефикасан и да је полиција предузела потребне мере и радње на откривању и доказивању.

Поред тога, у сагледавању учинка и посредних ефеката оперативног рада на сузбијању криминалитета, потребно је сагледати шири контекст извршених кривичних дела ове групације, њихову структуру и кретање у правцу експанзије или стагнације и смањења њиховог броја. Тако је у Србији у дужем периоду присутна тенденција кретања класичног имовинског, али и имовинског криминалитета са елементима физичког насиља, у правцу континуираног смањења броја кривичних дела.

Табела 7. Имовинска кривична дела у МУПРС и ПУ у Сомбору 2008–2018.

Година	Укупно КД (имовинска)		Изнуда	
	МУП	ПУ	МУП	ПУ
2008.	56.655	933	325	2
2009.	54.464	984	308	8
2010.	54.351	985	299	5
2011.	56.616	1.085	295	3
2012.	54.991	1.128	267	2
2013.	72.042	1.383	191	1
2014.	61.965	1.332	177	3
2015.	55.156	1.110	189	3
2016.	49.517	973	191	
2017.	44.124	803	179	2
2018.	39.400	699	126	1
2008–2018.	599.281	11.415	2.547	30

У сагледавању целине имовинских деликата 2008. забележено је 56.655 да би 2018. године тај број био мањи за 17.255 кривичних дела па је евидентирано 39.400 имовинских деликата (У ПУ Сомбор евидентирана су 933 кривична дела 2008. године, а 699 кривичних дела 2018. године – 234 кривична дела мање).

У МУПРС у 2008. забележено је 325 изнуда, а 2018, 126, што је готово за две трећине мање. Истовремено, проценат расветљавања кривичног дела изнуде са непознатим учиниоцем у десетогодишњем периоду у Србији изузетно је висок и износи 90,53%.

У ПУ Сомбор 2009. године евидентиран је највећи број кривичних дела изнуде (осам), а 2018, само једно. Такође, у анализираном периоду у Западнобачком округу није било тежих облика изнуде (свега два кривична дела квалификована су висином материјалне штете). Такво кретање криминалитета свакако је резултат више фактора који утичу на смањење или диференцирану структуру извршених кривичних дела. Такође, организоване криминалне групе следе токове новца и криминалну активност усмеравају према градским центрима веће финансијске моћи. Преласком из мањих места у већа јасно се дефинише једна од основних карактеристика организованог криминала, а то је покретљивост.

И на основу ових околности може се основано претпоставити да су, уз остале факторе, поводе и узроке криминала, и ефи-

касне репресивне мере полиције на откривању и расветљавању кривичних дела имале општепревентивни ефекат и допринеле стагнацији криминалитета и смањењу броја кривичних дела.

Закључак

Изнуда је тешко кривично дело из области имовинског криминала са елементима физичког насиља. Тај вид криминалне активности спада у ред тешких кривичних дела, како по начину извршења тако и по последицама које оставља на жртве. Феноменологија изнуде је хетерогена: од кривичних дела које врше организоване криминалне групе до кривичних дела малолетника. Стога је широк опсег и разноврсна структура и потенцијалних жртава овог кривичног дела, од малолетника до лица старости преко шездесет година. Без обзира на широк дијапазон појавних облика изнуде, извршиоци овог и других кривичних дела имовинског криминалитета са елементима физичког насиља припадају јединственој категорији извршилаца, чија се етиолошка основа манифестује кроз личну одлуку да се у извршењу кривичног дела као средство извршења користи насиље. Код етиологије насилних деликата лични фактори, узроци и поводи доминирају над социјалним. Стога промене у социјалној сфери по правилу немају (или бар немају у толикој мери) утицај на кретање и структуру деликата изнуде.

Због чињенице да је имовински криминалитет са елементима физичког насиља један од најтежих видова криминалитета, криминалистичка полиција користи широк спектар мера и радњи да би му се супротставила. У Републици Србији и Западнобачком округу имовински криминалитет је у константном паду те се из године у годину континуирано региструје мањи број кривичних дела. Тако је и са имовинским криминалитетом са елементима физичког насиља и кривичним делом изнуде – број деликта изнуде на националном нивоу смањен је за две трећине у протеклих десет година. У Западнобачком округу је 2018. године забележено једно кривично дело изнуде, док их је 2009. године забележено осам.

Представљене тенденције у области овог вида криминалних активности резултат су више фактора, узрока и повода који утичу на обим и структуру кривичних дела. Међутим, у разматрању континуираног смањења имовинског криминалитета са елементима физичког насиља не може се занемарити чињеница да је у

Републици Србији и Западнобачком округу највећи број ових кривичних дела расветљен, да је утврђен идентитет њихових извршилаца и прикупљени валидни докази за кривични поступак. Наиме, у последњих десет година свега три кривична дела изнуде нису расветљена и није утврђен идентитет њихових извршилаца, тако да је проценат расветљавања ових кривичних дела висок и износи 83,33%. Тако су ефикасне мере полицијске репресије, истовремено, у одређеном смислу и одређеном проценту биле мере опште превенције, које су довеле до смањења броја кривичних дела и стагнације код ове врсте криминалитета.

У свеобухватном сагледавању структуре извршених изнуда свакако се не сме изгубити из вида тамна бројка. Може се претпоставити да је одређени број случајева остао непознат надлежним државним органима, као и то да су малолетни извршиоци учинили одређени број ових кривичних дела, али и да су били виктимизирани њиховим вршењем. Стога се и у будућности морају плански и континуирано спроводити репресивне и превентивне мере надлежних државних органа, а поготово када је реч о малолетничкој делинквенцији, где се у најширу друштвену превенцију морају укључити сви сегменти друштва, а поготово породица и васпитне и образовне установе у чијој је непосредној надлежности брига о деци и адолесцентима.

Литература

1. Алексић, Ж., Шкулић М. (2011). *Криминалистика*. Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
2. Бошковић, М., Бановић, Б. (2001). *Криминалистичка методика*. Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
3. Бошковић М. (1998). *Криминалистичка методика 1*. Полицијска академија, Београд.
4. Бошковић, Г. (2011). *Организовани криминал*. Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
5. Фејеш, И., Лајић, О. (2014). *Криминалистичка методика*. Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад.
6. Ђорђе Игњатовић, (2015). *Криминологија*. Београд.
7. La Spina, A., Frazzica, G., Punzo, V., Scaglione, A. (2014). *How Mafia Works: An Analysis of the Extortion Racket System*. GLOD-ERS Project.

8. Marinaro, Isabella. (2017). Loan-sharking in a Time of Crisis: Lessons from Rome's Illegal Credit Market. *Trends in Organized Crime*, vol. 20, 196–215.
9. Маринковић, Д.; Милић, Н. (2019). Структура и динамика илегалних тржишта у спектру организованог криминала, *Безбедност*, 61(2): 89–110.
10. Ohlemacher, T. (2002). Racketeering and Restaurants in Germany. Perceived Deficiencies in Crime Control and Effects on Confidence in Democracy. *British Journal of Criminology*, 42.
11. Paoli, L. (2003). *Mafia Brotherhoods: Organized Crime, Italian style*. Oxford University Press.
12. Rusev, Atanas, ed. (2016). *Extortion Racketeering in the EU: Vulnerability Factors*. Center for the Study of Democracy.
13. Soudijn, Melvin and Zhang, Sheldon. (2013). Taking Loan Sharking into Account: A Case Study of Chinese Vest-pocket Lenders in Holland. *Trends in Organized Crime*, vol. 16, 13–30.
14. Стојановић, З. (2018). *Коментар Кривичног Закона, осмо допуњено издање*, Едиција коментари закона, Службени гласник, Београд.
15. Симоновић, Б. (2012). *Криминалистика, треће измењено и допуњено издање*, Правни факултет, Институт за правне и друштвене науке, Крагујевац.
16. Татјана Бугарски, (2014). *Посебне доказне радње*, Нови Сад.
17. Varese, F. (2001). *The Russian Mafia. Private protection in a new market economy*. Oxford: Oxford University Press.

The Characteristics of the Extortion Criminal Offense in the Criminal Practice of the Police Administration in Sombor

Abstract: Property crime with elements of physical violence represents a special type of property crime with high degree of social danger, since force or threat is used in conducting of criminal offenses for realization of lucrative motives. Extortion is one of the criminal acts that falls within this category of delicts with complex phenomenological and etiological determination, especially in the sense of crime forms manifestation. The subject of this paper is the heterogeneous phenomenology of extortion observed over a ten-year period in the

criminal practice of the Sombor Police Department, which has real and local jurisdiction in the West Bačka District. The analysis of the complex phenomenology of extortion offers an insight into the violent property crime structure, as well as the tendency of movement towards expansion, stagnation or reduction in the number of committed criminal acts. The particular focus of this analysis is on the issue of the effectiveness of measures and actions of competent state bodies in opposing violent property crime.

Keywords: *extortion, phenomenology, PA Sombor, prevention and repression*

*Marija TASIĆ**

University of Criminal Investigation and Police Studies, Serbia

*Thomas STRAUB***

German Society of Criminalistics, Germany

DOI: 10.5937/bezbednost2002141T

UDK: 343.143(497.11+430)

Pregledni naučni rad

Primljen: 4. 3. 2020. godine

Datum prihvatanja: 5. 8. 2020. godine

Current legal and criminalistics possibilities in eyewitness identification procedure – a comparative analysis of German and Serbian standards¹

***Abstract:** The topic of the paper is comparative scientific research analyzing the possibilities in eyewitness identification procedures in the Federal Republic of Germany and Republic of Serbia, because of the fact that identification is one of the proving actions used in both states. In this paper, what will be considered is the advantages and disadvantages of identification procedures in these states, in order to propose an optimal procedure that would be equally objective and effective both for the witnesses and the suspect.*

Beside similarities in the implementation of the identification procedure in both states, there are some differences that are essentially based on normative rules, which regulate whether the police have the original authority to carry out this action or whether the authorization of a public prosecutor is required. Also, there are differences in forming the identification lineup and photo array, especially in terms of the number of people or photographs that should be presented to the eyewitness along with the suspect.

The scientific justification of this paper is reflected in the fact that eyewitness identification requires clear standards for implementation, so there is a need to create adequate preconditions

* marija.tasic@kpu.edu.rs

** thomas.straub@kriminalistik.info

¹ The paper is supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia, under number 179045.

for using this proving action in criminal proceedings, especially in cases where there is a lack of material evidence.

Keywords: *identification, eyewitness, procedural provisions, criminalistics methods.*

Introduction

Eyewitness identification is a very complex action subject to many limitations and discussions of its probative value. Dilemmas about the accuracy and reliability of eyewitness identification can have the implications for the legal policy and criminalistics procedures. Identification of the suspect and items related to the criminal offence play an important role in the investigation and prosecution of crimes, which is why the police are the authority that originally implements this action. Generally, identification can be defined as an operative or proving action by which the identity of a person, cadaver, crime scene or item may be determined (Bošković,1999:270). This definition implies that beside persons or items related to criminal offences, cadavers and crime scenes may also be the object of identification. Beside an eyewitness, the offender may also be a person who conducts the identification.

This paper aims to present all legal and criminalistics procedures applicable to the eyewitness identification of persons or items in the Republic of Serbia and Federal Republic of Germany. There are several reasons for choosing these two states for comparative analysis. Both states belong to the European continental legal system, which implies that they have the similar legal tradition. The Federal Republic of Germany is one of the leading states of the European Union and the Republic of Serbia is in process of the accession to the EU, which requires adjusting the legal framework to the rules of the EU, including the rules that are related to judiciary and the police. Also, both states have the prosecutorial investigation model, but Germany has been following this model of investigation much longer, and therefore has considerable practice related to this issue.

In both states, police have the authority to conduct this action in pre-investigation and investigation phase and the results can be presented in the criminal proceedings. The legal provisions that regulate the eyewitness procedures can be found in the Criminal Procedure Code, but there are differences regarding the question of

who may approve this action and the legal framework regulating the manner in which it is carried out. One of the similarities is related to the fact that police may conduct direct identification of persons or items or identification based on the photographs, but there are differences related to the rules on forming the identification lineup and photo array. This issue is important, because there are opinions that the manner of forming the lineup or photo array may affect the objectivity of the witness in the process of identification. The manner of conducting this action may also be significant in later criminal proceedings, in which court will assess the probative value of the identification.

The legal procedures in eyewitness identification in the Republic of Serbia

In the Republic of Serbia, eyewitness identification is regulated by the provisions of the Criminal Procedure Code and consists of showing the person or item to the witness. Identification of the persons or items will be conducted if it is necessary to determine whether an eyewitness recognizes a particular person or item, or their characteristics, which he or she described (The Criminal Procedure Code, 2011, art. 100). This provision provides that an identification procedure will be conducted according to the article 90 of the Code, which stipulates that the person or item will be shown to the eyewitness, along with other unknown persons or items whose basic characteristics are similar to those previously described by eyewitness. After that, eyewitness will be asked to give a statement as to whether he/she can identify the person or item and to clarify whether identification is conducted with certainty or with a certain degree of probability.

Also, legal provisions recognize the situation in which police have an eyewitness in the case, but the suspect or item related to crime are not available, so there is a possibility of showing the witness a photograph of that person or item. A photograph of the suspect or item will be shown along with photographs of unknown persons or items whose basic characteristics are similar to those described by the eyewitness. Beside direct identification and identification by photographs, according to provisions of the Criminal Procedure Code,

identification of the person can be conducted on the basis of his or her voice (art. 90, para. 4).

In the pre-investigation and investigation phase, protection of the witness must be ensured, so that the person who is subject of identification cannot see the witness during the process of identification. Also, in order to ensure the objectivity of this action, police must guarantee that the witness will not see the person who is the subject of identification before the formal identification procedure begins. In this phase, the presence of public prosecutor is required. Legal provisions do not imply that presence of a suspect's attorney is needed, but his presence is desirable in order to prevent subsequent remarks on the official record, later in the criminal proceedings (Tasić, Lajić, 2019:175). It is important to emphasize that in case where the person who is a subject of identification is treated as a suspect, he or she must be notified about all legal rights belonging to him or her as a suspect, including the right to an attorney who can be present during the identification process. If the suspect was not informed of the right to attorney, so he or she was not able to state about his presence during the identification procedure, that could be interpreted as a violation of procedural provisions (Supreme Court of Cassation of the Republic of Serbia, Kzz. 1326/17). Also, the essential provisions of the criminal procedure will be violated in case of presence of one or more attorneys who represent - at the same time – an eyewitness and a suspect, because these parties have opposite interests (Supreme Court of Cassation of the Republic of Serbia, Kzz. 622/18).

The legal procedures in eyewitness identification in the Federal Republic of Germany

The Criminal Procedure Code in the Federal Republic of Germany – *Strafprozessrech* (StPO) incorporates all basic procedural principles relevant for the criminal proceedings (Saive, 2014). The identification procedure, which is part of the witnesses' testimony and thus falls criminologically under the subjective production of evidence, is legally divided into two areas – normative requirements concerning witnesses and the accused.

The witness identification procedure is regulated in chapter VI of the StPO, in the section that refers to the examination and

confrontation of the witnesses (StPO, §58). This provision indicates that witnesses shall be interrogated individually and in the absence of the witnesses who are going to be heard subsequently. Further, a confrontation with other witnesses or with the accused in the preliminary proceedings shall be admissible, if this appears necessary for the further proceedings. Both intervention measures can be dispositioned and implemented by police officers. In case of a personal confrontation, the lawyer of the accused has the right to be present; if he has no time on the date the police officers set, it is his fault. So with this regulation the police are allowed to interrogate witnesses, show them pictures of past offenders in order to find a suspect, of the suspect hidden among the pictures of comparables in hope that he or she may identify a known suspect or show them the suspect among the comparables.

The defendant's duty to cooperate in identification proceedings is regulated in chapter VII of StPO, which refers to the experts and inspection, in section 81a - physical examination of the accused; admissibility of physical interventions. Forced changes to the external appearance of the defendant may be made. These are changes such as, for example, the hair or beard costume as well as his clothing. These measures may be ordered by the police officers, as in the case of witnesses. A special authorization is required only in the case of a compulsory use of this measure. If the accused is at large and is not in custody, the authority to order a summons to stand trial lies with the public prosecutor's office pursuant to section 161a para. 1, 163a para. 3 StPO (Schmitt, Meyer-Gossner, 2019:81a; Steinert, Ulf, 2008).

Also, section 81b StPO, which regulates the identification measures at the defendant's premises, contains two relevant legal bases for the identification treatment of an accused person. A distinction is made between the first and second alternatives. In the first alternative, physical features may be described and measured in addition to photographs of the accused. In this respect, portraits, full body photographs and, if necessary, special photographs are taken of the accused from different perspectives, fingerprints are taken and a descriptive documentation of his personal appearance is produced. These documents, unless they are also subject to the second alternative, must be destroyed at the end of the criminal proceedings. The second alternative is a preventive measure to prevent future crimes

on the one hand, but also to improve their investigation on the other. If the police officer in charge affirms in a criminal prognosis that the accused is at a risk of repeating crime, the data collected under alternative one can be stored in the police file systems. This means that with a corresponding prognosis and proof of a confirmed crime, these data can be stored in police data systems and used to create both photo showcases and election photo templates with digital support (Schmitt, MeyerGossner, 2019:81b; Kramer op. 2009, S. 190ff.).

Supplementary directives in criminal proceedings and binding court rulings

Considering Gestalt psychology, which distinguishes between the categories of the principle of totality and principle of psychophysical isomorphism in the design of the perceptual experience of persons and thereby influences the perception by reification, multistability and invariance of the Gestalt laws drawn up by Wertheimer (Wertheimer, 1923), the presentation of a choice picture template or, alternatively, a confrontation is usually feasible only once (Ackermann et al., 2019:383). In particular, the law of similarity and proximity prove the strong influence of an already carried out election photo submission or election confrontation and a repeated or stronger focus on the first round than on the original act is obvious and therefore not legitimate by the procedural principles. This scientific knowledge was implemented in the Guidelines for Criminal Proceedings and Fines Proceedings of Germany (*RiStBV*) as court rule Nr 18 Abs 3. If it is to be clarified by a comparison whether the accused is the perpetrator, not only the accused but also a number of other persons of the same sex, similar age and similar appearance shall be confronted with the witness in a form which does not reveal who among the persons confronted is the accused. The comparison shall in principle be made one after the other and not simultaneously, with the provision that at least eight persons shall be shown to the witness. It shall also be carried out in full if the witness declares in the meantime that he has recognized a person. The details shall be recorded.

Criminalistics rules in direct eyewitness identification procedure in the Republic of Serbia

The Criminal Procedure Code provides basic procedural framework for undertaking identification procedure, so there is a need to consult criminalistic theory and practice in order to answer specific questions related to this procedure. In order to conduct direct identification procedure, police must have a suspect for the crime and a victim or an eyewitness who are able to identify that person as a suspect. At the beginning, criminal investigators will ask the eyewitness to describe in detail the persons whom he/she noticed as an offender or an item relevant to the crime. A detailed description means that the witness must describe some individual, specific characteristics which could clearly distinguish that person or item from other, similar persons or items.

Forming an identification lineup is one of the important issues, so there is a question if the administrator of identification will form the line based on the description given by the witness or based on the physical appearance of a potential suspect (Clark et al., 2015:180). Because the witness's description of the offender may vary in its accuracy, in practice, persons for lineup will be more frequently selected because of their similarity to the suspect. This approach neglects the fact that the suspect may or may not be the offender. Also, the manner of finding persons for the purpose of forming the identification lineup can be disputable, because of the fact that police often use their colleagues with appropriate physical appearance, sometimes even those who are working on the case. That can be a problem because the witness may have had a contact with these persons and may know that they are police officers. It is clear that in some cases police cannot achieve total similarity between the suspect and other persons in the identification lineup, but it is desirable that persons in the lineup are similar in terms of sex, age, height, race, color of eye and hair, haircut and general body constitution. Forming the lineup with persons who fit the description of the offender is important, because confidence of the eyewitness can grow if there is only one person who fits the description, so that it can lead to the false identification of an innocent person (Wells et al., 1998:616).

Police should respect legal and criminalistics rules during the implementation of this action. One of the most important legal rules is that the eyewitness should not see the offender before the identification procedure starts. Criminal investigators should not present photographs of the suspect to the eyewitness or give any information about his appearance and this issue is often a reason for disputing the official record of identification later in criminal proceedings. In some cases, courts have expressed the opinion that if a criminal investigator had showed multiple photographs of different persons to eyewitness, not exclusively photographs of the suspect, this could be interpreted as operative action undertaken to identify the offender of the crime which does not affect legality of the identification action that was subsequently taken (Supreme Court of Cassation of Republic of Serbia, Kzz. 1087/18).

In Serbia, eyewitness memory is usually tested by simultaneously presenting one suspect together with four similar persons, so the lineup is formed of 5 persons. Each space in line is marked with numbers from 1 to 5, so the eyewitness can make two decisions: to choose an individual from the lineup, indicating the number under which they are located or to reject the lineup because he cannot identify the offender (Gronlund et al., 2014:4). This number is adequate because allows the witness to have all the persons in his field of vision, so he can focus and perform this action with full attention. This model of performing the identification is criticized because it encourages a relative assessment of identity, as opposed to the sequential identification in which eyewitness makes a decision about each person presented, before being presented with the next one (Fazlić, 2016:61). Administrator will give the instruction to the witness that in lineup may or may not include the person previously described as an offender, so that he or she should look carefully at each person. In case of recognizing a certain person as an offender, the eyewitness will indicate the number under which the offender is marked, and then the identified person will step forward from line. The last step means that the eyewitness must state whether the identification is conducted with certainty or with a certain degree of probability. As a result of the implemented identification procedure, police must make an official record.

Identification of persons based on photographs

According to legal provisions, if a person or item is not available, photographs of that person or item can be used for the purpose of identification (The Criminal Procedure Code, 2011, art. 90). This provision emphasizes that such identification will be conducted in exceptional cases where direct identification cannot be conducted.

Usually, this kind of identification is used in cases where police know the identity of the offender, but the offender has not yet been arrested or brought into the police premises. For many years, police used photo albums of offenders which were manually created and classified by type of criminal offence. These albums had a great operative significance in early investigation, because they were presented to the eyewitnesses in order to identify the perpetrator of the crime (Žarković, 2017:94). One of the main reasons for abandoning manual preparation of photo albums is that now the police can use a unique information system which contains signaletic photographs of persons who are forensically registered. For the purpose of identification, photographs of the persons will be extracted from the unique information system, based on the description given by the witness. Criminal investigators will show 5 photographs, including the photograph of the potential suspect, so the witness will see all photographs at the same time, marked with numbers. As in the case of direct identification, all legal and criminalistics rules are the same.

Criminalistics rules in direct eyewitness identification procedure in the Federal Republic of Germany

There are two criminalistics procedures that can be applied and the main characteristic which distinguishes them is the way they are conducted. The first one implies that the identification can be concealed and other that identification can be openly carried out. Depending on the tactical assessment, both for the tactically clever approach and for the protection of the witness, the comparisons can be carried out undercover, i.e. without noticing the suspects or by confrontation. In the case of confrontation, there are differences between simultaneous and sequential confrontation. The simultaneous

confrontation usually takes place under cover in the course of search measures, in which the witness is supposed to recognize the accused from an arbitrary selection of passers-by. Usually, this is a group of suspects who have been found near the crime scene and there is no specific suspicion yet. The aim is for the witness to name the suspect from a natural environment without the police being able to name a suspect or defendant beforehand.

In contrast, the sequential comparison serves to confirm the suspicion of police investigations and therefore does not take place in the acute phase of the investigation of the security attack but in the course of further investigations, i.e. the evaluation attack. In this respect, appropriate preparation is required, which must take into account the compared persons in particular. These must be similar to the suspect. This is a practical problem, because you need at least 7 persons whose looks are similar to those of the suspect. In accordance with the judgment of the Federal Court of Justice of 9 November 2011, in which electoral photographs must be presented sequentially, to the end and with at least 8 suspects, these principles should also be observed in a personal confrontation, regardless of whether it takes place confrontatively or the witness is concealed behind a Venetian mirror (Kramer op. 2009, 191 ff; Ackermann et al., 2019, S. 335ff.). Due to the uniqueness and non-reproducibility of the identification procedure of any kind, the documentation plays an important and decisive role in its implementation, as this later forms the basis for proof in court.

Identification process by means of a voting photo original

There are two different procedures for the presentation of selected photographs of possible suspects. On the one hand, when identification involves showing a photograph, the shows card index in which suspects from other criminal proceedings are stored is presented to the witnesses in the hope that they can recognize and name a suspect. It is important that the photographs shown are stored according to the second alternative (preventive purposes) according to § 81 b StPO. On the other hand, there is the sequential election photo template, which is used if there is already a suspect. Then, as in the above-mentioned court ruling, at least 8 persons for comparison must be selected, these must be presented to the witness sequentially to the

end and his statements must be recorded. For better usability, the suspect should be neither in the first nor in the last position. If all comparison pictures are uniform and only the search photo is, for example, from a surveillance camera, the outcome of this photo-lineup will, if anything, be inconclusive (Ackermann et al., 2019, S. 399).

Discussion

Bearing in mind legal and criminalistics procedures related to eyewitness identification in Serbia and Germany, the issue to be discussed concerns the advantages and disadvantages of these procedures.

One of the most important issues concerning eyewitness identification is related to the probative value of this action in the criminal proceedings. According to law provisions in Serbia, identification of persons or items is not a separate proving action, but it is an action for verifying the credibility of the evidence that has already been obtained (Grubač, 2008:230). This implies that the eyewitness who performed the identification in police premises in pre-investigation and investigation phase will be interrogated later in criminal proceedings, so the identification of the offender will be an integral part of the witness's testimony in court. The main reason for this is the rule that a court judgment can only be based on evidence presented at the main trial. Also, the official record made by police is evaluated as part of the assessment of the credibility of the witness's entire testimony and other evidence presented in court (Supreme Court of Cassation of Republic of Serbia, Kzz. 33/15). On the other hand, the identification procedure in Germany, regardless of the form in which it has been used by the police (election confrontation, election photo submission or with a photo submission file), is regarded as evidence in court. The results of this identification will be presented orally both by the eyewitness and by investigating police officers later in criminal proceedings. It is important that this action is properly documented by the police officer. The probative value of such an identification procedure in court depends of the subjective evaluation of a judge and how high he regards the respective concrete measure for identification as evidence relevant. However, if there are no procedural errors, they must at least be taken into account as evidence in the judgment.

In Serbia, police can conduct this proving action in the pre-investigation or investigation phase with consent of public prosecutor, who must be present during identification procedure, so it could have probative value. In Germany, this action can be ordered independently by the police officers, who are also investigators of the public prosecutor's office. Only the forced presentation of an accused person to carry out the measure requires an order from the public prosecutor's office. Also, the presence of the public prosecutor during the identification procedure is not required. In both states, an offender has the right to call his attorney who can be present during the identification procedure, but it is not necessary condition. This implies that potential absence of the attorney will not have any impact on the probative value of this action.

There are differences related to the number of persons or photographs that should be used for eyewitness identification procedure. In Serbia, the identification lineup will be formed of five persons, including the accused, while in Germany the lineup will be formed of eight persons. This rule also applies for the case of photo array, but in Serbia photographs and comparables will be manually selected and compiled by the investigating police officers, while in Germany it is possible to extract these from the existing police systems.

Conclusion

A comparative analysis indicates that, essentially, there are similarities in the implementation of the identification procedures in both states. However, there are five main differences, which are based on normative procedural rules. From a criminalistic point of view, these differences are insignificant.

In both states, eyewitness identification is accepted as a proving action and its results can be used as evidence in court. In Germany, this action can be ordered independently by the police officers, while in Serbia the public prosecutor must be consulted, because his presence is required. It can be concluded that German police have broader powers and more independence in respect of the eyewitness procedure, because police officers are also investigators of the public prosecutor's office, so the presence of the public prosecutor is not needed in order for this action to be proof at court. In both states,

the results of this action will be evaluated in court, but in Germany, both the eyewitness and the police officer will orally report about the identification procedure later before the court. In Serbia, only eyewitness will be asked again by the judge to confirm identification of the accused. Also, both states respect the right of the offender to call the attorney who can attend the identification procedure. In the case where attorney does not appear on the date determined by the police, the identification procedure will be carried out without the attorney and this will not affect the probative value of this action.

One of the advantages in the German eyewitness procedure is related to the identification lineup and photo array, because the lineup consists of eight persons, including the suspect and they are presented to the eyewitness sequentially. In Serbia, only five persons, including the suspect, form the lineup, so there are fewer possibilities for the eyewitness to choose the suspect among the persons in lineup. Also, the suspect will be shown simultaneously with the other persons in the lineup. On the other hand, police in Germany will have more difficulties to find the required number of persons who are similar to the suspect. It could be concluded that the identification procedure in Serbia should be changed in accordance with the German criminalistic practice, so that the lineup should include a larger number of persons in order to increase the objectivity of the identification. Regarding the photo array, German police are better supported by existing police data systems, while in Serbia both photographs and fillers have to be manually selected and compiled by the investigating police officers. This implies a need for improving the existing police data systems in Serbia.

This comparative study showed that Germany and Serbia have similar rules for conducting the eyewitness identification procedure, but in Serbia this procedure is more precisely described in the Criminal Procedure Code. This implies that more differences can be found in procedural provisions, than in criminalistic practice. Regardless of this, there is a need to share practical experiences within the field of crime investigation science in order to improve existing criminalistic practice and legal provisions.

References

1. Ackermann, R., Clages, H., Roll, H. (2019). *Handbuch der Kriminalistik. Kriminaltaktik für Praxis und Ausbildung*. Stuttgart: Boorberg Verlag.
2. Bošković, M. (1999). *Kriminološki leksikon*. Novi Sad: Matica Srpska.
3. Clark, S. E., Benjamin, A. S., Wixted, J. T., Mickes, L., Gronlund, S. D. (2015). Eyewitness Identification and the Accuracy of the Criminal Justice System. *Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences*, 2 (1), 175-186.
4. Fazlić, A. (2016). Simultano ili sekvencijalno prepoznavanje? Postoji li ispravan odgovor? *Kriminalističke teme, Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije*, 16 (3-4), 57-73.
5. Grubač, M. (2008). *Krivično procesno pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union: Službeni glasnik.
6. Jokić, D. (2016). *Prepoznavanje lica i predmeta*. Banja Luka: Internacionalna asocijacija kriminalista Banja Luka.
7. Kramer, B. (op. 2009). *Grundbegriffe des Strafverfahrensrechts. Ermittlung und Verfahren*. Stuttgart: Kohlhammer.
8. Supreme Court of Cassation of Republic of Serbia (2018). Case – Kzz. 1087/18.
9. Supreme Court of Cassation of Republic of Serbia (2017). Case – Kzz. 1326/17.
10. Supreme Court of Cassation of Republic of Serbia (2018). Case – Kzz. 622/18.
11. Supreme Court of Cassation of Republic of Serbia (2015). Case – Kzz. 33/15.
12. Saive, D. (2014). Prozessmaximen und -prinzipien der StPO. In *Juraexamen.info 2014*
13. Schmitt, B. & Meyer-Gossner, L. (2019). *Strafprozessordnung. Gerichtsverfassungsgesetz, Nebengesetze und ergänzende Bestimmungen*. München: C. H. Beck
14. Steinert Ulf (2008). Erkennungsdienst, erkennungsdienstliche Behandlung,
15. Wiedererkennungmaßnahmen. Brandenburg.
16. Tasić, M., Lajić, O. (2019). *Characteristics in investigating and proving robberies*. In: 10th International Scientific Conference, The

- great powers influence on the security of small states, Vol. II, 170-178, Skopje.
17. The Criminal Procedure Code, *Official Gazette of the Republic of Serbia*, number 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 and 35/2019.
 18. Wells, G. L., Small, M., Penrod, S., Malpass, R. S., Fulero, S. M., Brimacombe, C. A. E. (1998). Eyewitness Identification Procedures: Recommendations for Lineups and Photospreads. *Law and Human Behavior*, 22 (6), 603-647.
 19. Wertheimer, M. (1923). Untersuchung zur Lehre von der Gestalt. In K. Koffka, W. Köhler, M. Wertheimer, K. Goldstein & H. Gruhle (Hrsg.), *Psychologische Forschung. Zeitschrift für Psychologie und deren Grenzwissenschaften. Festschrift für Carl Stumpf*. S. 301–350. Berlin: Verlag von Julius Springer.

Aktuelne pravne i kriminalističke mogućnosti u sprovođenju postupka prepoznavanja od strane svedoka – komparativna analiza standarda u Nemačkoj i Srbiji²

***Apstrakt:** Predmet rada je komparativna naučna analiza mogućnosti u sprovođenju postupka prepoznavanja od strane svedoka u Saveznoj Republici Nemačkoj i Republici Srbiji, zbog činjenice da prepoznavanje predstavlja jednu od dokaznih radnji u obe države. U radu će biti razmotrene prednosti i nedostaci postupka prepoznavanja u ovim državama, u cilju utvrđivanja optimalnog postupka koji bi podjednako bio efektivan i objektivan za svedoke i za osumnjičenog.*

Iako postoje sličnosti u sprovođenju postupka prepoznavanja, javljaju se i pojedine razlike koje suštinski proističu iz normativnih pravila kojima se utvrđuje da li policija ima izvorno ovlašćenje da sprovede ovu radnju ili je potrebna autorizacija od strane tužioca. Takođe, razlike su primetne i u pogledu načina formiranja linije za prepoznavanje i foto albuma, naročito u pogledu broja lica ili fotografija koje će biti predočene svedoku, zajedno sa osumnjičenim.

² Rad je nastao u okviru projekta Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, pod brojem 179045.

Naučna opravdanost rada ogleda se u činjenici da je neophodno postojanje jasnih standarda u sprovođenju radnje prepoznavanja, te postoji i potreba za uspostavljanjem adekvatnih preduslova kako bi se ova radnja mogla koristiti u krivičnom postupku, naročito u slučajevima koje odlikuje nedostatatak materijalnih dokaza.

Ključne reči: *prepoznavanje, svedoci, procesne odredbe, kriminalističke metode.*

*Потпуковник Миодраг РАДИВОЈЕВИЋ**
Управа за обавештајно-извиђачке послове (Ј-2)
Генералштаба Војске Србије
*Проф. др. Бранко ТЕШАНОВИЋ***
Факултет за пословне студије и право,
Универзитет „Унион – Никола Тесла“ Београд

ДОИ: 10.5937/bezbednost2002157R

УДК: 657.6:355.3(497.11) 355.3:336.146/.148(497.11)

Прегледни научни рад

Примљен: 9. 10. 2019. године

Ревизија: 7. 12. 2019. године

Датум прихватања: 5. 8. 2020. године

Систем интерне контроле и ревизије у Министарству одбране и Војсци Србије

***Апстракт:** Интерна ревизија је независна активност која пружа објективно професионално мишљење саветодавног карактера (препоруче како побољшати функционисање система), са сврхом да допринесе унапређењу пословања организације. Она помаже организацији у остваривању циљева, тако што систематично и дисциплиновано процењује и вреднује управљање ризицима, постојеће контроле и управљање организацијом.*

Такође, интерна ревизија представља једну од три кључне компоненте оквира интерне финансијске контроле у јавном сектору, и дефинисана је као „функционално независна и децентрализована интерна ревизија“ која врши преглед ефикасности интерних контрола.

Интерна ревизија организацији пружа подршку у остваривању циљева руководства ревизијом система финансијског управљања и контрола, те dobrим препорукама увећава вредност пословања. Интерна ревизија није исто што и инспекција. Она не кажњава и не санкционише.

Увођењем адекватног система интерних контрола и ревизије у систем одбране постиже се и обезбеђује ефикасно и

* miodrag841@gmail.com

** branko.tesanovic@fbsp.edu.rs

рационално трошење новчаних средстава којима се финансирају расходи одбране, с једне стране, и знатно се сужава простор за значајне неправилности, преваре, корупције и појаву разних облика организованог криминала, с друге стране.

Функција ревизије помаже менаџменту тако што указује шта није у реду у пословању субјекта и препоручује начин на који ће се створити претпоставке за квалитетније пословање. Ревизија представља: 1. инструмент менаџмент контролинга путем кога менаџмент организације сагледава где се налазе пропусти у организацији, 2. надзор над функционисањем рачуноводственог система и система интерне финансијске контроле.

Кључне речи: *интерна ревизија, саветодавна функција, финансијска контрола, помаже систему, унапређује пословање.*

Улога Сектора за буџет и финансије у интерној контроли и ревизији у Министарству одбране

Сектор за буџет и финансије¹ реализује финансијску и рачуноводствену функцију целокупног система одбране. Поред тога, Сектор за буџет и финансије, у оквиру своје надлежности, руководи радом финансијске службе и извршава следеће послове и задатке:

- припрема нацрте прописа из области финансијског пословања;
- припрема стручна упутства, инструкције и смернице за рад финансијске службе;
- планира, организује, извршава и контролише материјално-финансијско пословање,
- финансијску политику министарства,
- планира буџет одбране,
- планира, програмира, буџетира и спроводи финансијски план за потребе министарства,
- организује информациони систем из области планирања, финансирања и материјално-финансијског пословања,

¹ Министарство одбране Републике Србије, www.mod.gov.rs, 17. 9. 2019.

- учествује у припреми аката за израду критеријума за унутрашњу организацију и уређење финансијске службе Министарства одбране и Војске Србије и даје сагласност на коначан предлог организације финансијске службе,
- води посебну евиденцију о лицима финансијске службе, предлаже распоред и унапређење и одобрава попуно упражњених радних односно формацијских места финансијске службе,
- предлаже школовање и стручно усавршавање кадра финансијске службе у Министарству одбране и Војсци Србије,
- предлаже отварање и укидање подручна консолидованог рачуна трезора код Управе за трезор Министарства финансија Републике Србије (Трезор),
- израђује предлог прописа из свог делокруга,
- утврђује усаглашеност предлога кадровског плана са расположивим финансијским средствима,
- даје мишљење на предлог општих и појединачних аката из надлежности организационих јединица Министарства одбране и Војске Србије, сагласно пропису о начину припреме материјала и аката из надлежности министарства одбране и Војске Србије,
- предлаже развој информационог система за финансије и рачуноводство,
- припрема и израђује акта и документа која се односе на рад финансијске службе у припреми мобилизације, у току мобилизације и у рату,
- врши стручни надзор и контролу рада финансијске службе,
- уводи систем финансијског управљања и контроле у Министарство одбране,
- обавља и друге стручне послове под условима прописаним законом.

У вршењу наведених послова, организациона јединица Министарства одбране надлежна за буџет и финансије (Сектор за буџет и финансије) одређује тип каријере и даје сагласност за промену типа каријере лицима финансијске службе, затим даје оцену материјалног и финансијског пословања команди, јединица и установа Војске Србије и организационих делова Министарства одбране у складу са прописом о оцењивању организационих

делова Министарства одбране и Војске Србије, даје смернице за развој пословног информационог система и утврђује форму извештаја за потребе финансијског управљања и контроле.

Да би успешно реализовао ове, за систем одбране веома значајне надлежности, Сектор за буџет и финансије организован је према структури приказаној на слици 1.

Слика 1. Организација Сектора за буџет и финансије

Извор: Министарство одбране РС, www.mod.gov.rs, 17. 9. 2019.

Ова организација са становишта самог Сектора за буџет и финансије, као носиоца планирања и извршења планова у систему одбране, не би могла да извршавања ревизију пословања у систему одбране јер је и сама један од носилаца пословања овог система.

Наведена структура и организација Сектора за буџет и финансије не обезбеђује квалитетну реализацију свих надлежности, а поготово из домена контроле и анализе пословања и обезбеђења наменског и законитог трошења одобрених средстава. Квалитетном реализацијом ових надлежности створили би се одговарајући услови за савремену и ефикасну организацију рачуноводствене функције система одбране, што је такође у надлежности Сектора за буџет и финансије.

Међутим, пословање система одбране веома је комплексно, тако да органи финансијске службе нису у стању да прегледају и контролишу све материјално-књиговодствене исправе о променама стања покретних ствари у материјалним пословним књигама и евиденцијама покретних ствари Војске. Ова чињеница изузетно је важна, јер се на њој темељи став да је потребно институционализовати и ставити у употребу тело за ревизију пословања система одбране. То је и урађено новом систематизацијом, тако што је формиран Одсек за интерну ревизију. Из напред набројаних надлежности произилази да систем одбране преко Сектора за буџет и финансије, који обавља финансијску функцију, врши трансфер велике количине средстава на крајње кориснике па је стога оправдано увођење ревизорске функције и спровођење ревизије, како би се дао легитимитет односно повратна информација у вези с трошењем опредељених новчаних средстава.

Да ли је количина средстава која су одобрена по различитим задацима у систему одбране заиста и потребна, питање је на које контролна функција у оквиру Сектора за буџет и финансије не може дати одговор. Разлог за то је чињеница да се планирање у систему одбране започиње на тај начин што Управа за буџет и финансије Сектора за буџет и финансије врши упит и захтева достављање података о потребним новчаним средствима од потчињених организационих целина, на основу чега потчињене целине то спуштају на основни ниво. Основни ниво на темељу прорачуна стручних служби обједињено шаље потребе Сектору за буџет и финансије и тиме се ствара основа за планирање потреба по задацима.

Напред наведени послови и начин функционисања целокупног процеса планирања новчаних средстава, с једне стране, и реализација одобрених новчаних средстава, с друге стране, наметнули су потребу за увођењем система финансијског управљања и контроле и интерне ревизије пословања у систему одбране, како би се на основу резултата добијених спровођењем и једног и другог система, са независног становишта, могли донети закључци о ефикасности и спроводљивости процедура (од процеса планирања до реализације новчаних средстава) и правилности трошења буџетских средстава. Критички посматрано, у досадашњем периоду активност ревизије се сводила само на поједине сегменте послова-

ња система одбране, што је уједно и био највећи недостатак у функционисању и имплементацији саме интерне ревизије.

Међутим, спровођењем процеса ревизије у свим сегментима пословања система одбране, од процеса планирања до реализације одобрених средстава, омогућиће да ревизија пословања у систему одбране неће само вршити ревизију финансијских извештаја, већ ће вршити ревизију још у току процесу планирања, односно ревизију процеса планирања, како би се установила истинитост поступка у коме се планирају и одобравају средства у систему одбране па тек онда сагледавао процес утрошка тих средстава.

Оно што је новина и што финансијску службу у МО и ВС чини посебном у односу на остале службе, јесте чињеница да је Правилником о финансијском пословању дефинисано да Сектор за буџет и финансије, у оквиру своје надлежности, руководи радом финансијске службе, односно води посебну евиденцију о лицима финансијске службе, предлаже распоред, унапређење и одобрава попуну упражњених радних односно формацијских места финансијске службе. Међутим, у пракси се показало да Сектор за буџет и финансије само формално руководи напред наведеним надлежностима. У прилог томе говори и чињеница да не постоји вођење кадра финансијске службе, односно да нису уређене ранг листе, тако да се избор кадра за попуну и унапређење реализује на основу одлуке руководиоца кадра Сектора за буџет и финансије без примене одређених критеријума. Вођење кадра финансијске службе не врши се тако што се лица постављају и унапређују на основу искуства стеченог обављањем послова финансијске службе, радног искуства и нивоа образовања.

Улога Управе за буџет и Рачуноводственог центра

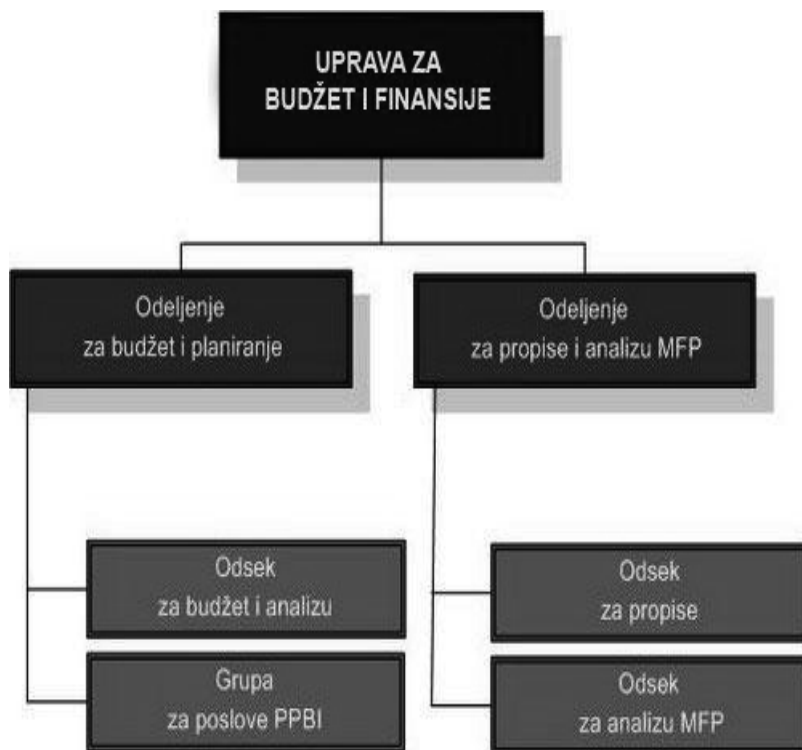
Управа за буџет је ужа организациона јединица Сектора за буџет и финансије и обавља послове који се односе на:

- припрему и израду предлога финансијског плана одбране,
- усклађивање исказаних потреба носиоца планирања (носиоца функције и конта економске класификације) са средствима за финансирање одбране утврђеним у буџету,

- припрему предлога решења о распоређивању средстава носиоцима извршења финансијских планова у оквиру одобрених апропријација,
- предлог за измену финансијског плана одбране,
- састављање консолидованих извештаја,
- израду анализа и информација из области финансијског пословања,
- израду предлога главног програма, праћење и анализу реализације програма, пројекта и активности главног програма,
- израду нацрта прописа из области финансијског пословања и припрему предлога за давање објашњења и мишљења за њихову примену,
- израду предлога упутстава и инструкција ради стварања услова за правилан рад лица на пословима материјалног и финансијског пословања,
- израду анализа о финансијском пословању јединица и установа Министарства одбране и Војске Србије и предлагање мера за побољшање стања и друге стручне послове из области нормативне регулативе и анализе материјалног и финансијског пословања.

На основу напред наведених надлежности и послова, произилази закључак да Управа за буџет, у координацији са Рачуноводственим центром Сектора за буџет и финансије, обавља целокупну финансијску функцију система одбране. Своје надлежности Управа за буџет извршава и реализује преко Одељења за буџет и планирање и Одељења за прописе и анализу материјално-финансијског пословања. Организација Управе за буџет и њених организационих јединица представљена је на слици 2.

Слика 2. Организација Управе за буџет

Извор: Министарство одбране Републике Србије, www.mod.gov.rs, 17. 9. 2019.

Управа за буџет Сектора за буџет и финансије Министарства одбране заједно са Рачуноводственим центром Сектора за буџет и финансије Министарства одбране носиоци су целокупне финансијске функције Министарства одбране и Војске Србије.

Поред Управе за буџет у оквиру Сектора за буџет и финансије, постоји и Рачуноводствени центар, као војна установа Министарства одбране организационо и функционално везана за Сектор за буџет и финансије Министарства одбране. Рачуноводствени центар обавља послове који се односе на²:

- материјално-финансијску контролу,

² Министарство одбране Републике Србије, www.mod.gov.rs, 17. 9. 2019.

- контролу обрачуна плата, пореза, доприноса и других личних примања, обрачун и исплату плата, накнада и других личних примања,
- вођење књиговодствене евиденције о стању и кретању средстава,
- послове платног промета,
- израду периодичних извештаја и информација за потребе финансијског извештавања,
- послове материјално-финансијске контроле документације за извршење расхода и прихода буџетских средстава у раз делу Министарства одбране,
- подношење захтева за плаћање расхода Управи за трезор и захтева за трансфер средстава којим се средства буџета из Министарства одбране преносе индиректним корисницима Министарства,
- сачињавање налога за исплату у оквиру одобрених средстава у буџету по наменама и по месечним квотама, књижење извршних судских решења у финансијском књиговодству,
- чување и архивирање материјално-финансијске документације и друге послове буџетског рачуноводства.

На нивоу Министарства одбране и Војске Србије постоји један јединствени Рачуноводствени центар, преко кога се обављају сви материјално-финансијски послови и који представља једну од важних контролних станица. Све организационе јединице Министарства одбране (МО) и Војске Србије (ВС), на целој територији Републике Србије, преко Рачуноводственог центра обављају своје материјално и финансијско пословање. Од 2005. године Рачуноводствени центар је увезан у систем Трезора, тако да се финансирање обавља као и за све буџетске кориснике у Републици Србији.

Рачуноводствени центар (РЦ) обавља значајну функцију у целокупном систему материјалног и финансијског пословања МО и ВС. Међутим, за пословање овакве институције од посебног су значаја стручност, искуство и квалитет кадра који обавља послове из надлежности РЦ. У последњих пар година, РЦ се одлучио за попуну радних места лицима која немају довољно радног искуства и нису радила у систему одбране, па не познају начин функ-

ционисања МО и ВС. Све то указује да је оваквим поступањем једним делом доведена у питање контрола документације, која се спроводи пре свих исплата. Лица која су постављена на радна места контролора нису прошла основну обуку у јединицама и установама Министарства одбране и Војске Србије. Из свега наведеног произлази закључак да РЦ располаже кадром који није стручно обучен за обављање послова из надлежности РЦ и да је у наредном периоду неопходно извршити реорганизацију и замену запослених на местима контролора лицима која су неколико година у систему и познају функционисање материјалног и финансијског пословања у систему одбране, а лица са недовољно искуства упутити у јединице на обуку и са њима спровести различите облике стручног усавршавања.

Улога Инспектората одбране у интерној контроли

Зачетак функције инспекције у одбрани забележен је у Краљевини Србији 1894. године, кад су уведени „инспекторати“, а 1911. године формирана је Главна инспекција целокупне Војске. Даљи развој уследио је у Краљевини Југославији кроз инспекције родова (1919–1923), Инспекцију земаљске одбране (1930) и Врховну инспекцију војне силе (1940).

У Федеративној Народној Републици Југославији формирана је Главна инспекција ЈНА (1949. године), затим је преформирана у Главну инспекцију Оружаних снага Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (1967. године), односно Главну инспекцију народне одбране (1970. године). Инспекторат одбране формиран је на основу Наређења председника Савезне Републике Југославије од 22. фебруара 2002. године и одлуком Врховног савета одбране од 15. марта 2003. године. Законом о министарствима од 15. маја 2007. године Инспекторат одбране је дефинисан као орган управе у саставу Министарства одбране, а садашња структура устројена је у мају 2011. године.

Субјекти код којих се врше инспекције (контроле) јесу:

- организационе јединице Министарства одбране и Генералштаба Војске Србије,
- команде, јединице и установе Војске Србије,
- установе Министарства одбране,

- предузећа наменске индустрије,
- велики технички системи од значаја за одбрану.

Све контроле и оцењивања у оквиру Инспектората одбране (ИО) и које ИО спроводи, подељене су по обиму, врсти и начину извршења.

По обиму:

- потпуна – нема примене узорковања, контролише се 100% популације,
- делимична – примењује се узорковање.

По врсти:

- редовна – обавља се по динамици утврђеној за одређене организационе јединице,
- ванредна – обавља се мимо утврђене динамике, по указаној потреби или из неких других разлога,
- повратна – поновљена контрола са циљем утврђивања степена имплементације закључака контролора наведених у решењу о отклањању недостатака.

По начину извршења:

- најављена – као што сам назив каже, јединицама, командама и установама система одбране саопштава се време контроле неколико месеци унапред,
- ненајављена – контрола се обавља без претходног упознавања јединица, команди и установа система одбране са временом обављања контроле.

Инспекторат одбране спроводи све наведене врсте контрола. Међутим, у пракси се највише спроводе и реализују најављене и редовне контроле. Код таквих контрола јединице МО и ВС имају могућност и довољно времена да се припреме за област која је наведена као предмет контроле. Тако се оставља могућност занемаривања осталих сегмената пословања и јединице су само оријентисане на уређење области пословања која је предмет контроле. Из тих разлога потребно је спроводити што већи број ванредних и ненајављених контрола. Тако би се стекла реална и транспарентна слика тренутног функционисања система и нивоа извршења постављених задатака. Дакле, у суштини је неопходно спровести већи број ненајављених и ванредних контрола како би се стекао увид у стварну слику пословања система одбране, без могућ-

ности да се поједини сегменти пословања посебно припремају, јер се на тај начин не приказује слика стварног стања.

Да би успешно реализовао ове надлежности, које су за систем одбране веома значајне, Инспекторат одбране је организован према структури приказаној на слици 3.

Слика 3. Организација Инспектората одбране

*Извор: Министарство одбране Републике Србије,
www.mod.gov.rs, 17. 9. 2019*

Мисија Инспектората одбране ја да у сваком тренутку обезбеди реалну и транспарентну слику тренутног стања у систему одбране, ефеката појединачних конкретних одлука и степена оперативне способности, организованости, опремљености и оспособљености субјеката одбране за извршавање наменских задатака. На основу овако представљене мисије конципирана је структура ИО (слика 3) и дефинисане су поједине функционалне надлежности сваке од наведених организационих целина. Можемо закључити да ИО у складу са својим надлежностима обавља контролу пословања свих делова система одбране и врши надзор и контролу над поштовањем закона, прописа, стандарда, норматива и слично, током обављања редовних активности – пословања појединих делова система одбране.

Уколико посматрамо наведену организацију ИО, можемо констатовати да постоји организационо уређење које обезбеђује

спровођење контроле свих области пословања у систему одбране. Међутим, у пракси је ситуација мало другачија. Конкретно, ИО са постојећим кадровским капацитетима није у могућности да у току једне године сагледа и спроведе контролу пословања у оперативним јединицама Министарства одбране (ОЈМО) и Војске Србије по свим областима пословања. Контроле се спроводе према утврђеном плану контрола за дату годину, у коме су наведене ОЈМО и ВС код којих ће се спровести контрола пословања, односно наведена је област пословања која ће бити предмет контроле. Из наведеног произилази да ИО са постојећим кадровским капацитетима није у могућности да спроведе контролу пословања у великом броју ОЈМО и ВС. Догађа се да неке кључне области пословања дуго не буду предмет контроле, због чега изостаје реална и транспарентна слика пословања система одбране.

Улога Одсека за интерну ревизију Министарства одбране

Одсек за интерну ревизију је ужа унутрашња организациона јединица Министарства одбране, која је ван Сектора за буџет и финансије и ван Секретаријата Министарства одбране и директно је потчињена министру одбране. Одсек за интерну ревизију врши преглед усклађености са постојећим финансијским прописима, инструкцијама и процедурама, процену делотворности интерних контрола и процену делотворне употребе средстава, преглед поузданости и интегритет начина на који се воде евиденције и извештавање, преглед и предревизију рачуноводствених извештаја, испитивање нерегуларности, правилност наплате прихода и њихову евиденцију, безбедност имовине и њен попис, односно инвентарисање.

Одсек за интерну ревизију система одбране има обавезу да изради Повељу интерне ревизије, као и Стратешки план ревизије за период од три године. Наведена документа су израђена и њиховом применом омогућава се остваривање постављених циљева организације, утврђивање приоритета и обезбеђење ефикасног и ефективног коришћења расположивих ресурса. Стратешки план интерне ревизије заснива се на ревизији система, а реализује се кроз годишње планове у којима се за конкретну годину детаљније

планирају области које могу бити предмет ревизије, усавршавање кадра, ресурси и др.

Одсек за интерну ревизију спроводи ревизију система одбране. Интерна ревизија представља новоуспостављени облик надзора у Министарству одбране чији ће се ефекти осетити у наредном периоду. Одсек за интерну ревизију треба да спроводи активности које ће пружати објективно професионално мишљење саветодавног карактера, са основном сврхом да допринесе унапређењу пословања Министарства одбране.

Спровођење интерне ревизије, преко Одсека за интерну ревизију, помоћи ће организацији да оствари постављене циљеве тако што ће систематично и дисциплиновано процењивати и вредновати систем управљања ризицима и систем контроле и управљања организацијом. Опште је мишљење да руководство Министарства примењује концепт управљачке одговорности и да од свих облика контрола у систему очекује да му помогну у обављању својих задатака, односно да помогну Министарству да оствари своје циљеве послујући на исправан, економичан, ефективан и ефикасан начин.

Министарство одбране, на основу Стратегије развоја интерне финансијске контроле у јавном сектору и других нормативних аката који уређују област интерне ревизије које је објавило Министарство финансија, а у циљу идентификовања кључних области ревизије, можемо посматрати кроз следеће системе:

- планирање и припрема буџета,
- извештавање и рачуноводство,
- јавне набавке,
- плате и друга лична примања,
- приходи и
- информациони системи.

Овакво идентификовање кључних области ревизије извршено је имајући у виду специфичности, сложеност, проблеме и величину система одбране. Спровођење интерне ревизије у овим областима омогућиће сагледавање начина пословања и указати зашто је важно да адекватно идентификујемо те специфичности и проблеме система и благовремено предузмемо све расположиве мере за њихово превазилажење; другим речима, помоћи ће да се

на ефикаснији, економичнији и ефективнији начин остваре постављени циљеви.

Такође, приликом идентификовања кључних области ревизије и посматрањем Министарства одбране кроз напред наведене системе, полазило се и од процене ризика. Области су идентификоване у односу на ризике којима су изложене, тако да су у области са високим ризиком сврстане јавне набавке, плате и друга новчана примања, у области са средњим ризиком сврстани су приходи, а у области са ниским ризиком укључени су планирање и припрема буџета, извештавање и рачуноводство.

Литература

1. Тешановић Б. (2014). *Економија логистике одбране*, Медија центар, Београд.
2. Андрић М. (2002). *Ревизија рачуноводствених извештаја*, Суботица.
3. Андрић М. (2004). *Ревизија рачуноводствених извештаја*, Суботица.
4. Андрић М., Крсмановић Б., Јакшић Д. (2004). *Ревизија теорија и пракса*, Економски факултет Суботица.
5. Arens A. A., Loebbecke J. K. (1997). *Auditing – An Integrated Approach*, Prentice Hall, New Jersey.
6. Богићевић М. (2008). Мониторинг – компонента система интерних контрола, *Билтен Удружења интерних ревизора Србије*, број 2.
7. Чалија Н. (2005). *Државна ревизија и њено институционално уређење*, 36 симпозијум СРРС, Београд.
8. Јовановић М., Годоровић Ј. и др. (2003). *Финансијска теорија и политика*, Економски факултет, Ниш.
9. Јокић Д. (2004). *Трговачко предузетништво*, Графичар, Ужице.
10. Милојевић Д. (2006). *Ревизија финансијских извештаја*, Факултет за трговину и банкарство, Београд.
11. Милуновић М. (2011). *Перспективе развоја интерне ревизије у Србији*, Докторска дисертација, Мегатренд универзитет, Београд.

12. Костић Р. (2009). *Мозгућност примене система планирања, програмирања и буџетирања у Систему одбране – на примеру Републике Србије*, Магистарски рад, Економски факултет, Београд.
13. Леко В., Леко Д. (2008). *Методологија државне ревизије јавних средстава*, Економски институт, Београд.
14. Мајсторовић А. (2006). *Ревизија пословања система одбране*, Докторска дисертација, Универзитет „Браћа Карић“, Београд.
15. Костић Р. (2016). *Функција ревизије извршења финансијског плана одбране*, Докторска дисертација, Министарство одбране, Универзитет одбране, Војна академија.

Internal Control and Audit system in the Ministry of Defense and Serbian Armed Forces

***Abstract:** Internal audit is an independent activity that provides an objective professional opinion of advisory character (recommendations on how to improve the functioning of the system), with the purpose of contributing to the improvement of the organization's business. It assists the organization in achieving its goals by systematically and disciplinedly assessing and evaluating risk management, existing controls and management of the organization.*

Also, internal audit is one of the three key components of the public sector internal financial control framework, and is defined as a "functionally independent and decentralized internal audit" that reviews the effectiveness of internal controls.

Internal audit provides support to the organization in achieving management goals through auditing financial management and control systems, and enhances business value through good recommendations. Internal audit is not the same as inspection! Internal audit does not penalize or sanction!

The introduction of an adequate system of internal controls and audits into the defense system achieves and ensures the efficient and rational use of funds to finance defense expenditures, on the one hand, and on the other hand significantly narrows the space for significant irregularities, frauds, corruption and the appearance of various forms organized crime.

The audit function assists management inasmuch as it indicates what is wrong with the entity's business and provides recommendations on how to create the preconditions for a better business. The role of the audit is that it represents: 1) the management controlling instrument used by the management of the organization to determine where the organization's failures are located; 2) the control over the functioning of the Accounting and Internal Financial Control system.

This form of control involves the organization, policies and procedures used by budget users to ensure that the tasks entrusted to them are performed. It verifies that the resources used in the execution of tasks within the competence of the budgetary beneficiary have been used in accordance with the set goals.

Keywords: *Internal audit, advisory function, financial control, help system, improve business.*

дерадикализацији жена, религијској едукацији и укључивању жена у процесе дерадикализације и креирања противтерористичких стратегија.

Кључне речи: *ислам, џихад, исламске терористичке организације, жене терористи, Западни Балкан.*

Увод

Тероризам је један од најистраживанијих феномена у међународним односима и студијама безбедности, а опет постоје бројни аспекти ове појаве који нису привукли довољну пажњу истраживача. Један од њих јесте постојање жена терориста, њихова улога и значај за деловање савремених терористичких организација. Жене се најчешће посматрају као ситуациони актери, односно као *затечене* или *ухваћене* у околностима које су у вези са тероризмом, уместо као пуноправни чланови терористичких организација. Студије о тероризму традиционално су фокусиране на мушкарце, што је последица културних образаца који жену представљају као симбол материнства, пожртвованости и скромности, али и постојећих стереотипа да у конфликтима жена не може имати значајну улогу, већ се њен примарни допринос огледа у томе да пружа подршку борцима и рађа и одгаја нову генерацију ратника. Међутим, учешће жена у терористичким организацијама није нов феномен, а њихов значај, ангажованост и заступљеност никако није занемарљива, чиме се ова област квалификује као релевантна за научна истраживања.

Последњих година видимо еволуцију учешћа жена у терористичком деловању које се са секуларних питања помера ка верским, најчешће у вези са исламом. Врло је битно срушити стереотип да су жене које приступају исламским екстремистичким организацијама вођене материјалним или финансијским поривима. Таквих случајева можда и има, али жене преваходно, баш као и њихови мушки саборци, на блискоисточна ратишта крећу вођене феноменом џихада, како би испуниле своју верску дужност и обезбедиле себи место у рају. Пресудан утицај на њих има ригидно вахабистичко тумачење исламске религије. За разумевање оваквог проблема неопходно је проучавање политикологије религије, научне дисциплине која се бави утицајем религије на политику, као и

политике на религију, са посебним освртом на односе субјеката политике у ужем смислу, према религији и верским заједницама¹.

Статус жена у исламу

Статус и права жена у исламу питања су око којих се одувек водила озбиљна полемика, чак и међу исламским теоретичарима. У предисламској Арабији статус жена је био веома лош, ишло се чак дотле да су се женска деца по рођењу жива закопавала јер су представљала срамоту (Човић, 2010: 348). Куран такве поступке осуђује ајетима 58 и 59, суре *Ал Нахл*: „И кад се неке од њих јави да му се родила кћи, лице му потамни и постаје потиштен“ (Куран, 16: 58), „крије се од људи због несреће која му је дојављена; да ли овако презрен да је задржи или да је у земљу зарови? Како ружно они просуђују!“ (Куран, 16: 59). Са доласком пророка Мухамеда, статус жене се у старту променио набоље, јер је таква пракса постала забрањена (Tahir, 2004: 51). О статусу жена у исламу говоре бројни ајети Курана, најсветије књиге свих муслимана, али и хадиси, тј. поуке, речи и дела Мухамеда и његових сабораца (ахбаба), о најразличитијим аспектима људског живота, који важе за други најзначајнији извор код муслимана.

Као пример који доказује да жена може имати одређена права у исламу, навешћемо ритуал куповине младе, који муслимани називају *ел махр*. За разлику од европске праксе, у којој се симболична вредност даје породици младе, у исламу она припада самој млади, тако да у случају развода брака она са собом односи оно што је добила. Сура 4 Курана која носи назив *Ал Нуса*, или у преводу са арапског језика – *жене*, у ајету 24 о овом феномену каже: „...А женама вашим с којима сте имали брачне односе подајте вјенчане дарове њихове као што је прописано. И није вам грехота ако се, послвије одређеног вјенчаног дара, с њима нагодите. Алах заиста сва зна и мудар је“ (Куран, 4: 24). Муслиманка има право и на развод (*talaq*), али само под условом да за то има ваљан разлог. Неки од таквих случајева су, на пример, ако њен муж пређе у другу веру или једноставно није истински верник, ако се огрешио о неке исламске норме па стога и она трпи штету на вер-

¹ Видети више о научној дисциплини Политикологија религије: Jevtić, M. (2007). *Political Science and Religion*, Politics and Religion Journal, Vol. 1.

ској основи, у случају да мушкарац жени физички и морално постави неподношљив у тој мери да она са њим више не може живети, да током заједничког живота жена у континуитету и неоправдано трпи физичку или психичку тортуру од стране свог мужа, ако муж не испуњава своје обавезе према жени, дакле, ако је не издржава, не посвећује јој пажњу, не дели постељу са њом, не живи с њом под истим кровом...²

Међутим, ако жена нема оправдан разлог, њој није дозвољено да тражи раставу брака, чак се и на такав њен захтев гледа као на грех. Наведимо као пример хадис који се помиње у бројним врло поштованим збиркама, попут Тиримизи, Ибн Хибан и другима, који каже: „Која год жена затражи развод од свога мужа без шеријатски оправданог разлога – џенетски мирис је таквој жени забрањен!“³ Битно је напоменути да жена у исламу има право и на наследство. Истина је да њој припада знатно мање него мушкарцу, али исто тако, муслиманка је у породици ослобођена од свих финансијских обавеза. Пре него што се уда, о њој се брину отац или браћа, а касније бригу о њеној егзистенцији, као и егзистенцији целе породице, преузима муж или син. Мушком наследнику припада већи део наследства како би био способан да извршава своје обавезе⁴. Куран у једном од ајета о томе каже: „Алах вам наређује да од дјете ваше – и мушком припадне толико колико двјема женским. А ако буде више од двије женских, њима – двије трећине онога што је оставио, а ако је само једна њој – половина. А родитељима, свакоме посебно – шестина од онога што је оставио, ако буде имао дијете; а ако не буде имао дјетета, а насљеђују га само родитељи, онда његовој матери – о трећина. А ако буде имао браће, онда његовој матери шестина“ (Куран 4: 11).

Ислам је доста допринео развоју права жена, од објекта је од ње направио појединца који има своја права (Беговић 1936: 65). Један од ајета Курана о томе каже: „Вјерници, забрањује вам се да жене као ствари насљеђујете, преко воље њихове, и да им тешкоће причињавате, с намјером да нешто од онога што сте им дарова-

² Више погледати на сајту: <https://www.n-um.com/kada-zena-moze-traziti-razvod-braka-1/>, приступљено 5. 2. 2020.

³ Исто, приступљено 5. 2. 2020.

⁴ <https://www.n-um.com/odgovori-na-zablude-o-islam-u-nasljedstvo-dr-zakir-naik/>, приступљено 5. 2. 2020.

ли присвојите, осим ако буду очито згријешиле. С њима лијепо живите! А ако према њима одвратност осјетите, могуће је да је баш у ономе према чему одвратност осјећате Алах велико добро дао“ (Куран, 4: 19). Међутим, поред свих права која жена ужива у исламу, њен статус је у већини случајева врло тежак, стога предрасуде које имамо о положају муслиманки добијају потврду, поготово у исламским срединама које су ригидније (Човић, 2010: 350).

У исламу је полигамија оправдана тврдњом да мушкарац треба да има што више потомака, са женама које и не морају бити муслиманке, што доприноси ширењу вере и заједнице. Куран о томе каже: „Жените се оним женама које су вам допуштене, са по две, са по три и са по четири! А ако страхујете да нећете праведни бити, онда само једном“ (Куран, 4: 3). Глас мушкараца на суду вреди колико двеју жена, а Куран о томе каже: „...И наведите два свједока, два мушкараца ваша, а ако нема двојице мушкараца, онда једног мушкараца и двије жене, које прихваћате као свједоке. Ако једна од њих двије заборави – застрани, нека је друга подсјети“ (Куран, 2: 282).

Једна од пракси у исламу је и да у случају развода жена мора чекати три месеца пре него што се поново уда, како би била сигурна да није трудна са бившим мужем: „Распуштенице нека чекају три мјесечна прања; и није им допуштено крити оно што је Алах створио у матерницама њиховим, ако у Алаха и у онај свијет вјерују...“ (Куран, 2: 228). У случају смрти мужа, жена мора чекати четири месеца и десет дана, пре него што ступи у однос са другим мушкарцем, што је такође утемељено у Курану: „Они који од вас умру остављајући жене своје, њихове жене су дужне чекати четири мјесеца и десет дана“ (Куран, 2: 234).

Највише контроверзи и расправа, чак и међу врхунским познаваоцима шеријата, свакако изазива тврдња да је легитимно да муслиман удари своју жену, *ако је то заслужила*. Постоје бројна тумачења ове тврдње, о којој Куран каже: „Мушкарци воде бригу о женама зато што је Алах дао предност једнима над другима и зато што они троше иметке своје. Због тога су честите жене послушне и за вријеме мужевљева одсуства воде бригу о ономе о чему требају бригу водити, јер и Алах њих штити. А оне чијих се непослушности прибојавате, ви посавјетујте, а онда се од њих у посте-

љи раставите, па их и ударите; а кад вам постану послушне, онда им зулум не чините!“ (Куран, 4: 34). Либералнији тумачи исламске вере настоје да ову тврдњу ублаже, да јој нађу оправдање, па и да је негирају, али чињеница је да у Курану пише да мушкарац сме подићи руку на жену, а оно што је наведено у светој књизи неоспорно је и то не може оспорити ниједан муслимански верник.

Наведени су само неки од примера који говоре о положају жена у исламу. Из свега наведеног можемо закључити да жена у исламу није једнака са мушкарцима, али није ни потпуно без права. Једнакост постоји само у томе што оба пола пред Алахом морају бити понизна. Њихови задаци на земљи су различити и то се мора имати у виду⁵. Уосталом, и сам Куран о томе каже: „Ви нећете моћи потпуно једнако поступати према женама својим ма колико то желели...“ (Куран, 4: 34)

Жене и цихад

Феномен цихада један је од најчешће анализираних појмова у међународној политици и пракси, али опет представља непознаницу, и само његово дефинисање многе доводи у забуну. Томе сведочи и изјава проф. Валида Фареса, једног од највећих светских стручњака за питања исламског фундаментализма и блискоисточне политике. Он наводи да је после разговора са 1.200 предавача на бројним америчким универзитетима, стручњацима за ислам од Оксфорда до Харварда, дошао до закључка да они готово уопште не познају значај и суштину појма цихада. Највећи број њих овај феномен види као „бенигну духовну традицију попут јоге“ (Фарес, 2018: 29–30). Цихад се најпотпуније може дефинисати као „систем свих акција и поступака на индивидуалном и колективном плану, које муслимани чине у циљу јачања исламске религије и ширења заједнице верника“ (Јевтић, 1989: 10).

Улога жена у цихаду увек је стављана у други план, што је генерално погрешан приступ. Жене су кроз историју биле врло активне у *борби на Божјем путу*, а то потврђује и њихов број у Сирији и Ираку. Кључно је разумети да жене на *света ратишта*, баш као и њихови мушки саборци, одлазе инспирисане вером –

⁵ <https://www.islam-iznutra.com/islam-iznutra-o-knjizi-i-atoru/zena-u-islam/>, приступљено 5. 2. 2020.

учешће у цихаду, чији је циљ обнова панисламског халифата као у време пророка Мухамеда, њихова је верска обавеза (Вукелић, 2018: 118–120). Улога жена у цихаду можда је и већа него што је имају њихови мушки саборци. Истражујући улогу које су жене имале у савременим цихадистичким организацијама, можемо увидети да су оне биле врло активне у ширењу цихадистичке идеологије, регрутацији других цихадиста, и то углавном жена, и стварању цихадистичких савеза путем стратешких бракова. Жене су пратиле своје мужеве који су одлазили на ратиште, учествовале у прикупљању финансијских средстава, преносиле поруке и оружје, рађањем допринеле узгоју нове генерације Алахових ратника, али и активно учествовале у борбеним дејствима (де Лид, 1: 2018). Бројни медији наводе да у оквиру Исламске државе постоје и бригаде које су састављене искључиво од жена.

Методи радикализације жена

Простор Западног Балкана најчешће се анализира у оквиру Западне Европе, па се у складу с тим наводи податак да између 10 и 15% укупног броја цихадиста Исламске државе чине жене (Mietz, 2016: 4). Како би се утврдио опсег овог проблема, потребно је установити број жена из сваке државе засебно које су се прикључиле Исламској држави, што је проблематично из више разлога. Пре свега, упитна је поузданост података због методологије прикупљања ових података и легитимитета извора из којих се подаци преузимају. Како Миц примећује, „подаци представљају распоне који се тренутно налазе у различитим медијским изворима, аналитичким извештајима и владиним подацима“ (Mietz, 2016: 4), односно представљају средњу вредност података прикупљених из различитих извора: медијских извештаја, владиних података, као и података прикупљених од стране невладиних организација и сл., чији кредибилитет не може бити потврђен. Анализом научних радова и извештаја примећујемо да се ове бројке најчешће наводе у радовима објављеним до 2016. године, да би последњих година, када се сусрећемо са повратком тих истих жена у матичне државе и чињеницом да су неке од њих погинуле, опао број радова у којима се износе такве бројке. Аутори ових радова најчешће нису истраживачи са ових простора па, када је реч о државама Западног

Балкана, тзв. Косово се увек анализира засебно од матичне државе Србије, што све резултира непоузданим подацима.

Табела 1: Приказ броја жена и укупног броја лица са територије Западног Балкана који су отишли у Сирију и Ирак из три извора⁶

Западни Балкан	Извор 1		Извор 2		Извор 3	
	Број жена до 2016.	Укупан број људи до 2016.	Број жена 2012-2017.	Укупан број људи 2012-2017.	Број жена април 2013-јун 2018.	Укупан број људи април 2013-јун 2018.
Албанија	13-29	90-150	13	109	29-35	144-150
Босна и Херцеговина	36	192-340	63	240	61	323
Хрватска	1-4	1-6	нема података	нема података	4-5	7
Тзв. Косово	42	100-232	48	303	55	359
Северна Македонија	1	12-146	14	154	15	155
Црна Гора	Н/А	13-30	5	23	5	27
Србија	1	50-350	12	49	12-15	59

Табела 1 представља приказ броја жена и укупног броја лица са територије Западног Балкана која су отишла у Сирију и Ирак из три различита извора, али је довољно репрезентативна да прикаже проблематику непоузданости и неконзистентности података. Како аутори приказују различите периоде, али не и методологију прикупљања података, не може се са сигурношћу утврдити ни да ли је дошло до преклапања података, односно обједињавања, ни који су трендови одласка лица. Из наведених података можемо закључити само да жене одлазе у Сирију и Ирак, као и да њихов број у односу на укупан број лица није занемарљив, што имплицира да противтерористичке стратегије морају бити родно

⁶ Извори: Mietz, E. (2016). What about the women? Understanding and Addressing the Problem of ISIS Female Recruitment in the Western Balkans. Beograd: BCBP, p. 4; Azinović, V. (2018). Regional Report: Understanding violent extremism in the Western Balkans. British Council: Extremism Research Forum, p. 4; Cook, J., Vale, G. (2018). From Daesh to “Diaspora”: Tracing the Women and Minors of Islamic State. London: International Centre for Study of Radicalisation, p. 16.

осетљиве и уврстити мере и активности које се односе искључиво на жене.

Супротстављање тероризму подразумева низ проактивних и реактивних мера државе с циљем спречавања учешћа појединаца у терористичким активностима и деловању терористичких организација. Једна од полазних тачака превентивног деловања јесте разумевање процеса радикализације. *Радикализација* означава „процес путем којег особа мења своје понашање и почиње да подржава тероризам или друге форме екстремизма које воде ка тероризму“ (Annex A: Glossary of Terms, 2011: 108). Анализа комплексног проблема радикализације обухвата идентификацију циљне популације, начин успостављања контакта и комуникације, односно места и амбијента у коме се овај процес реализује и лица која спроводе радикализацију.

Области друштвеног живота у којима се испољава висок ризик од радикализације јесу интернет, џамије, разне верске организације, невладине организације, сектор едукације и здравства, казнено-поправне институције и добротворни сектор (Roots of Violent Radicalization, 2012: 13). Радикализација има исти циљ неvezано за пол потенцијалне мете, али постоје извесне специфичности у коришћеним методама с обзиром да терористичке организације развијају пропаганду и стратегије регрутације циљно усмерене ка женама. Када је реч о простору Западног Балкана, радикализација жена врши се посредством различитих извора, а у највећем броју посредством интернета и личних контаката са лицима из непосредног окружења, док се мањи број односи на деловање невладиних организација и џамија.

Као јефтино, анонимно средство са широким приступом, *интернет* је постао веома значајан ресурс за ширење терористичке пропаганде, пружања информација и инструкција појединцима који не би могли на други начин да ступе у комуникацију са терористима. Исламска држава је развила низ медијских активности усмерених ка женама, обећавајући им посвећене мужеве-муџахедине, дом у халифату и могућност испуњеног живота у складу са шеријатом. У ту сврху регрутација се врши посредством низа платформи: веб-сајтова, друштвених мрежа, блогова, форума и онлајн магазина. *Веб-сајтови* пружају иницијалне информације о терористичким групама, циљевима и активностима. У државама ре-

гиона постоје бројни сајтови на којима се може пронаћи обиље информација у вези са Исламском државом, и то на локалним језицима, а где се могу пронаћи и делови посвећени женама⁷. Терористи су увидели потенцијале видео-сајтова, попут Јутјуба, који су визуелни, не захтевају познавање арапског језика и пружају могућност остављања коментара посредством којих регруттери могу ступити у даљу комуникацију са женама које искажу интересовање. Жене које се са исламом упознају путем веб-сајтова често имају питања и недоумице за чије им је решавање потребна интензивнија комуникација. Из тог разлога посећују *блогове и форуме*, где могу да поставе питања или разреше сумње. Тако ова места постају кључна тачка трансформације жена и њиховог прихватања ислама (Ћурчић, Кешетовић, 2017: 183). *Друштвене мреже* имају виталну улогу у регрутовању нових чланова јер омогућавају терористима да дођу до до циљне популације и виртуелно *покуцају на врата*, за разлику од старијих верзија веб-сајтова где су морали да чекају да се посетиоци сајтова њима први обрате (Weimann, 2014: 3). У ту сврху, регрутација жена започиње посредством Фејсбука, Твитера и других глобалних мрежа, а наставља се путем енкриптованих апликација попут Вотсапа и Телеграма. Регруттери жена су друге жене које имају сложен задатак: да онлајн приступе другим женама које су показале интересовање за ислам и радикализују их, или да их чак преобрате у ислам и омогуће им логистичке информације како да из региона Западног Балкана отпутују у Сирију и Ирак. На интернету је могуће пронаћи онлајн *магазин* намењене женама, међу којима су најпознатији Ал Каидин „Ал Шамика“ и магазини „Дабик“ и „Румија“ које је публиковала Исламска држава.

Лични односи са лицима из непосредног окружења представљају веома значајан фактор радикализације, па су жене из региона које су путовале у Сирију и Ирак најчешће путовале у пратњи мужа. Узрок ове појаве треба тражити у хијерархијској, традиционалној породичној структури у којој се очекује да жена прати свог мужа (Speckhard, Shajkovci, 2016). Такође, са радикализованим мушкарцем у халифат могу отпутовати и његова мајка, ћерке и сестре, а посебно је погубно што, након радикализације, жене на пут

⁷ Пример постојања „женског кутка“ на сајту <http://tewhid-dawa.blogspot.com/search/label/Zenski>

одлазе са својом децом. Из тих разлога, постојеће породичне везе су значајан фактор који је потребно анализирати јер, уколико је мушки члан породице већ радикализован, постоји опасност да ће радикализовати женске чланове своје породице. Други идентификован фактор радикализације јесу социјални односи, односно концепт „сестринства“. Муслиманке које представљају мањински народ у својој држави или граду могу проћи процес преиспитивања идентитета и припадности датом друштву, нарочито уколико једине носе хиџаб или никаб. Потрага за значењем, сестринством и идентитетом може их навести на пут у Сирију и Ирак (Saltman and Smith, 2015: 15).

Такође, на радикализацију, како мушкараца тако и жена, знатно утичу и проповеди радикалних имама у локалним џамијама, који их охрабрују да се упуте на ратиште и дају допринос борби за ислам, јер је то њихова верска обавеза. На територији Западног Балкана постоје бројне *вахабистичке џамије* у којима се верници регрутују за оружани џихад. Познат је случај Шефкета Краснићија, имама Велике џамије у Приштини, који је подстицао вернике да путују у Сирију и Ирак и да се прикључе борби за стварање новог халифата. Случајеви регрутације забележени су и у Гњилану, Пећи, Качанику али и другим џамијама широм Космета (Вукелић, 2018: 112–113). Вахабистичке џамије постоје и на територији Северне Македоније. Бивши скопски муфтија Ибрахим Шабани више пута је истицао да на територији ове бивше југословенске републике вахабити држе под контролом Хатунџук џамију, а присутни су и у Иса Беговој, Тутунсуз и Јахја пашиној џамији (Вукелић, 2018: 141). Вахабистичке џамије распрострањене су и по БиХ и другим срединама на Балкану које су насељене муслиманима. За ширење оваквих верских објеката заслужне су бројне фондације са седиштем у Саудијској Арабији, Катару и другим заливским земљама у којима је заступљена неосалафистичка, тј. вахабистичка идеологија⁸.

Међутим, треба имати у виду да се радикализација најчешће врши дејством више метода симултано, што је резултовало великим бројем радикализованих жена. Претња по безбедност држава Западног Балкана која потиче од жена терориста је реална и ре-

⁸ <https://www.nytimes.com/2016/05/22/world/europe/how-the-saudis-turned-kosovo-intofertile-ground-for-isis.html>, приступљено, 5. 2. 2020.

флектује се на најмање три начина: (1) деловањем терористкиња као регрутера нових чланица; (2) могућношћу да се радикализоване и обучене жене из региона, које су биле у Сирији и Ираку, врате у регион и наставе своје активности, односно постану „спавачи“; (3) могућношћу да терористкиње које немају претходне конекције са простором Западног Балкана у овом региону изведу терористички напад (Ćurčić, 2017: 77).

Превенција и дерадикализација као одговори државе и друштва

Превенција у смислу противтерористичког деловања подразумева „умањење или елиминацију ризика од ангажовања појединаца у терористичком деловању. То подразумева идентификацију појединаца подложних насилном екстремизму и реализацију активности које ће поменуте појединце скренути са пута радикализације“ (Annex A: Glossary of Terms, 2011: 108). Дакле, превентивно деловање државе обухвата низ мера и активности које за циљ имају да спрече појединца да се прикључи терористичком деловању или га на други начин подржи. Истовремено, држава предузима низ активности с циљем откривања, сузбијања и санкционисања лица која се баве терористичким деловањем. Ове активности државе реализују се кумулативно на два нивоа: први подразумева сарадњу обавештајних служби, полиције о правосуђа на откривању, идентификацији и процесуирању лица која учествују у деловању Исламске државе, а други у допуну кривичног законодавства и криминализацију регрутовања и одласка држављана на страна ратишта (Драгишић, Ћурчић, 2016: 156).

Све државе Западног Балкана, изузев Хрватске, уврстиле су у своје кривично законодавство дела која санкционишу учешће њихових држављана у оружаном сукобу у страни држави, као и организовање таквог учешћа. То је учињено током 2014. и 2015. године, када је дошло до повећања броја лица која одлазе првенствено у Сирију и Ирак, али и у Украјину. Хрватска је, као чланица Европске уније, следила препоруке Директиве Парламента ЕУ и Већа ЕУ из 2017. године о сузбијању тероризма, па је 2018. године модификовала чињенични опис кривичних дела финансирања тероризма, регрутовања за тероризам, обуке за тероризам и путо-

вања у сврху тероризма (Даген, 2019: 139). Увођењем предметних дела у кривична законодавства држава региона створени су правни услови за санкционисање лица која изврше ова дела, али се поред циљева репресије остварују и циљеви генералне превенције кроз претњу казном као средство одвраћања од вршења кривичног дела. Међутим, иако криминализација ових дела представља добру полазну основу, она није довољна да сузбије ову друштвену опасност. Петровић примећује да су измене у законодавству и усвајање стратешких докумената према моделима који већ постоје у ЕУ вршене ради усклађивања државних политика са политиком ЕУ и испуњавања међународних обавеза, док се мало пажње посвећује економским и политичким факторима који утичу на настапак и ширење екстремизма (Петровић, 2018: 2). Миц анализира и друге разлоге што кривично законодавство не треба да буде једини одговор на појаву исламског екстремизма и тероризма, с посебним освртом на појаву учешћа жена. Наводи да полиција и судови не поседују довољно знања како да се супротставе појави жена у терористичким и екстремистичким групама. Затворске казне не пружају могућност женама које су разочаране халифатом и које схватају озбиљност својих поступака да одбаце насилни екстремизам. Такође, претња затворском казном обесхрабрује жене које желе да побегну и да се врате у матичну државу (Mietz, 2016: 14).

Дакле, системске активности државе на сузбијању насилног екстремизма и тероризма јесу неопходне, али не и довољне. Из тог разлога потребно је реализовати читав низ активности које ће утицати на умањење услова који погодују екстремизму и тероризму, али и спровести дерадикализацију постојећих чланова. *Дерадикализација* се дефинише као „процес који подразумева низ активности усмерених ка појединцима који подржавају тероризам или су били ангажовани у терористичким активностима, с циљем да утичу на њихове когнитивне промене и/или промене у понашању, како би такав појединац стекао нови поглед на тероризам и одустао од учествовања у терористичким активностима“ (Annex A: Glossary of Terms, 2011: 107). Предуслови који морају да буду испуњени како би дерадикализација била могућа односе се на унапређење разумевања процеса радикализације жена и улоге коју жене имају у сузбијању насилног екстремизма и тероризма. Како жене могу бити радикализоване на различите начине, од кључне

важности је анализирати специфичне околности и личне факторе, укључујући конкретне социоекономске, историјске, политичке и психичке аспекте, како би били идентификовани основни фактори који жене са Западног Балкана наводе да се укључе у терористичко и екстремистичко деловање. Потом је потребно креирати активности које ће умањити негативно деловање ових фактора и механизме уочавања првих знакова радикализације. Укључивање жена као креатора политика, едукатора, чланова заједнице и активиста неопходно је за разматрање услова који погодују тероризму, као и за делотворну превенцију тероризма. Жене могу пружити кључну повратну информацију о постојећим мерама међународне заједнице у борби против тероризма и могу указати када превентивне политике и праксе делују контрапродуктивно на њихове заједнице (OSCE, 2013: 2).

Веома значајан аспект дерадикализације жена односи се на њихов повратак из Сирије и Ирака у матичне државе Западног Балкана, односно на процесе рехабилитације и реинтеграције. Известан број жена које су отишле у Сирију и Ирак желе да се врате у матичне земље, а ова тежња је посебно изражена код жена чији су мужеви погинули, па су остале саме са децом у камповима Исламске државе Роја и Ал Хол. Разматрање њиховог статуса најчешће отпочиње постављањем питања да ли су оне жртве или су својеволјно отишле на Блиски исток и учествовале у терористичким дејствима, иако њихова улога најчешће не може да се сведе на овај једноставан бинарни статус (UNDP, 2019: 7). Државама је најједноставније да обезбеде повратак и процесуирање лица која су на листама Интерпола, док са женама ситуација није тако једноставна. Неки од изазова њиховог повратка јесу недостатак информација о њиховом деловању у оквиру Исламске државе, непостојање изграђених програма рехабилитације и реинтеграције у матично друштво, чињеница да већина има децу са више муцахедина различитих националности. Државе региона још увек нису успоставиле системски модалитет деловања по питању повратка оваквих лица у матичне државе, па се потенцијални повратак разматра за сваки појединачни случај⁹. Непостојање програма рехабилитације

⁹ Председништво БиХ је крајем новембра 2019, донело одлуку о омогућавању повратка из Сирије и Ирака 24 држављана усвајањем закључка који се од-

и реинтеграције не само да онемогућава поновно укључивање жена у матично друштво, већ ствара потенцијални ризик да жена, суочена са стигмом друштва, задржи радикално учење.

Закључак

Разумевање положаја и улоге жена у савременим, махом исламским екстремистичким организацијама непотпуно је и углавном праћено предрасудама, па чак и занемаривањем у истраживањима. Сматра се да жене могу имати само секундарне улоге у борбеним дејствима, у складу са постојећим родним стереотипима, па је проучавање процеса радикализације и пружање одговора на ту претњу углавном усмерено искључиво ка мушкарцима. Међутим, све већи број жена из Западне Европе које су се прикључиле Исламској држави и које реализују различите задатке равноправно са мушким саборцима, показује да је реч о озбиљном безбедносном изазову на који државе морају пронаћи адекватан одговор. Посебну тешкоћу у супротстављању овом проблему представља чињеница да, услед непостојања системских истраживања, није могуће пронаћи поуздане податке о тачном броју жена са простора Западног Балкана које су чланице екстремистичких организација. Стога је веома изазовно установити трендове распрострања овог проблема, и ствара се утисак да претња није озбиљна и реална. Како би се држава и друштво адекватно супротставили овој претњи, поред утврђивања тачног броја терористкиња по државама, неопходно је идентификовати основне факторе који представљају окидач за укључивање жена у терористичко и екстремистичко деловање, како би се креирале и реализовале активности које ће умањити њихово негативно деловање. Кључну улогу у превенцији радикализације и терористичког деловања имају жене посредством низа улога – од творца безбедносних политика и едукатора, па до активиста на терену. Држава треба да преиспита да ли је генерална превенција кроз онемогућавање репатријације делотворан механизам, и да изгради програме рехабилитације и реинтеграције жена које су се одрекле терористичког деловања у матично друштво.

носи искључиво на ова лица. Интернет: <https://www.slobodnaevropa.org/a/sirija-bih-povratnici-predsjednistvo/30303695.html>, Датум приступа 10. 2. 2020.

Врло је битно истаћи да ислам није замишљен као терористичка религија. Међутим, ако немају други избор, муслимани прихватају и терористичке акте као средство за остваривање циља. Нема муслимана верника који се није обрадовао нападу Ал Каиде на Светски трговински центар, 11. 9. 2001. А то је чист тероризам. Уосталом, према истраживању Истраживачког центра „Пју“ (Pew Research Center), око 200 милиона муслимана подржава акције Исламске државе и тероризам као тактику.¹⁰ Да не буде забуне, у исламу је легитимно водити рат у име вере и тај рат је цихад, а стварање јединствене исламске државе, панисламског халифата као у време Мухамеда, обавеза је сваког верника, како жене тако и мушкарца, али не на начин на који су то радили Абу Бакр ал Багдади, Осама бин Ладен и њихови саборци.

Захвалница

Истраживање је финансирано од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Литература

1. Abu Rumman, M., Abu Hanieh. H (2017). *Infatuated with Martyrdom: Female Jihadism from Al-Qaeda to the Islamic State*, Friedrich-Ebert-Stiftung Jordan & Iraq, Jordan.
2. *Annex A: Glossary of Terms* (2011). Prevent Strategy, Presented to Parliament by the Secretary of State for the Home Department by Command of Her Majesty.
3. Azinović, V. (2018). *Regional Report: Understanding violent extremism in the Western Balkans*, Extremism Research Forum, British Council.
4. Беговић, М. (1936). *Шеријатско брачно право*, Г. Кон, Београд.
5. Валид Ф. (2018). *Рат идеја: Цихадизам против демократије*, Досије Студио, Београд.

¹⁰ Видети: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/11/17/in-nations-with-significant-muslim-populations-much-disdain-for-isis/>, приступљено 7. 5. 2020. и <https://www.nextbigfuture.com/2016/07/at-least-100-million-muslims-have.html>, приступљено 7. 5. 2020.

6. Вукелић, М. (2018). *Косово и Метохија под заставом Исламске државе*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд.
7. Даген, Т. (2019). Правноповијесне околности правног (политичког) активизма у борби против тероризма Републике Хрватске. Зборник радова Правног факултета у Нишу, број 83, стр. 125–144.
8. de Leede, S. (2018). *Women in Jihad: A Historical Perspective*, The International Centre for Counter-Terrorism (ICCT), Hague.
9. Драгишић, З., Ђурчић, М. (2016). Борци из Србије у редовима „Исламске државе“ као терористичка претња. *Политика националне безбедности*, 7(1): 145–162.
10. Јевтић, М. (1989). *Савремени михад као рат*, Нова књига, Београд.
11. Jevtić, M. (2007). Political Science and Religion, *Politics and Religion Journal*, 1(1): 59–69.
12. *Kuran* (2011). prevod Besim Kokut, Al Kelimeh: Mešihat Islamske zajednice u Srbiji, Novi Pazar.
13. Човић, А. (2010). Породичноправни положај жене у исламу, *Религија и толеранција*, 8(14): 347–355.
14. Cook, J., Vale, G. (2018). *From Daesh to “Diaspora”*: Tracing the Women and Minors of Islamic State. International Centre for Study of Radicalisation, London.
15. *Country Reports on Terrorism 2018* (2019). United States Department of State Publication, Bureau of Counterterrorism, USA.
16. Mietz, E. (2016). *What about the women? Understanding and Addressing the Problem of ISIS Female Recruitment in the Western Balkans*. ВCBP, Beograd.
17. *ОСЦЕ: Жене и терористичка радикализација, Коначан извештај* (2013). ОСЦЕ, Беч.
18. Petrović, P. (2018). *The Problem of Islamist extremism in Serbia: What are drivers and how to address them*. Policy brief – Serbia. Western Balkans Extremism Research Forum, British Council.
19. *Roots of Violent Radicalisation* (2012). House of Commons Home Affairs Committee, Nineteenth Report of Session 2010–2012.

20. Saltman, E. Smith, M. (2015). *Till Martyrdom Do Us Part – Gender and the ISIS Phenomenon*. Institute for Strategic Dialogue, London.
21. Tahir, H. (2004). Islam između istine i optužbi. Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo.
22. Ћурчић, М., Кешетовић, Ж. (2017). Стратегијска комуникација у терористичким организацијама, *Култура полуса*, 14(32): 171–188.
23. Ћурчић, М. (2017). Female terrorist from the Western Balkans as a security threat. *Security dialogues*, vol. 8, no. 1: 67–80.
24. *UNDP: Invisible Women, Gendered Dimensions of Return, Rehabilitation and Reintegration from Violent Extremism* (2019). UNDP, New York.
25. Weimann, G. (2014). *New Terrorism and New Media*. Commons Lab of the Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington.

Интернет:

1. Speckhard, A., Shajkovic, A. (2016). *The roles of women in supporting, joining, intervening in, and preventing violent extremism in Sandjak*. International Centre for the Study of Violent Extremism. <https://www.icsve.org/the-roles-of-women-in-supporting-joining-intervening-in-and-preventing-violent-extremism-in-sandjak-2/>, доступан 3. 2. 2020.
2. *Жена у исламу*, Ислам изнутра, <https://www.islam-iznutra.com/islam-iznutra-o-knjizi-i-autoru/zena-u-islamu/>, доступан 1. 5. 2020.
3. *Брак и исламска породица: Када жена може тражити развод брака*, N-Um, <https://www.n-um.com/kada-zena-moze-traziti-razvod-braka-1/>, доступан 1. 5. 2020.
4. *Одговори на заблуде у исламу*, N-Um, <https://www.n-um.com/odgovori-na-zablude-o-islamu-nasljedstvo-dr-zakir-naik/>, доступан 1. 5. 2020.
5. *How Kosovo Was Turned Into Fertile Ground for ISIS*, The New York Times, from May 21 2016, <https://www.nytimes.com/2016/05/22/world/europe/how-the-saudis-turned-kosovo-intofertile-ground-for-isis.html>,

6. *Brutal female police enforce ISIS sharia vision on women of caliphate*, Fox News, from October 20, 2014, <https://www.foxnews.com/world/brutal-female-police-enforce-isis-sharia-vision-on-women-of-caliphate>, доступан 1. 5. 2020
7. *In nations with significant Muslim populations, much disdain for ISIS*, Pew Research Center, from November 17, 2015, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/11/17/in-nations-with-significant-muslim-populations-much-disdain-for-isis/>, доступан 1. 5. 2020
8. *At least 100 million Muslims have a favorable view of ISIS and over 200 million support terrorism as a tactic*, Next Big Future, from July 15, 2016, <https://www.nextbigfuture.com/2016/07/at-least-100-million-muslims-have.html>, доступан 1. 5. 2020.

Women from the Western Balkans in Islamic terrorist organizations

***Abstract:** Women's participation in activities of contemporary Islamic extremist organizations has been accompanied by concerns and misunderstandings, and mostly neglected by the scientific community. The role of women in jihad has always been put aside; the emphasis has been on men, particularly on leaders of Islamic extremist organizations, which is the wrong approach. Women have been very active in going to Syria and Iraq, and their active involvement in "fighting in God's way" must be taken seriously. Following al-Baghdadi's call to all Muslims to join the "fight for Islam", a large number of women from the Western Balkans joined the "Islamic State" and took part in terrorist activities. These are women who were previously radicalized in their home countries and later assumed various roles in the "Islamic State" and related organizations aimed at creating caliphates in the Middle East. After the deaths of their husbands, many of them have been trying to return to their home countries in the Western Balkans. Those countries have no developed programs of rehabilitation and reintegration into society, making it difficult for them to return. States must pay greater attention to deradicalization of women, religious education and the involvement of*

women in the processes of deradicalization and the creation of counterterrorism strategies.

Keywords: *Islam, jihad, Islamic terrorist organization, women terrorist, the Western Balkans*

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА

Часопис Министарства унутрашњих послова Републике Србије „Безбедност“ објављује научне и стручне радове из подручја наука о безбедности, на српском и енглеском језику, који претходно нису објављивани. Часопис излази три пута годишње.

Текст рукописа би требало да буде урађен на рачунару (фонт TimesNewRoman, ћирилично писмо, величина слова 14 pt за наслов –bold, 12 pt за основни текст, 65 словних знакова у једном реду, од 26 до 30 редова на једној страници, стандардне маргине). Научни и стручни радови могу да буду обима до 16 страна (30.000 знакова укључујући размаке). Прикази нових књига из области наука о безбедности могу бити обима до три стране.

На самом почетку писања текста обавезно укључити аутоматску хифенацију текста (Page Layout, Hyphenation, Automatic), а како не би долазило до непотребног размака између речи у реченици.

Рукописи се достављају Уредништву у електронском облику, у формату Word-а. Имена аутора, назив и седиште институција у којима раде, наводе се пре наслова рада, а контакт подаци, адреса или е-адреса даје се у напомени при дну прве странице чланка.

Рад треба да садржи: апстракт, кључне речи, текст чланка, закључак, литературу и резиме на енглеском језику. Код оригиналних научних радова апстракт садржи циљ истраживања, методе, резултате и закључак (од 100 до 250 речи које читаоцу омогућавају да брзо и тачно оцени релевантност чланка кроз кратак информативни приказ). Апстракт на српском језику би требало да стоји између заглавља (име аутора и наслов рада) и кључних речи. После апстракта налазе се кључне речи (до пет) на српском и енглеском језику.

Након апстракта следи текст чланка чију структуру за оригиналне научне радове чини: увод, материјал и методи, резултати, дискусија и закључак.

Код прегледних и стручних радова структуру текста чини увод, поднаслови, закључак и литература. Називи подналова у раду пишу се фонтом величине 12pt, bold, центрирано на средини и без коришћења редних бројева.

Резиме на енглеском језику иде на крају текста, после одељка Литература, са називом рада (величина фонта 14 pt –bold, текст 12pt –italic). Резиме на енглеском језику даје се у проширеном облику (300-400 речи) са детаљнијим презентовањем резултата истраживања.

Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекта или програм наводи се у посебној назнаци при дну прве стране чланка.

У случају да рад садржи илустрације, табеле, графиконе, фотографије и сл., неопходно је Уредништву доставити квалитетно припремљене прилоге у електронском облику одвојено од рада (препоручује се да се прилози прво експортују у посебан фолдер, а потом импортују у текст и шаљу уз рад одвојено како би сачували графички квалитет). Табеларни и графички прикази требало би да буду дати на једнообразан начин, с тим што се називи табела пишу изнад, а називи графичких приказа испод. Прикази се могу дати и у виду посебног прилога на крају чланка, с тим што је потребно у тексту нагласити позивање на њихов садржај (Прилог 1, Прилог 2, ...). Пожељно је да наслови свих приказа буду дати двојезично, на српском и на енглеском језику (величина фонта 11 pt, italic), у формату JPEG или EPS, и да њихова резолуција износи минимум 300 dpi. За графичке прилоге урађене у Excel-у и другим апликативним софтверима треба користити различите растерске тонове црне боје.

Фусноте (напомене) користити само за суштинска запажања, нужне пропратне коментаре, упућивање на корисну литературу (*Више о томе ...*) и назнаке о коришћеним помоћним изворима (на пример, о научној грађи, законској регулативи, приручницима, документима, извештајима итд.), али не могу бити замена за цитирану литературу.

Цитате (навођење) у тексту не обележавати фуснотама, већ на крају цитата или при позивању на нечије дело (Мијалковић, 2006). Обавеза је аутора да се приликом позивања на изворе у оквиру чланка, тј. цитирања других аутора, њихова имена пишу у оригиналу, са годином објављеног рада и бројем странице у загради, која је одвојена једним табулатором након знака интерпункције – дветачке (Мијалковић, 2009: 147), а уколико се цитира више од два аутора, тада се у тексту помиње само први уз скраћеницу: et al. (Урошевић et al., 2009: 92). Зарезом се одваја аутор од године издања, а тачка-зарезом (;) различити аутори различитих дела (Симоновић, 2012; Ђорђевић, 2013), при чему се низ референци даје абecedним редом у оквиру једног пара заграда. Број стране се од године издања одваја двотачком (:). Ако се наводи исти аутор са више радова у једној години, тада се уз наредне радове додају абecedна слова поред године, као на пример: (Милојковић, 2013а), (Милојковић, 2013б) итд. Страна имена у тексту би требало транскрибовати на српски језик, с тим што се у загради наведе име у оригиналу. Референце у заградама би требало писати у оригиналу.

Ако је аутор институција или се ради о колективном носиоцу ауторских права, наводи се минимум података неопходан за идентификацију (Републички завод за статистику, 2009).

Приликом цитирања извора са Интернета наводи се Интернет адреса (<http://www...>) и, због сталне измене [www](http://www...) окружења, датум када је текст скинут са мреже. За референце у електронском облику потребно је нагласити да се ради о електронском извору – Електронска верзија и/или Интернет адреса.

Од суштинске је важности да се цитати у тексту и листа библиографских јединица на крају текста у потпуности слажу. Сваки цитат из текста мора да се нађе на листи библиографских јединица и обрнуто. Такође, само цитати из текста је потребно да буду на листи библиографских јединица.

У списку литературе радови се наводе у оригиналу (референце се не преводе на језик рада), са нумерацијом, абecedним редом по презименима аутора и то на следећи начин:

Врста рада	Референце
Часопис	Симоновић, Б. (2009). Стандардизација и акредитација као једнозначна професионализација полиције и криминалистичке службе. <i>Безбедност</i> , 51(1-2): 236-253.
Монографија	Мијалковић, С. (2009). <i>Национална безбедност</i> . Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
Зборник радова	Бановић, Б., Маринковић, Д., (2005). <i>Специјалне истражне радње и нове тенденције у савременој науци кривичног права</i> , У Зборник радова „Нове тенденције у савременој науци кривичног права и наше кривично законодавство“, ХЛП Саветовање Удружења за кривично право и криминологију СЦГ, Златибор-Београд, стр. 509-543.
Законски прописи	<i>Закон о полицији</i> , Службени гласник Републике Србије, бр. 101/2005, 63/2009 - Одлука УС 92/2011 и 64/2015.
Е-извор	Witkowski, J., (2002). <i>Can Juries Really Believe What They See? New Foundational Requirements for the Authentication of Digital Images</i> , <i>Journal of Law & Policy</i> , 10: 267, http://law.wustl.edu/Journal/10/p267_Witkowski_book_pages.pdf . доступан 10. 1. 2010.

Наслови цитираних домаћих часописа, монографија, уџбеника и зборника радова дају се у оригиналном, пуном облику, али никако у преведеном облику.

Рукописи подлежу анонимној рецензији два рецензента. Уредништво задржава уређивачко право да на основу рецензије, актуелности рада, увида у рад и вођене евиденције одлучи да ли ће, када и у ком обиму рад бити објављен. Објављени радови се хонораришу, а необјављени се не враћају ауторима. Могуће примедбе и сугестије рецензента и/или уредника достављају се ауторима ради исправке.

Аутори би уз рад требало Уредништву да доставе: пуно име и презиме, адресу, e-mail, број телефона, фотокопију личне карте и чековне картице. Рукописе слати на адресу: Уредништво часописа „Безбедност“, Булевар Зорана Ћинђића 104, 11070 Београд, телефон: 011/3148-734, телефакс: 011/3148-749, e-mail: upobr@mup.gov.rs

Позивамо све досадашње и нове ауторе да својим стручним, научним прилозима обогате садржај нашег, у научној и стручној јавности већ афирмисаног часописа са дугогодишњом традицијом, а у заједничком циљу да се унапреди полицијска пракса, подигне ниво безбедносне културе, и обезбеди праћење савремених научних и стручних достигнућа у безбедносној проблематици. Такође, напомињемо да је могућ заједнички – коауторски наступ страних и домаћих аутора, односно, да се у часопису „Безбедност“ коауторски могу објављивати само оригинални научни радови.

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК
ЧАСОПИСА „БЕЗБЕДНОСТ“
доц. др Божидар Оташевић